HARALD HØFFDING

MINDRE ARBEJDER

KØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET ERNST BOJESEN
1899

MINDRE ARBEJDER

1. Essays (Danish).
2. Philosophy (Danish).

HARALD HØFFDING

MINDRE ARBEJDER

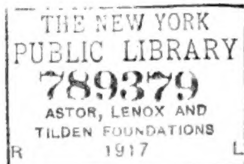

KØBENHAVN

DET NORDISKE FORLAG

BOGFORLAGET ERNST BOJESEN

1899

Oplag: 1200 Ekspl.

THIELES BOGTRYKKERI

FORORD.

Denne Bog indeholder en Række af Afhandlinger, der i sin Tid ere fremkomne dels som Foredrag, dels som undersøgende Anmeldelser. Den ydre Anledning til, at jeg har samlet dem, var, at jeg — under Forberedelsen til et paatænkt Arbejde — følte Trang til at se, hvor langt tilbage jeg kunde følge den Opfattelse af videnskabelige, sociale og religiøse Grundspørgsmaal, som nu i adskillige Aar har dannet Grundlaget for mit filosofiske Arbejde. Der afgrænsede sig da for mig en Periode fra 1882, da jeg paa Studentersamfundets første Mødeaften holdt Foredrag om »Realisme i Videnskab og Tro«, til 1898, da jeg i Biologisk Selskab holdt Foredrag om Vitalisme. Disse Udtalelser, og alle de mellemliggende Smaaarbejder vidne om en og samme Grundopfattelse, som det nu er mit Ønske — hvis Tid og Evne gøre det muligt — at gennemarbejde og udføre. Det var da et naturligt Ønske at have disse forskellige Arbejder samlede i Trykken, dels fordi de kunne tjene som Indledning til det paatænkte Arbejde, dels fordi de ogsaa ellers indeholde Adskilligt, som endnu kunde være af Interesse, og jeg er det højtærede Forlag taknemmelig, fordi det gik ind paa min Tanke.

Disse Arbejder udgaa nu til en anden Slægt end den, til hvilken de første af dem henvendtes. Jeg følte mig, da Rækken af disse Arbejder begyndte, endnu som hørende til de Yngre. Nu hører jeg snart til Veteranerne; men jeg har ingen Grund til at tro, at jeg ikke for det, jeg her har at sige, skulde finde Modtagelighed hos En og Anden af den Slægt, der nu er den unge.

En særlig Glæde har det været for mig at optrykke Afhandlingen om F. C. Sibbern. Jeg vilde gerne, at hans Værk og hans Personlighed skulde bevares i ærefuldt Minde, og jeg vilde være glad, dersom min Virksomhed i nogen Grad kunde fortjene at blive betragtet som en Fortsættelse af hans. —

I og for sig kunde flere ældre Smaaarbejder meget vel være medtagne: Saaledes Foredraget »Darwinismen og Filosofien« (Nær og Fjærn 1874) og min udførlige Kritik af Martensens Etik (Nær og Fjærn 1878). Men der maatte sættes en Grænse, og det sidstnævnte Arbejde var aldeles overvejende af polemisk Natur. Af denne sidste Grund er heller ikke en Række Artikler i »Tilskueren« fra November 1889 til Maj 1890 medtagne; den polemiserede mod den i mine Øjne overdrevne Betydning, der var bleven tillagt Nietzsches Ideer og Skrifter. —

Om et enkelt af de optrykte Arbejder ønsker jeg at gøre et Par Bemærkninger, nemlig om det, jeg har kaldet »Social Pessimisme«, og som fremkaldtes ved Ferdinand Tönnies' Bog »Gemeinschaft und Gesellschaft«. Forfatteren til dette Skrift, som jeg nu har den Glæde at kunne kalde min personlige Ven, gjorde lige straks, da Afhandlingen var bleven trykt (1890), en Indvending mod Titelen. »Hvis social

Pessimisme,« skrev han til mig (26. Juli 1890), »skal betyde en praktisk Retning, saa hylder jeg den ikke; tvertimod er jeg tilbøjelig til at betragte alle Arter af Reform med Forhaabninger.« Og denne Betænkelighed ved Titelen har han udtrykt nyligt igen, da han hørte, at Afhandlingen skulde optrykkes. Hans Hensigt med Bogen var en rent sociologisk Undersøgelse og desuden en Paralleliseren af de hinanden afløsende sociale Former med psykologiske Forhold. Skønt denne Undersøgelse i Virkeligheden fører til en skarp Kritik af de nu bestaaende Samfundsformer, saa ser han dog med Haab og Tillid en ny Kultur i Møde og mener, at Arbejdet paa den er i fuld Gang. I hvert Tilfælde er hans Blik paa Forholdene blevet lysere siden Bogens Udgivelse. «Jeg indrømmer Dem gerne,« skriver han (14. Maj 1899), »at jeg, da Bogen blev skreven, saa Fremtiden i et mørkere Lys, hvad en mulig Genfødelse angaar, og at der findes Spor deraf i Bogen; men praktisk stod jeg allerede den Gang Socialdemokratiets Standpunkt meget nær.« — Jeg maa altsaa bede Læseren tage Ordet »Pessimisme« som Karakteristik af Tönnies' Anskuelse med alt muligt Forbehold. Det var nu egentligt ikke heller saa meget min Mening at ville udtrykke, at Tönnies saa Fremtiden i et mørkt Lys, som at han saa Fortidens Udvikling — saaledes som den er gaaet for sig siden Middelalderens Slutning — i et mørkt Lys. Naturligvis hænge begge Dele temmeligt nøje sammen. Det er vanskeligt at forstaa, hvorledes der kan være lyst for Taaen, naar der er aldeles mørkt for Hælen. Der er her en Vanskelighed, som Tönnies' Opfattelse deler med Marxismen, hvilken Anskuelse han i det Hele staar nær. Jeg maa tilføje, at det kun er mod Titelen paa Afhandlingen, min ærede Ven

har gjort Indsigelse. »Jeg har,« skrev han i det sidst anførte Brev, »paany læst Deres Essay, og jeg anerkender paany den udmærkede Grundighed og Omhu, som De har anvendt paa min Bog, hvem jeg ikke kunde ønske en bedre filosofisk Fortolker, hvorfor ogsaa den nye Udgave for mig er meget glædelig.« Jeg tør derfor stole paa, at mit Essay vil være en god Forberedelse for den, der kunde ønske at studere Tönnies' Bog, som langsomt, men sikkert, har vundet en fremragende Plads i den sociologiske Literatur.

Den 22. Maj 1899.

Harald Høffding.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

OM REALISME I VIDENSKAB OG TRO[1]).

Ordet Realisme bruges i vore Dage hyppigst som Betegnelse for en Retning i den poetiske Literatur. Den anvendes snart i dadlende, snart i rosende Betydning, men sjeldent med klar Bevidsthed om hvad det egentligt udtrykker og om Grænserne for Gyldigheden af det Begreb, det angiver. En klar Redegørelse herfor vil maaske først komme, naar den moderne æstetiske Retning fuldstændigere og tydeligere har udfoldet sit Væsen og sine Konsekvenser. Det er ikke den æstetiske Realisme, jeg her vil drøfte. Jeg vil derimod søge at fremhæve det Ejendommelige ved den realistiske Tendens, der i vor Tid ikke mindre tydeligt ytrer sig paa Videnskabens og paa Livsanskuelsens Omraade. Det følger af sig selv, at der maa være en indre Forbindelse mellem Tendenserne paa de forskellige Omraader, thi lige saa lidt i den aandelige som i den fysiske Verden gives der noget Tilfældigt og Isoleret. Den menneskelige Aand kan ikke udstykkes saaledes, at den i sin Fantasi følger Veje, som aldeles ikke have noget Analogt og Parallelt med de Veje, den slaar ind paa i sin Tænkning og i sin Tro. Det er kun de mest doktrinære og forstokkede af den moderne æstetiske Realismes Modstandere, som hævde Kunst og Poesi en saa afsondret Plads i Aandens Verden, at Strømningerne fra andre Omraader ikke kunne eller ikke bør kunne naa derhen. Ved at drøfte Realismens Natur og Berettigelse paa ét Omraade, give vi indirekte Bidrag til Forstaaelse af dens Fremtræden paa andre Omraader.

[1]) I det Væsentlige et Foredrag, holdt i „Studentersamfundet“ den 2. September 1882.

I.

I den mest omfattende Betydning kunne vi definere Real ismen som *de naturlige Aarsagers Princip.* Naar Realismen har Modstandere, og naar den først langsomt har arbejdet sig frem til klar Bevidsthed, maa det altsaa komme af, at man har søgt og endnu søger Forklaringen af Fænomener og Begivenheder ad andre Veje end ved Hjælp af de naturlige Aarsager.

Menneskets Trang til at finde Tingenes Aarsager har ytret sig længe før Grundlæggelsen af en realistisk Videnskab. Der kan ikke paavises nogen Periode i den menneskelige Aands Udviklingshistorie, i hvilken den har staaet aldeles passivt over for Sanseindtrykkene, uden det mindste Forsøg paa at forklare sig dem paa en eller anden Maade. De lavest staaende Vilde have deres Naturforklaring, der, sét fra deres Standpunkt, kan have en fuldkommen rationel Karakter. Og dersom vi kunde sætte os tilstrækkeligt ind i Dyrets Bevidsthed, vilde vi sikkert finde, at det fortolker de Indtryk, det modtager, efter visse Synspunkter. Det følger allerede af, at Lovene for Forestillingernes Forbindelse (Idéassociationen) vise sig at gælde lige saa vel for den dyriske som for den menneskelige Bevidsthed. Erkendelsens Historie begynder altsaa ikke med en Periode, i hvilken der blot indsamles enkelte Indtryk, som saa i en følgende Periode forbindes og bearbejdes. Paa ethvert Trin af Erkendelsens Udvikling ytrer der sig en mere eller mindre udpræget Stræben efter at forene det Mangfoldige og sammensmelte det Beslægtede.

Modsætningen mellem de forskellige Perioder i Erkendelsens Historie er derimod karakteriseret ved de forskellige *Forklarings- eller Fortolkningsprinciper,* der anvendes paa Erfaringerne. Og her staa især to store Principer i skarp Modsætning til hinanden.

Det ene fortolker Naturfænomenerne efter Regler, der hentes *uden for* Naturen; det andet fortolker Naturen ved *Naturen selv.*

Under den første Art af Naturforklaring hører al Myto-

logi. Den mytologiske Naturopfattelse forklarer Fænomenerne som Udslag af personlige Væseners Vilje. For den er Naturen befolket af mere eller mindre menneskelignende Aander, hvis Indgriben især spores i mærkelige og betydningsfulde Begivenheder. Fra Fantasiens og Drømmenes Land befolkes den virkelige Verden. Paa det primitive Aandstrin, hvor Drømmelandets Beboere ere lige saa gode Realiteter som den virkelige Verdens Fænomener, er det i sig selv fuldstændigt konsekvent og berettiget at lægge dem til Grund ved Naturforklaringen. I de højere Folkereligioners Teologi er det sidste Forklaringsprincip for Alt et overnaturligt Væsens Vilje. Ligeledes aldeles konsekvent, naar man én Gang har slaaet Realiteten af et saadant overnaturligt Væsen fast. Men den Naturforklaring, som herved kan naas, betragter ikke Naturen i dennes eget Lys. Lige som Arkimedes ønskede et Punkt uden for Jorden for at kunne bevæge denne, saaledes har Teologien søgt sig et Punkt *uden for* Naturen for at kunne forklare denne.

Noget Lignende gælder ogsaa om mange Former for filosofisk Idealisme. Naar man finder den egentlige Forklaring af et Naturfænomen i det Formaal, i hvis Tjeneste det antages at staa, eller den Idé, man mener, det udtrykker, saa forklarer man heller ikke Naturen ved Naturen selv. Ti hvorfra kende vi Formaalet eller Ideen? Selve Erfaringen lærer os dem ikke; Kundskaben om dem maa altsaa hentes fra en anden Kilde end den, gennem hvilken Naturfænomenerne blive os tilgængelige. Vi maa altsaa have en særegen Evne til at erkende »Ideerne«, og vor Erkendelsesevne spaltes i to Grene, hvis Sammenhæng ikke kan paavises. Vi have da paa den ene Side en Evne til at opfatte det i Erfaringen Givne, paa den anden Side en Evne til at træde i Forhold til en højere Verden og fra denne at hente Principerne til Forstaaelse af Erfaringsverdenen. For saa vidt de naturlige Aarsagers Princip anerkendes, betragtes det blot som hørende under den lavere Erkendelse. Den sande Erkendelse faa vi først, naar vi genkende Ideerne i Erfaringsverdenen. Denne af *Platon*, den spekulative Idealismes Stam-

fader, grundlagte Opfattelse gaar under forskellige Former igen lige til den nyeste Tid.

Realismen med de naturlige Aarsagers Princip udleder derimod stedse Naturfænomenerne af andre Naturfænomener, de mere sammensatte Fænomener af de simplere. Naar det hedder, at Naturen skal forklares *ved sig selv,* maa det erindres, at Naturen er en uoverskuelig Verden af Fænomener, der udfolde sig for os i Tiden og i Rummet. Ethvert Punkt inden for denne Verden bestemme vi ved dets Forhold til andre Punkter. Vi gaa ikke udenfor Naturen, da vi have nok at gøre med at forbinde den uendelige Mængde af Elementer inden for den. Eller rigtigere sagt: Udtrykkene »inden for« og »uden for« tabe nu deres Betydning. Hvor langt vi end gaa fremad fra Aarsag til Virkning, eller hvor langt vi gaa tilbage fra Virkning til Aarsag, — en Grænse øjne vi ikke. Vor Forsken kan staa stille, fordi den mangler Midler til at komme videre, saaledes som f. Ex. Kants og Laplaces Hypotese ikke fører os længere tilbage end til den roterende Urtaage. Men hvor som helst vi begynde eller ende, staar der stedse et nyt Spørgsmaal. Det Princip, at Naturen skal forklares ved sig selv, stiller derfor en uendelig Opgave. Naturen som Helhed, som den Totalitet, der indbefatter alle Naturfænomener i indbyrdes Sammenhæng, er et Ideal for vor Erkendelse, til hvilket den Skridt for Skridt nærmer sig, men som den aldrig fuldt vil kunne virkeliggøre.

II.

Naar vi gennemtænke Realismens Begreb paa denne Maade, falder den absolut fjendtlige Modsætning til Idealismen bort. Det er en af Idealismens Grundtanker, at vi ikke kunne blive staaende ved de enkelte, isolerede Kendsgerninger, men maa søge et Baand, der kan bringe Sammenhæng og Enhed til Veje. Idealismen har fejlet ved den Antagelse, at vi kunne naa denne Enhed og Sammenhæng ad anden Vej end netop ved fortsat Bearbejdelse af Erfaringens Kendsgerninger. I sin Utaalmodighed foregreb den et Ideal, som

kun langsomt og kun tilnærmelsesvis kan naas; og da den ikke fandt dette Ideal fuldt begrundet ved Erfaringen, udledte den det af en højere Sfære.

Kun da blive Realisme og Idealisme fuldstændige Modsætninger, naar Realismen helt opgiver den Grundsætning, at sand Erkendelse ikke bestaar i ophobede Erfaringer, men er Indsigt i den indre Sammenhæng mellem Erfaringerne. Men denne Grundsætning *kan* Realismen ikke opgive, da den er al Videnskabs første og vigtigste Grundsætning. Naar Realismen vender sig polemisk og tvivlende mod den idealistiske Spekulation, kan det kun være, fordi den mener, at Idealismen har misforstaaet og misbrugt sin Grundsætning. Dens Tvivl er Udtryk for en dybere Tro: alte dubitat qvi altius credit! Tvivl og Negation ere ikke Videnskabens sidste Ord. Der er naturligvis mange populære Fordomme, der for den videnskabelige Kritik opløses i Intet, mange Problemer og Spørgsmaal, der ved nærmere Prøvelse vise sig at skylde illusoriske Forudsætninger deres Opstaaen. Den menneskelige Aand er oprindeligt sangvinsk. Den venter ikke taalmodig paa Erfaringens Belæring, men haster forud med sine Dogmer og Hypoteser. Med fremskridende Erfaring følger derfor ogsaa fremskridende Kritik. Erfaringsvidenskabens Udvikling medfører en Inddæmmen af Forestillingsforbindelser, der hidtil bredte sig trygt i alle Retninger som en Flod, der er gaaet over sine Bredder. Men denne negative, hæmmende Virksomhed er kun den ene Side af Sagen.

Kampen mellem de forskellige Naturopfattelser afgøres paa samme Maade, som Kampen mellem Drøm og Virkelighed. Jeg tillægger det vaagne Liv og dets Indhold Realitet, fordi det er mere omfattende og mere sammenhængende end Drømmen, der altid er mere eller mindre fragmentarisk. Den større og fastere Sammenhæng gør den mindre og løsere Sammenhæng begribelig, ikke omvendt. Kun derved, at Realismen giver os en mere sammenhængende Verdensopfattelse end den spekulative Idealisme og Teologien formaaede, kun derved vil den kunne bestaa i Kampen. Om Enkelthederne vil der altid kunne strides. Fordi en Række Erfaringer maa forklares efter Realismens Princip, kunde andre

Erfaringer i sig selv godt være at forklare idealistisk eller teologisk. Realismen bliver derfor først en ejendommelig Verdensopfattelse, naar den vover sig ud over det blot Givne eller det hidtil Givne og aabner Udsigten til en total og gennemført Anvendelse af de naturlige Aarsagers Princip. Det er dette, som er sket i de store naturvidenskabelige Hypoteser, hvis Række aabnes af Kant's og Laplace's Teori og slutter med Darwin's og Spencer's. Disse Hypoteser ere voxede naturligt frem som Konsekvenser af Videnskabens Udviklingsgang. I dem træder Realismen tydeligt frem som almindeligt videnskabeligt Princip. Det er ikke altid sagt, at Detailforskerne blive sig dette Princip bevidst. Arbejdets Deling paa Videnskabens Omraade har ført det med sig, at den enkelte Forsker med Lethed og tilsyneladende ogsaa med god Samvittighed kan grave sig ned paa et enkelt Punkt uden at bekymre sig om, hvor vidt de Principer og Metoder, han følger, have almindeligere Betydning og indeholde Konsekvenser af indgribende Betydning for hele Verdensopfattelsen. Mange Naturforskeres Stilling til Darwinismen finder sin Forklaring herved. Den, som derimod fæster sit Blik paa Videnskabernes almindelige Udviklingsgang og sér, hvorledes ethvert Fremskridt i Forstaaelse er vundet ved Anvendelse af de naturlige Aarsagers Princip, betragter dette Princip som det, der er kaldet til at beherske hele vor Naturopfattelse. Det maa udfolde alle sine Konsekvenser; vi maa tilegne os det; uden om det fører ingen Vej.

Er Realismen da bevist? Ingenlunde. Og den kan lige saa lidt i egentlig Forstand bevises, som noget Princip i det Hele kan det. Vi naa til et Princip, naar vi ved at følge en Udviklingsgang opdage en herskende Regel eller en Tendens, der træder des tydeligere for Dagen, jo mere Udviklingen skrider frem. Ethvert Princip er for saa vidt en Hypotese, som vi prøve at anvende i Virkeligheden. Vi prøve det ene Princip efter det andet, indtil vi finde det, der bedst formaar at forstaaeliggøre det Givne. Mytologiens Guder og Platonismens Ideer vilde endnu herske i Videnskaberne, hvis den fremskridende Erfaring forklaredes lige saa godt ved dem som ved de naturlige, for selve Erfaringen tilgængelige Aar-

sager. Den videnskabelige Realismes Gyldighed og Berettigelse vil bero paa, om den virkelig angiver det eneste Princip, som kan bringe Enhed og Harmoni i vor Tænkning, og om den vinder fortsat Bekræftelse under Videnskabens Fremskriden. Foreløbigt angiver den den eneste Maade, paa hvilken vor almindelige Verdensanskuelse kan komme i Harmoni med den Aand, i hvilken Enkeltundersøgelserne ledes, hvilket kommer af, at den selv ikke er andet end den moderne Videnskabs egen Aand.

III.

Udtrykket: naturlige Aarsager behøver en nærmere Forklaring. Dersom vi ved det Naturlige forstaa det, der kan blive Genstand for sikker menneskelig Erfaring, saa høre de aandelige Fænomener lige saa vel til Naturen som de materielle. Naar den levende Følelse sætter Fantasien i Bevægelse, eller naar vi ved en Viljesanstrængelse genkalde Noget i vor Erindring, da have vi her lige saa vel et naturligt Aarsagsforhold, som naar Legemerne udvides ved Tilførsel af Varme eller presses sammen ved stærkt Tryk. Naturen indbefatter altsaa to Grupper eller Rækker af Fænomener, som vi kun ad Hypotesens eller Spekulationens Vej kunne bringe i Forbindelse med hinanden: de materielle Fænomener, der udfolde sig i Rummet, og Bevidsthedslivets Fænomener, som kun ved vor Selviagttagelse blive os umiddelbart tilgængelige, og som kun paa symbolsk Maade kunne fremstilles i Rummets Form. For begge Grupper gælder de naturlige Aarsagers Princip. Den videnskabelige Psykologi søger de sjælelige Fænomeners indbyrdes Sammenhæng, lige som Fysiken og Kemien søge de materielle Fænomeners indbyrdes Sammenhæng. Begge Steder forklare vi Naturen ved Naturen selv.

Vanskeligheden ligger, som allerede bemærket, i at finde Forbindelsen mellem de to Erfaringsomraader. Materialismen hugger Knuden over, idet den oversér deres Forskellighed og uden videre gør det Aandelige til en Form for eller et Produkt af det Materielle. Men det maa vel fastholdes, at

Spørgsmaalet om Forholdet mellem det Aandelige og det Materielle er et aabent Spørgsmaal inden for Realismen. Realismen kan meget vel anerkende, at der er en saadan Forskel mellem de to Erfaringsgrupper, at den ene ikke kan føres tilbage til den anden, skønt de vise sig at staa i inderlig Forbindelse med hinanden. Vi kende ingen aandelige Fænomener, der ikke ere knyttede til materielle Fænomener, men vi have intet fælles Maal, der kunde tydeliggøre os, hvorledes en materiel Bevægelse kan frembringe en Tanke eller omvendt.

I tidligere Tider traadte denne Vanskelighed ikke altid saa klart frem. Man lod ubekymret Hjernen frembringe Tanker og Følelser og omvendt Viljen sætte Lemmerne i Bevægelse, saa længe man hverken havde nogen klar Forestilling om de materielle Aarsagslove eller om de sjælelige Fænomeners Grundejendommelighed. Men lige som de naturlige Aarsagers Princip er trængt igennem i Videnskaben i det Hele, saaledes er særligt i Naturvidenskaben det Princip mere og mere blevet anvendt, at der til ethvert materielt Fænomen ogsaa skal paavises en materiel Aarsag, og at en materiel Aarsag kun kan have en materiel Virkning. Ogsaa Fysiologien, Videnskaben om det organiske Liv, arbejder efter dette Princip og opstiller den Fordring, at alle organiske Fænomener — altsaa ogsaa alt det, der foregaar i vor Hjerne, naar vi tænke, føle og ville — skal forklares efter de materielle Aarsagers Princip. Fysiologien indrømmer, at der endnu er saare langt tilbage, inden denne Fordring kan ske Fyldest, men den afviser enhver Forklaring, som ikke hviler paa dette Princip. Selve de sjælelige Fænomener bryder Fysiologien sig egentligt kun om, for saa vidt de ere knyttede til visse materielle Funktioner. Det er disse materielle Funktioner, Fysiologien skal forklare os; at de ledsages af Tanker og Følelser, er den strengt taget ligegyldigt.

Men dersom vi ikke længere kunne lade Tanker og Følelser gribe ind i de materielle Aarsagers Række, hvilken Plads og Betydning skulle vi da tillægge dem? Deres Realitet kan Ingen fornægte; den er os umiddelbar vis, vissere end

alt Andet, ti det er ved Tænkningen, vi naa til al begrundet Vished. Snarere vilde vi kunne drives over til den Antagelse, at Tankens og Følelsens Verden er den eneste reale, og at hvad vi kalde den materielle Verden kun er et Tankeprodukt, der os selv ubevidst og i Kraft af en uundgaaelig Illusion danner sig for os. Men selv da vilde Spørgsmaalet komme igen: hvorledes skulle vi tænke os Forholdet mellem vore Bevidsthedsfænomener og de materielle Fænomener, vi nu én Gang forestille os nøje forbundne med dem?

Der bliver neppe nogen anden Udvej tilbage end at opfatte Bevidsthedsfænomenerne som indre, sjælelige Udtryk for det samme, der for de ydre Sanser fremtræder som materielt Fænomen. Den virkelige Tilværelse er altsaa kun én, men vi opfatte den (paa visse Punkter i det Mindste) under en dobbelt Form. Hvilken af disse Former der er den oprindelige, den konstituerende — og om der maaske skulde gives dybere liggende Principer, af hvilke de begge ere afledede, — det er Spørgsmaal, vi her ikke skulle indlade os paa. Kun det skal fremhæves, at Realismen her ikke afskærer videre gaaende Spekulationer, naar de kun have faste Udgangs- og Støttepunkter i virkelige Erfaringer.

Realismen behøver derfor ikke at bestride det, der er det egentlige Motiv og den dybeste Interesse i den idealistiske Verdensanskuelse. Den er meget vel forenelig med en Bestræbelse for at hævde det aandelige Livs Værdi og Betydning i Tilværelsen. Vel kan den ikke gaa ind paa, at det Aandelige er Noget, der fra en Idéverden sænkes ned i den materielle Verden som i et Fængsel; men den fornegter eller forringer ikke dets Realitet, naar den opfatter det som den indre og for os betydningsfuldeste Aabenbaring af den samme Kraft, som virker i den ydre Natur. Den kan ikke — men heller ikke Idealismen har hidtil kunnet det — lære os, *hvorfor* og *hvorledes* de aandelige Tilstande og Virksomheder ere knyttede til de materielle; den indskrænker sig til den beskedne Antagelse, at da der synes at herske Aarsagssammenhæng og Lovbundethed i Verden, er det formodentligt ingen Tilfældighed, at Bevidsthed og Hjernevirksomhed ere knyttede til hinanden, saaledes som Erfaringen viser os det.

Den véd ikke, om der er et Maal, henimod hvilket hele Tilværelsen styrer, men den finder i sig selv ikke nogen Umulighed i den Antagelse, at hele denne store Natursammenhæng med sine ubrødelige Love og sin fast sammenkædede Række af Aarsager og Virkninger er som en stor Husholdning, en Verdensorden, hvor Udvikling og Opløsning skifte, men hvor der dog gennem al Bølgegangen sker en Forøgelse af det Værdifulde gennem højere Livsformers Opstaaen.

IV.

Allerede ved de sidste Betragtninger ere vi førte fra Videnskabens Omraade over paa Troens. Ti det mest almindelige Skelnemærke mellem *Videnskab* og *Tro* er, at hin forsker efter Tilværelsens Love og indre Sammenhæng, medens denne spørger om Tilværelsens etiske Betydning og Værdi.

Naar vi definere Begrebet Tro paa denne Maade, existerer der ingen nødvendig Strid mellem Videnskab og Tro. Videnskaben begrunder og forklarer, Troen vurderer. Begges fælles Grundlag er den for vor Erfaring tilgængelige Virkelighed. Dennes Love søger Videnskaben, støttet til de naturlige Aarsagers Princip, og Troen udtaler den Værdi, som denne lovbestemte Virkelighed maa have for os i Kraft af vore Idealer. Forklaring og Vurdering behøve ikke at udelukke hinanden. Hvad der staar for os som højt og herligt, som skønt og godt, kan dog derfor have haft sin naturlige Udviklingshistorie. Kun de falske Værdier forsvinde, naar Forklaringen er vunden. Naar vi tro paa, at Verdensudviklingen er Mere end et Spil af Atomer, at der — om det end sker gennem megen Kamp — arbejder sig noget Godt og Værdifuldt frem gennem den, saa udelukker denne Tro ikke en lige saa fast Overbevisning om, at dette Resultat kun naas gennem en fast sammenhængende Aarsagsrække.

Grunden til, at vi alligevel skelne mellem Tro og Viden, er dels, at den ideale Vurdering i og for sig ikke udsiger

Noget om de virkelige Betingelser for det Værdifuldes Opstaaen og Bestaaen, dels, at Overbevisningen om det Værdifuldes Bestaaen og Gyldighed mere har sin Rod i Følelse og Vilje end i Erkendelse. Kun da har jeg Anledning til at opfatte Naturudviklingen som fremskridende Virkeliggørelse af et idealt Indhold, naar jeg føler ideale Opgaver og Formaal som det egentlige Tyngdepunkt i min egen Livsførelse. Det etiske Ideal, jeg anerkender, kaster sit Lys ud over Naturen. Som jeg er, tænker, føler og vil, med mine Idealer og med mine Evner, er jeg fremgaaet af den store Naturudvikling. Hvad der staar fast for mig som det ubetinget Sande og Gode, er ganske vist betinget ved min endelige Natur og min forsvindende Stilling i det store Hele; men derved gøres det ikke til noget Betydningsløst og Tilfældigt. Det er af Frugterne, man skal kende Træet, og af de Frugter, Naturen har ladet modne i os og for os, kunne vi lære, at der i den arbejde Kræfter, der ikke blot virke i samme Retning som vore højeste Bestræbelser, men der endog selv fra først af have ledet os ind paa disse Bestræbelser. Paa et saadant Grundlag kan der dog ikke, som den spekulative Filosofi antog, opbygges en teoretisk Lærebygning. Ved den videre Udførelse vilde poetiske Symboler snart træde i de videnskabelige Begrebers Sted.

Ved *Realisme i Tro* mener jeg nu en Livsanskuelse, der fastholder Troen paa Verdensudviklingens ideale Værdi, men samtidigt lige saa inderligt er overbevist om, at denne ideale Værdi realiseres gennem de naturlige Aarsagers Virken. Naar denne Tro én Gang er vunden, er den uafhængig af teoretiske Omskiftelser, ti den er fra først af i Harmoni med selve Videnskabens Aand.

Den gængse Betydning af Ordet Tro udelukker derimod en saadan Harmoni. Den fordrer et mere eller mindre overnaturligt Apparat til sine Formaals Virkeliggørelse og opstiller faste Former og uangribelige Symboler. Herpaa beror Forskellen mellem human eller filosofisk Tro og teologisk Tro. Den teologiske Tro maa i Følge sit Princip opstille teoretiske Lærdomme, der komme i Konflikt med Videnskaben. Den har til Genstand Noget, som skal være op-

højet over teoretisk Forklaring, og som skal trodse de naturlige Aarsagers Princip. Under disse Forhold kan Striden mellem Tro og Viden aldrig faa Ende. Saa længe disse Forudsætninger hævdes, vil man ikke slippe for Gentagelser af det uhyggelige Billede, Videnskabens Historie viser os af Troens Angst og Flugt for Videnskaben. Hver Gang Videnskaben i Experiment, Bevis eller Hypotese rykker frem til et nyt Omraade, gøres der Anskrig fra den teologiske Tros Side. Kopernikus, Galilei og Darwin, Giordano Bruno, Spinoza og J. G. Fichte ere Exempler paa, hvorledes uhildet Iagttagelse og logisk Konsekvens føre til Modstrid med en Tro, som endnu ikke har lært, at Vurdering og Forklaring ikke ophæve hinanden. Kun en Tro, der kan vise den Resignation at bøje sig for de naturlige Aarsagers Princip, fører ud over denne Strid. Ogsaa her gælder det: alte dubitat qvi altius credit. Ti det er dog vel den dybeste Tro, der ikke fordrer overnaturlige Indgreb og Aabenbaringer for at fastholde Overbevisningen om Betydningen og Gyldigheden af det Ideale i Verden. —

I en helt anden Betydning af Ordet vilde man ogsaa inden for den teologiske Tro kunne tale om en realistisk Tendens i vore Dage. Realismen er overalt betegnet ved Mistillid til Spekulationen; den søger at have fast Grund under Fødderne og holder sig derfor til det positivt Givne, til det Faktiske — eller det, som hver Art af Realisme anser for faktisk givet. Naar nu den teologiske Tro paa sin Maade gribes af Realismens Aand og ser sig om efter sine Fakta for at holde sig til dem, saa støder den først og fremmest paa sine overleverede Formler og Bekendelsesskrifter, i hvilke den har det Indhold givet, som den absolute Autoritet har sanktioneret. Det vil derfor være klart, at naar en realistisk Tendens behersker Tiden, vil den inden for den teologiske Tros Omraade naturligt komme til at fremtræde som potenseret Autoritetstro. Den samme Tendens, der frembringer Materialisme uden for den teologiske Tros Omraade, frembringer Bogstavtro inden for dens Omraade. Teologien har derfor ogsaa i vore Dage opgivet enhver spekulativ Begrundelse og trukket sig tilbage til de kirkeligt sanktionerede Dogmer.

Derved kommer der en stor Afstand mellem en teologisk Tænker som Biskop Martensen og den yngre teologiske Generation. I Slutningen af hans Bog om Jakob Bøhme kan man læse hans advarende Ord til de unge teologiske »Realister«. Han har sikkert Ret, ti denne sneverhjærtede Klamren ved de overleverede Dogmer er ikke holdbar i Længden.

Intet staar stille i Verden. Selv hvor der paa Overfladen synes at være Ro og Uforanderlighed, kan der i Dybet foregaa de betydningsfuldeste Processer og aflejres Lag, der til sin Tid komme frem for Lyset. De almenmenneskelige Erfaringer øve deres stille Indflydelse. Gennem den teologisk-religiøse Udvikling siden Middelalderens Dage kan der spores en stadig Tendens efter at naa Maalet ad saa kort og direkte en Vej og med saa simple Midler som muligt, den samme Tendens, der paa videnskabelig Grund udtrykker sig i den Regel, at vi ikke uden tvingende Nødvendighed maa forøge vore Principer og Hypoteser. Det er i Følge den teologiske Tro saare mange og store Ting, man skal vide Besked om, for at kunne leve som et Menneske og ikke som den, der æder og drikker, fordi han véd, at han skal dø i Morgen. Den fremskridende Udvikling fører her langsomt, men stadigt til større Sparsommelighed og Beskedenhed. Protestantismen betegner allerede en vis Reduktion i Forhold til Katolicismen, og i Forhold til den gammellutherske Ortodoksi ere baade Pietismen, Rationalismen og Grundtvigianismen afgjorte Fremskridt i Koncentration og Simplifikation. Der er i denne Henseende en Parallel mellem Teologien og Medicinen. Den ældre Medicin udmærkede sig ved en uhyre Masse Medikamenter og et stort Antal heroiske Kure. Men man hjælper sig efterhaanden baade med færre Medikamenter for sin legemlige Sundhed og med færre Dogmer for sin aandelige Sundhed. *Hvor* Simplifikationen vil ende, er ikke godt at sige. Den vil sikkert ikke ende paa samme Punkt for alle Individer. Men i Principet vil Maalet sikkert være naaet, saa snart Harmonien mellem Vurdering og Forklaring ret er gaaet op for den almindelige Bevidsthed. Da vil ogsaa den betydningsfulde Kærne i de højere Former for teologisk Tro kunne bevares,

medens Skallerne smuldre bort. Ti hvad der besjæler de højere Folkereligioner og har givet dem deres vældige Magt over Tusinder af Slægter, det er tilsidst den ideale Drift, der vil se Tilværelsen som Andet og Mere end en Sum af Kendsgerninger, og denne Drift er langt ædlere og vigtigere end nogen som helst af de Former og Symboler, i hvilke den har givet sig Udtryk. Den humane Tro kan og vil bevare denne Drift, ja dens Stræben gaar netop ud paa at lutre den og at frigøre den for alle hæmmende Skranker.

Kun Blasertheden kaster Kærnen bort med Skallerne. En saadan Blaserthed er vist den farligste Fjende for den aandelige Udvikling i vore Dage, farligere end al Intolerance og Fanatisme, ti i dem er dog Liv, medens Blasertheden baade selv er forstenet og forstener Alt omkring sig. Men Blasertheden, for hvem Alt er lige godt, naar det blot er faktisk, ender naturligt med ikke længere at bryde sig saa meget om at skælne mellem virkelige og illusoriske Fakta; den kvæler altsaa tilsidst selve den Sans for Virkelighed, af hvilken den selv udleder sin Opstaaen, — forstener sin egen Kilde. Den opstaar let i stærke Brydningstider; men da den beror paa en Forvexling af det Tilfældige med det Væsentlige, vil den forsvinde lige som det Skum, en stærk Bølgebrydning frembringer.

TVIVLENS HISTORIE I DEN NYERE TID.

C. N. Starcke: Skepticismen som Led i de aandelige Bevægelser siden Reformationen. Kbhvn. 1890.

Det er ofte blevet paavist, hvor stor en Plads de vaklende og tvivlende Naturer indtage i den moderne Literatur. Hamletskikkelserne gaa stadigt igen under utallige Former og have maaske næppe nogen Sinde floreret i den Grad som i vore Dage, skønt deres Dimensioner blive mindre og deres Indhold ubetydeligere, jo mere moderne Skildringen er. En saadan staaende Type peger paa en væsentlig Ejendommelighed ved den moderne Udvikling, den samme Ejendommelighed, som gør, at det, naar den nyere Tid skal karakteriseres, i Regelen er negative Udtryk som Frigørelse, Emancipation o. lign., der først indfinde sig. Det mest Iøjnefaldende er Løsrivelsen fra det Gamle, ligesom det, der foregaar ved Fødselen, først og fremmest er Barnets Løsrivelse fra Moderorganismen; først derefter kommer Spørgsmaalet om det Nyfødtes Levedygtighed og Livsindhold. Om det, der hidtil næredes i Moders Liv, nu kan staa paa sine egne Ben og føre sit eget Liv, maa naturligvis afgøres ved praktisk Prøve. At man kan leve, beviser man bedst ved at leve. Og dog vil Mennesket, der, som Homér siger, er et Væsen, som »sér frem og tilbage«, saa snart Bevidstheden er udviklet, naturligt komme til at tænke over de Midler, der staa til dets Raadighed i Livskampen. Saaledes gaar det ogsaa med den nyere Tid. Alt imedens dens Liv udfolder sig i de forskellige Retninger, gør Eftertanken sig gældende, og modstridende Tanker rejse sig, naar det Spørgsmaal opkastes, hvad der bærer vort Liv, og om det, der bærer det, har Styrke nok. Der er dem, der mene, at kun i det Gamle,

hvis ubestridte Herredømme ophørte med Renaissancen og Revolutionen, er der Styrke og Fred. I Modsætning hertil er der dem, der mene, at Fejlen netop er, at Resterne af det Gamle tynge paa os, og at »vi sejle med et Lig i Lasten«. Atter Andre mene, at Bruddet var nødvendigt, men at det har slaget Saar, som kun langsomt kunne læges, og hæmmet Sider af det aandelige Liv, som først efterhaanden kunne udvikle sig fyldigt paany. Endeligt er der dem — og til deres Tal hører Forfatteren af det ovenfor nævnte Skrift — der mene, at Fejlen ligger i Mangel paa Selvtillid og Konsekvens inden for den nye Livsanskuelse, idet den Tvivl, der ganske naturligt maatte opstaa ved Bruddet med den middelalderlige Livsanskuelse og Livsordning, altfor længe er blevet anset for berettiget og ubetvingelig, og at Hovedopgaven derfor maa være at fordrive Tvivlen fra ethvert Skjul, i hvilket den kan forstikke sig.

Dr. Starcke er vel kendt i den filosofiske og sociologiske Literatur. Foruden sin Doktordisputats om Ludwig Feuerbach har han udgivet en Undersøgelse om »den primitive Familie«, der nu foreligger baade paa Tysk, Engelsk og Fransk, og som jeg i sin Tid har anmeldt i »Tilskueren«, og en Afhandling om »Etikens teoretiske Grundlag«, der er optagen i 6. Række af Videnskabernes Selskabs Skrifter. I det foreliggende Skrift har Forfatteren gjort store Fremskridt i Fremstillingsevne. Man faar af Bogen et velgørende Indtryk af selvstændig Tænken og af en ædruelig, og dog varmhjærtet Opfattelse af det menneskelige Liv og dets Vilkaar. — Forfatteren har vist mig den Ære at sætte mit Navn paa Bogens første Blad sammen med en finsk Videnskabsmands. Jeg ser deri ingen Hindring for, at jeg her kan udtale, baade hvad jeg har at anerkende og hvad jeg har at bestride i det foreliggende Skrift.

Det er en god Tanke, Dr. Starcke har haft, at betragte den skeptiske Retning i Filosofien som en Slags Termometer for den aandelige Udvikling. Han undersøger, hvad der var Aarsag til, at der snart efter Reformationen opstod en Række skeptiske Forfattere, og hvilke Grundtanker og Synsmaader der kom frem hos dem. Ved da at vise, hvorledes

hos de senere Forfattere, der kunne siges at falde ind under Begrebet Skepticisme, Motiver og Grundtanker ændres, faar han en Maalestok for, hvilken Kraft der er vunden, og hvilken Udsigt en selvstændig Livsanskuelse har til at gøre sig gældende. Dr. Starcke kommer ad denne Vej ind paa en Række erkendelsesteoretiske, psykologiske og etiske Problemer, hvis Behandling han mener er bleven hæmmet ved den skeptiske Tendens, der har holdt sig længere end nødvendigt, og han giver selv dygtige Bidrag til deres Behandling.

Arbejdet falder, som det heraf vil ses, i to Hoveddele, en overvejende historisk Del og en overvejende teoretisk. Forfatteren har dog, synes det mig, ikke holdt dem tilstrækkeligt ude fra hinanden. Navnligt teoretiserer han for meget allerede i den første Del, skønt denne jo skulde udgøre en væsentlig Del af hans Bevismateriale. Hans Fremstilling vilde sikkert have vundet i Klarhed og Interesse, dersom den historiske Behandling af Skepticismen var holdt mere for sig selv, og dersom der saa tillige var givet en mere indgaaende psykologisk og historisk Karakteristik af de enkelte Forfattere. Derved vilde det sikkert tillige have vist sig nødvendigt at medtage flere Forfattere; man savner i det mindste nogle, som ere af Betydning for de Spørgsmaal, der drøftes i den sidste Del af Bogen. Forfatteren giver saa meget Godt, at vi naturligt ønske mere, især da det vilde stemme med den vel udtænkte Plan.

Til Karakteristik af Bogen skal jeg dvæle ved begge Hovedafsnit, altsaa først betragte Skepticismen som historisk Fænomen, og dernæst drøfte Dr. Starckes Anskuelse, at ethvert Spor af Skepticisme kan og skal forsvinde fra Tænkningen og Livet.

I.

Skepticismen bestaar, ifølge Dr. Starcke, paa det teoretiske Omraade deri, at der mistvivles om Menneskets Evne til at danne sig en Viden om Verdens og Menneskets inderste virkelige Beskaffenhed, og paa det praktiske Omraade

deri, at der rejser sig Tvivl om Menneskets Evne til paa egen Haand at lære det Gode at kende og til at elske det. En saadan Tvivl kan kun opstaa, naar hverken den teoretiske Verdensopfattelse eller den praktiske Livsanskuelse og Livsførelse længere helt igennem bestemmes ved Tro paa hellige Autoriteter. I Renaissancens og Reformationens Aarhundrede var der derfor en frugtbar Jordbund for den. Den faar en meget forskellig Karakter og Retning, alt eftersom den især motiveres af Kærlighed til det Gamle og bruges som Vaaben mod det Nye, som man af Magelighed eller Frygt vil holde sig fra Livet, eller den udspringer af Kærligheden til det Nye, forbunden med Frygt for, at dette Nye ikke kan gennemføres og være sig selv nok. I Forgrunden kommer dog stedse til at staa det Spørgsmaal, om der gives en selvstændig teoretisk Videnskab og en selvstændig Etik.

Efter Dr. Starckes Opfattelse har Skepticismen i den Form, i hvilken den fremtraadte i det 16. Aarhundrede og i den følgende Tid, en væsentligt anden Karakter end den skeptiske Retning inden for den græske Filosofi. Oldtidens Skepticisme havde, mener han, en mere teoretisk Karakter og kan paa ingen Maade sammenstilles med den moderne, hos hvilken der viser sig en stærk Fornemmelse af at være kommen til kort i sin Kamp for Tilværelsen. Han finder Forskellen udtrykt i den forskellige Anvendelse, der gøres af Argumenterne for Erkendelsens Relativitet: hos de græske Skeptikere bruges disse Argumenter, efter hans Opfattelse, til at paavise en sikker Erkendelses Umulighed, medens de i nyere Tid bruges til at vise, at den praktiske Usikkerhed over for Naturen ikke kan afhjælpes. — Jeg nærer Tvivl om, hvor vidt Forfatteren har Ret heri. Man har for meget vænnet sig til at betragte de græske Skeptikere (hvis egne Skrifter vi ikke have) fra den rent negative Side. Adskilligt tyder paa, at deres afvisende Holdning overfor Dogmer og Spekulationer hang sammen med deres Interesse for Erfaringsmetoden. Der er en historisk Sammenhæng mellem de skeptiske Filosofer og den empiriske Lægeskole. Galenos bruger herom det Udtryk, at de empiriske Læger vare i Medicinen, hvad Skeptikerne vare i Filosofien, og han fremstiller Pyrrhon,

den skeptiske Skoles Grundlægger, som Mønster paa den sande Empiriker*). At Erfaringsvidenskaben i Oldtiden tidligt hæmmedes i Væksten er sandt; men den gjorde sine Tilløb, og en Sammenligning mellem de græske og de moderne Skeptikere vilde derfor ikke mangle Berettigelse og Interesse. —

I første Række omtaler Dr. Starcke *Michel de Montaigne* (1533—1584), Hovedrepræsentanten for den nyere Tids Skepticisme, for saa vidt denne betegner »Individets Oprør mod Autoriteten«. Dette Udtryk synes mig noget for stærkt, naar Talen er om Montaigne. Der er hos ham ikke Tale om Oprør. Sine mangfoldige Kundskaber, sine sindrige Sammenstillinger og ofte virkeligt dybt gaaende Tanker benytter han til paa en lemfældig Maade at skaffe Plads for Udfoldelsen af Individualiteterne efter deres forskellige Natur. Selve denne Stræben efter individuel Frigørelse, af hvilken der iøvrigt i Bogen gives en interessant Skildring, fremtræder — hvad jeg tror, man i Regelen overser, naar Talen er om Montaigne — ikke paa rent negativ Maade, men hænger sammen med Montaignes Appel til Naturen, denne »vor store og mægtige Moder«, som Menneskene have forladt for at underkaste sig tilfældigt opstaaede og ved Vanen sanktionerede Dogmer og Love. Montaigne forherliger Uvidenhed, naar den er forbunden med et godt Hoved, og priser det naturlige Instinkt, som hjælper bedre end alle kløgtige Paafund. I hver Enkelt ytrer Naturen sig paa forskellig Maade: Enhver har sin herskende Evne (forme maistresse). Det gælder da om at bringe Naturen til dens Ret, hvilket ikke sker ved at lægge Hænderne i Skødet, men fordrer Eftertanke og Selvbeherskelse. — Der er en hel stor positiv Baggrund hos Montaigne, der endog paa et vist Punkt minder om hans Samtidige Giordano Brunos begejstrede Naturpanteisme. Navnet Skeptiker er ikke udtømmende her. Han staar i den

*) Jeg kan her ikke gaa nærmere ind paa dette, men maa henvise til Kapitlet: „Die Erfahrungslehre der Skeptiker“ i *P. Natorp:* „Forschungen zur Geschichte des Erkenntnissproblemes im Alterthum“. (Berlin 1884).

franske Literatur som Forløber for Rousseau og Diderot ved sin Appel til Naturen. Skeptiker er han dog, for saa vidt hans passive Vedhængen ved det Gamle skærper hans Kritik over for det Nye, og fordi han føler en af Magelighed motiveret Skyhed over for den Uro, de nye Retninger vakte baade paa Religionens Omraade (Luther) og paa Videnskabens Omraade (Kopernikus, Paracelsus). Det laa ikke i hans Natur pludseligt at vende op og ned paa alle sine Forestillinger.

Ogsaa Montaigne's Efterfølger *Pierre Charron* maa, tror jeg, opfattes fra en mere positiv Side end det sker i Dr. Starckes Fremstilling. Charron er i Etikens Historie mærkelig ved, at vi hos ham, den katolske Gejstlige, der benytter den skeptiske Metode til at vise, at Mennesket ikke kan maale Alt efter sin naturlige Fornuft, men maa holde sig til Kirkens gamle Lære, — at vi hos ham dog finde den første udtrykkelige Hævdelse af Etikens Uafhængighed af Religionen. Religion og Sædelighed, lærer han, bero hver paa sit Motiv (eller Drivfjeder, *ressort*) og maa derfor ikke sammenblandes. Fremfor alt maa Godheden ikke gøres afhængig af Religionen. da den derved bliver tilfældig og ikke udspringer af *le bon ressort de la nature.* »Jeg vil, at man skal være et godt Menneske, selv om der ikke gives Paradis eller Helvede. Det er for mig en frygtelig Tale: »»Hvis jeg ikke var Kristen, hvis jeg ikke frygtede for at blive dømt, vilde jeg gøre eller undlade det eller det.«« Jeg vil, at du skal være et godt Menneske, fordi Naturen og Fornuften vil det saa, fordi det fordres af den almindelige Tingenes Orden, hvoraf du kun er en Del, — fordi du ikke kan handle mod dig selv, dit Væsen, dit Formaal. Lad der saa komme ud deraf hvad der vil.« (Charron: De la sagesse, Bordeaux. 1600. p. 342). — Der er hos Charron, ligesom hos Montaigne, afgjort en positiv Baggrund bag den skeptiske Form og Metode.

Det Samme gælder for to Tænkeres Vedkommende, hvis skeptiske Metode især finder Anvendelse paa det teoretiske Omraade. — *Sanchez* opstillede ganske vist den Sætning, at vi Intet vide, endog i Titelen paa sit filosofiske Hovedskrift

(Qvod nihil scitur) Men man maa ikke lægge for megen Vægt paa en paradox Udtryksmaade. Hovedtanken hos Sanchez er Modsætningen mellem Idealet af en Viden i Betydning af fuldkommen Indsigt i Tingenes Natur (perfecta cognitio rei) og vor virkelige Viden. Han har ikke de store Forhaabninger om hvad forbedrede Metoder ville kunne bringe, som hans Samtidige Bacon af Verulam; men Mistrøstning var ikke den eneste Stemning hos ham. Han opfordrer energisk til at »gaa til selve Tingene« og ikke hilde sig i skolastiske Slutningsrækker. Og selve det Værk, i hvilket han udvikler sin Skepsis, er en Indledning til hans lægevidenskabelige Arbejder. Han har desuden selv fremstillet en Naturfilosofi, der minder om den tidligere af Italieneren Telesio opstillede, og som ganske vist ikke har blivende Betydning, men dog vidner om, at Erkendelsesmodet ikke var stækket hos ham.

Endnu mere gælder dette om *Joseph Glanvil*. Han har ligesom de foregaaende Forfattere et klart Blik for Alt hvad der hæmmer vor Erkendelses Udvikling, og giver en bred Fremstilling deraf. Men han erklærer udtrykkeligt, at Skepticismen for ham er en Metode, ikke et System. Han vil Dogmatismen, baade i dens skolastiske og i dens materialistiske Form, til Livs og bruger den skeptiske Metode til at undergrave den og til at udvide og frigøre Sindet; ti al Dogmatisme er for ham Aandssneverhed. Mod Slutningen af sin Fremstilling siger han (Scepsis scientifica. Kap. XXVI): »Jeg har kæmpet mod Dogmatismen under Skepticismens Mærke, men jeg ønsker ikke, at man skal betragte Hensigten med hele min Undersøgelse fra dette Synspunkt.« Det er, siger han et andet Sted (Kap. X), kun den dogmatiske Uvidenhed, der holder den forsigtige Tilbageholdenhed fra enhver uprøvet Paastand for Skepticisme. Hvad Glanvil især indskærper, er Nødvendigheden — og tillige Vanskeligheden — af en Erfaringsbekræftelse af alle vore Hypoteser. I sin Dedikation til »Royal Society« siger han, at uden Erfaringskendsgerninger »ere vore Hypoteser vilde Drømme og Romaner, og vor Videnskab blot Gisninger og Meninger. Ti naar vi danne Systemer uden at raadspørge Fænomenerne, bygge vi kun i Luften og beskrive en selvskabt og indbildt

Verden, som kun er lidet beslægtet med den virkelige .... Og det er muligt, at alle de hidtil udtænkte Hypoteser byggedes paa en for snever Betragtning af Tingene«. En saadan Advarsel trænger enhver Tid til, ikke blot den Tid, der laa forud for Newton. — Og den positive Side fremtræder endog meget bestemt hos Glanvil, idet han slutter sig til den kartesianske Filosofi og Fysik, til hvilken hele hans Skrift kan betragtes som en Indledning. Han har egentligt kun givet en bred Udvikling af den skeptiske Metode, som Descartes selv havde benyttet i sin »Discours sur la méthode«. —

Ved disse Exempler har jeg villet vise, at man let kommer til at lægge for Meget i Ordet Skeptiker, og at adskillige af de ældre Forfattere, der give sig selv dette Navn eller figurere under det i Filosofiens Historie, dog staa i et positivt Forhold til Erkendelsen og dens Opgaver. Jeg tror, at Dr. Starckes Opfattelse her er noget ensidig, og at dette har faaet Indflydelse paa hans Tankegang hele Bogen igennem. Ti ligesom han opfatter de ældre Skeptikere, f. Eks. Mænd som de nys nævnte, rent fra den negative Side, saaledes er i det Hele hans Opfattelse af »Skepticismen« den, at den er Noget, der opstod under Brydningsforhold af forbigaaende Natur, og at den nu kan og skal forsvinde fuldstændigt. Hans Bog er en Jagt efter Skepticismen for at drive den ud af enhver Krog, i hvilken den kan skjule sig. I Modsætning hertil ser jeg hine »Skeptikeres« Betydning i, at de hævde den videnskabelige Metode paa alle Omraader, hvilket ikke kunde ske, uden at der blev lagt stærkt Vægt paa Afstanden fra Erkendelsens Ideal. Og jeg kan ikke se, at al Skepticisme er af det Onde, selv den Dag i Dag, hvor vi dog have set saa Meget, der vilde have staaet som en vild Drøm for det 17. Aarhundredes Forfattere, blive fastslaaet som sikker Erkendelse. Dog herom Mere siden. —

Fortræffelig og, saa vidt jeg ved, ny er den Belysning, i hvilken *Pascal*'s Skepticisme stilles. Dr. Starcke skelner mellem Tænkere som de fleste ovenfor omtalte, hvis Skepticisme nærmest beror paa manglende Tillid til, at Mennesket ved egen Hjælp kan bygge sin Verdensanskuelse, og en

Pascal, hos hvem det Afgørende er »den Rædsel, der griber Mennesket, idet han ser Muligheden af, at han paa egen Haand kan finde sig selv til Rette, men tillige ser denne Mulighed knyttet til en Betingelse, Verdensmekaniken, som synes at angribe Livets Værdi i dets inderste Rod«. Det er nu »allerede selve Forskningens Metode og det Skema for Verdenshelet, denne forudsætter, som vækker Bekymring. Tanken om en Verden, der ligesom et Urværk gaar efter evige mekaniske Love, synes disse Mennesker at maatte fylde os med Gru.« Ad denne Vej forklarer Dr. Starcke Lidenskabeligheden i Pascals Polemik mod den naturlige Fornuft, idet han i ham ser »en Levendegørelse af den store Tragedie, som spilledes ved Sammenstødet mellem det Gamle og det Nye.« — Jeg føjer her kun til, at det er en Tragedie, der senere ofte har gentaget sig under Tænkningens rytmiske Udvikling. I vor egen Literatur have vi en original »Levendegørelse« af denne Art i S. Kierkegaard. Og han bliver maaske ikke den sidste.

I et følgende Afsnit omhandles den engelske *Deisme* paa en interessant Maade. — Deismen var et Kompromis: man kastede en Del Dogmer over Bord, som man mente havde en rent ydre, historisk Oprindelse, og beholdt tilbage en lille udvalgt Kreds af religiøse Forestillinger (især om en personlig Gud og Udødeligheden), som man mente udsprang af »Fornuften« og var forenelig med en rent videnskabelig Verdensopfattelse. Det var det Standpunkt, hvorpaa det 18. Aarhundredes »Oplysning« stod. Dr. Starcke søger at vise, at Deismen opløses, da den Konsekvens drages, at Mennesket i sin Livsførelse maa kunne undvære disse resterende Dogmer lige saa vel som de forkastede, og at Etiken lige saa vel er uafhængig af den »naturlige« Religion som af den positive Religion. Det kunde i denne Sammenhæng være blevet paavist, at Deismen ogsaa blev angreben fra en helt anden Side. I sit mærkelige Skrift »Analogy of Religion, natural and revealed, to the constitution and course of nature« (London 1736) paaviste *Joseph Butler*, at de vigtigste Indvendinger, der kunne rettes mod den aabenbarede Religion, ogsaa kunne rettes mod Troen paa en Forsynsstyrelse i Naturen, idet man

ad Erfaringens Vej ikke kan bevise, at Naturens Ophav besidder Visdom, Retfærdighed og Godhed. Naar man forarges over den aabenbarede Religion, saa er der, lærer Butler, nok saa Meget at forarges over i Naturen. I Naturen lider f. Eks. den Uskyldige ofte for den Skyldige, lige saa vel som i den kirkelige Forsoningslære. Butler's Skrift, der — i Modsætning til den herskende Optimisme — fremhæver den mørke, disharmoniske Side ved Naturen, især saadanne Træk, som man nu henfører under Synspunktet af den blinde Kamp for Tilværelsen, spillede en indgribende Rolle i den religiøse Diskussion i det følgende Aarhundrede og har bl. A. stærkt paavirket James Mill's og Stuart Mill's religiøse Anskuelser. — Ogsaa et andet Savn føler man her ved den historiske Fremstilling. Det vilde have været naturligt her at omtale *Mandeville*'s Bifabel med dens Grundsætning, at Samfundet kun kan trives og Civilisationen blomstre paa Moralens Bekostning, et Indlæg af ikke uvæsentlig Betydning i den moderne Skepticismes Historie, og som særligt vilde have været af Interesse for Dr. Starcke, der i det Følgende saa stærkt fremhæver det Problem, hvorledes Individets Lykkestræben kan forenes med Samfundets Krav. — Endeligt vilde det have været interessant, om Forf., der dvæler ved flere mindre betydelige Mænd fra den literære Kreds, der omgav *Frederik den Store*, i Stedet derfor havde belyst den filosoferende Konges eget Forhold til de i Bogen omhandlede Spørgsmaal. Kongens Overgang fra Wolffs Dogmatisme gennem Bayles Skepticisme til Lockes Empirisme vilde være af Interesse til Belysning af »Skepticismen som Led i de aandelige Bevægelser siden Reformationen«, ligesom hans definitive Anskuelser betegne en ejendommelig Modifikation af den i Oplysningstiden herskende »naturlige Religion«. —

Men alle disse Bemærkninger rokke ikke ved Værdien af det historiske Parti i Bogen. Forfatteren har — ved at føre sin Fremstilling igennem til Hume, Rousseau, Kant og Stuart Mill — klart bevist sin Hovedsætning, at Skepticismen ender med at have en helt anden Karakter og indtage en anden Stilling end ved sin Begyndelse. Den begyndte som Udtryk for Mistillid, Beskedenhed eller Forsigtighed.

Den ender med Overbevisningen om, at en hel Række spekulative og teologiske Spørgsmaal trygt kunne skydes til Side, idet baade den positive Videnskab og det praktiske Menneskeliv gaa deres Gang og naa deres Maal, hvad enten hine Spørgsmaal løses eller ikke. Den gennem mange aandelige Bevægelser og Kampe naaede Overbevisning, som Forf. især finder repræsenteret af Rousseau og Kant, udtrykker han træffende i følgende Ord: »I Livet selv maa Midlerne søges til at løse Livets Opgaver; findes de ikke dér, findes de ingen Steder . . . Kun paa menneskelig Grund kan Vejen lægges . . . Efter Kant og Rousseau vil Skepticismen ikke mere træde frem i saa klare Former som hidtil, fordi der overhovedet ikke mere stilles noget Valg om, hvor vidt denne Vej paa menneskelig Grund skal følges eller ikke . . . Vi træffe nu ikke længere paa rene, gennemførte skeptiske Standpunkter; der er i de fleste Standpunkter et skeptisk Stænk, og det bliver derfor vor Opgave at samle alle disse isolerede Træk til tydelige Billeder.« Disse sidste Ord betegne Dr. Starckes Opfattelse af Skepticismen i vore Dage. Vi ere, mener han, »brudte udover Skepticismens Landemærker«, og det gælder nu blot om »at trække den sidste Brod ud.«

Dette Resultat fremtræder ikke blot i Erfaringsvidenskaberne og den kritiske Filosofis rent teoretiske Resultater. Det viser sig særligt i den forandrede Stilling, Religionen indtager i praktisk Henseende. Ved Udviklingens Begyndelse hentedes baade Verdensanskuelsens og Livsførelsens Principer fra Religionen. Der har nu dannet sig et ad rent videnskabelig Vej dannet Verdensbillede. Religionens Betydning indskrænkes derfor mere og mere til det praktiske, etiske Omraade. Men ogsaa her foregaar der en Forandring. I Middelalderen blev Moralen Mennesket kær gennem Religionen. I den nyere Tid ændredes Forholdet først derhen, at Religionen hævdedes som Kilde til Moralen. Senere, da Etikens Selvstændighed og Uafhængighed gennemførtes, blev Religionen ikke længer dens Kilde, men blot dens Garanti og Sanktion. Religionen forsvares nu som nødvendig, ikke fordi man gennem den lærer Moralen at kende, men fordi

det menes, at uden Troen paa guddommelig Gengældelse vinder Moralen ingen Magt i den menneskelige Verden. — Denne væsentlige Forandring er et af de vigtigste Resultater, Skepticismens Historie kan opvise.

II.

Den sidste Del af Dr. Starckes Bog søger at vise Nødvendigheden og Muligheden af, at »den skeptiske Brod trækkes ud.« Han behandler i den Anledning en Række erkendelsesteoretiske og etiske Problemer paa en skarpsindig Maade, men saaledes i det Enkelte, at jeg paa dette Sted ikke kan følge ham, men maa holde mig til nogle Hovedpunkter. Og jeg vælger da her, ligesom i det Foregaaende, især saadanne, hvor jeg afviger fra ham.

Først og fremmest rejser sig det Spørgsmaal, om han har Ret i, at den »skeptiske Brod«, som er tilbage, kan og skal trækkes ud. Afgørelsen heraf vil naturligvis for en Del bero paa, hvor meget man lægger ind i Ordet Skepticisme. Jeg har i det Foregaaende søgt at vise, at Dr. Starcke tager noget for tungt paa den ældre Tids »skeptiske« Forfattere, idet han gør den skeptiske Metode til Et med absolut Skepticisme og undervurderer de positive Grundtanker, for hvilke man ved Tvivlen vilde skaffe Plads. Dersom man i Begrebet Skepticisme lægger Uro og Mistrøstning ind som nødvendige Træk, saa kan der neppe være Strid om, at Skepticismen er et underordnet og forbigaaende Fænomen. Den skyldes da væsentligt en Slags Kontrastvirkning. Dogmatismen lovede Guld og grønne Skove, Svar paa alle Spørgsmaal, Afslutning af Tankens Arbejde. Den nyere Erfaringsvidenskab og Filosofi kan ikke give saadanne Forjættelser. Den lover os Fremskridt i det Enkelte, nye Kendsgerninger og større Klarhed, hvad Principerne angaar, og den peger henimod en stor, indre Sammenhæng i Alt; men den rejser tillige stedse nye Problemer, opbyder stedse nyt Arbejde, fordi der stedse frembyder sig nye Skranker at flytte. Som der ingen absolut Hvile findes i den ydre Natur, men Alt er i Bevægelse og Virksomhed, saaledes gælder dette særligt

for Tanken. Den faar ikke Lov at hvile i kontemplativ Beskuen; de foreløbigt afsluttende Forestillinger, den stanser ved, vise sig snart som Symboler, der antyde og signalisere, men ikke umiddelbart gengive Tilværelsens Virkelighed. Den, som pludseligt bringes over for denne Opfattelse af vor Erkendelse, efter forud at have hvilet trygt i Dogmatismens Favn, maa ganske vist føle sig urolig og mistrøstig. Men kun saa længe Bruddet er friskt, og Modsætningen til den dogmatiske Tro føles i hele sin Skarphed, vil denne Misstemning vare. Den vil forsvinde, jo mere han lever sig ind i de nye Vilkaar. Resignation vil stedse være nødvendig. En saadan kan ingen som helst Verdensanskuelse undvære, da det jo overalt gælder om Indordning under forudsatte faste Vilkaar. Der ligger aldeles ikke noget Skeptisk i Anerkendelsen af Resignationens Nødvendighed.

Livet maa stedse begynde med et Overskud af Kraft og Mod, for hvis Anvendelse Erfaringen successivt sætter sine Grænser. Ethvert Liv er en Strøm, der dels gennembryder hvad der staar imod, dels inddæmmes af hvad der ikke kan brydes. Strømmens endelige Leje bestemmes ved Forholdet mellem disse to Sider. At lære Livet at kende er at erfare, hvor langt man med de Kræfter og Drifter, man raader over, kan udvide de givne Skranker, og i hvilken Grad man derimod nødes til at indordne sig under dem. Resignationens Nødvendighed ligger i, at Strømmens endelige Leje ikke *blot* bestemmes ved Udspringets Kraft, men ogsaa ved de modstaaende, inddæmmende Kræfter. Dette gælder baade for vor teoretiske og vor praktiske Stræben.

Den videnskabelige Metode bestaar ikke i passiv Ophoben af Iagttagelser, af hvilke der senere uddrages Resultater. Den første Betingelse for frugtbart videnskabeligt Arbejde er en ledende Ide, en foreløbig Hypotese, der bliver Motiv til Opsøgen af nye Erfaringer. Disse nye Erfaringer medføre ofte Nødvendigheden af, at Ideen ændres eller endog ombyttes med andre Ideer, som man fra først af maaske ikke havde tænkt sig Muligheden af at komme til at anvende. Den teoretiske Resignation betinges ved Nødvendigheden af at skaffe Erfaringsbekræftelse paa vore Ideer og af dog at

begynde med Ideer. Her er et Grundforhold, som ikke kan falde bort, men som maaske endog for Fremtiden vil fremtræde i skarpere Form end hidtil.

Ogsaa i praktisk Henseende maatte der begyndes med et Overskud, med Antecipationer, der paa mange Maader berigtiges. Uden kraftige Forhaabninger og Længsler og uden store Forbilleder kan intet Stort udrettes. Men Virkeliggørelsen naas kun gennem Brydning og Vekselvirkning med de virkelige Forhold. Meget maa opgives, som fra først af ansaas for værdifuldt, og Meget maa optages og antages, som fra først af var Genstand for Uvilje.

I Teorien Modsætningen mellem Hypotese og Erfaringsbekræftelse, i Praksis Modsætningen mellem Ideal og Virkeliggørelse: disse Modsætninger ville stedse gøre sig gældende med mere eller mindre Styrke, alt efter Opgavernes Natur. De ligge i selve Livets stadige Vilkaar. Og de maa ikke mindst gøre sig gældende i Filosofien, som jo kun er den klare Besindelse over Principerne for vor teoretiske og praktiske Stræben. »Skeptiske Stænk« eller en »skeptisk Brod« ville derfor ikke komme til at mangle. Forhaabentligt da ikke: ti de ere de fremaddrivende Kræfter, uden hvilke Udviklingen vilde gaa i Staa. —

Paa det *erkendelsesteoretiske* Omraade gælder det, at de sidste Forudsætninger for al vor Erkenden maa være af hypotetisk Natur. En saadan Forudsætning er f. Eks. Aarsagssætningen, den Antagelse, at ethvert Fænomen har en Aarsag. Den ligger til Grund for al induktiv Forsken, men kan ikke selv direkte bevises. Vi antage den, fordi den gør real Videnskab mulig, men et Bevis kan der kun føres, for saa vidt som det successivt kan paavises, at Fænomenerne faktisk ordne sig i saadanne regelmæssige Rækkefølger, som Aarsagssætningen fordrer. Et egentligt Bevis er det ikke, da selve Aarsagsforholdet ikke kan iagttages; hvad vi iagttage er kun Successionsforhold. Det er og bliver da en Ejendommelighed for vor Erkendelse, at den fra først til sidst arbejder med Hypoteser. — Dette vilde kun være Skepticisme, dersom man ved Hypotese forstod en vilkaarlig Paastand eller Indbildning. Men i de Hypoteser, som ligge

til Grund for vor Erkendelse, udtrykker sig selve vor Aands Natur, dens inderste Trang, Trangen efter Enhed og Sammenhæng, dens Higen efter ikke blot at fyldes med et rigt og mangfoldigt Indhold, men at kunne ordne og beherske det. Spørgsmaalet er kun, i hvilken Grad denne Trang kan ske Fyldest.

Dr. Starcke synes at mene, at selve det, at man endnu i Filosofien taler om et Aarsagsproblem og om Vanskeligheden ved at begrunde Aarsagssætningen, vidner om, at der endnu sidder os for megen Skepticisme i Kroppen. »Lad os antage«, siger han, »at dette Spørgsmaal om Aarsagslovens Gyldighed ikke var kommet til os fra en Tid, da man endnu ikke troede paa den; hvorledes vilde vel saa Mennesket stille sig over for hele dette Problem? Vilde det saa ikke snarere være den, som rettede en Tvivl mod Aarsagssætningen, der skulde bevise at have Ret til at tvivle, end den, som troede paa den, der skulde begrunde sin Tro?« Dertil maa svares, at naar det er Filosofiens Opgave at fremdrage de skjulte Forudsætninger, som betinge vor Erkendelses Gyldighed, saa er det jo ligegyldigt, hvem Bevisbyrden paahviler. Problemet er der og maa behandles, hvad enten den enkelte Tænker nærmer sig det mere fra den negative eller mere fra den positive Side. Og Begrundelsen af Tvivlen er jo en Kritik af Troen, ligesom omvendt, saa det gør ikke stort til Sagen, hvorledes man gaar frem. Flere af de ældre »Skeptikere« staa som Forløbere for den moderne Erkendelsesteori ved den Maade, paa hvilken de have angrebet Troen paa Erkendelsens Principer.

Naar der tales om en Tid, der ikke endnu troede paa Aarsagssætningen, er dette en unøjagtig Udtryksmaade. Der har næppe været nogen saadan Tid. Kampen for Tilværelsen driver til at søge efter Aarsager for at faa Magt over Tingene, og en Trang i den Retning ligger desuden i den menneskelige Bevidstheds Natur. Selv i den vildeste Overtro ytrer denne Trang sig. Derimod har der været Tider, hvor man ikke til alle Fænomener antog *naturlige* Aarsager. De forskellige Udviklingstrin i intellektuel Henseende karakteriseres ved, hvilke Aarsager der anses for gyldige.

Miraklet strider ikke mod Aarsagssætningen, da det jo udtrykkeligt opfattes som Virkning af en overnaturlig Aarsag. Hvad Kampen stod om i den nyere Videnskabs Begyndelsesperiode, var, om der er *naturlige* Aarsager til Alt hvad der sker, det vil sige Aarsager, der selv kunne paavises som virkelige Fænomener. Og Bevisbyrden tilfaldt her saa meget mere dem, der hævdede de naturlige Aarsager, som Paavisningen af disse Aarsager jo netop er Videnskabens positive Opgave. Det gaar med de naturlige Aarsagers Princip, som det gaar med Aarsagsprincipet i det Hele: kun fremskridende Verifikation er muligt.

Dr. Starcke hævder, at fordi vor Erkendelse er uafsluttet, er den derfor ikke usikker, og han mener, at »den skeptiske Holdning« i den moderne Erkendelsesteori hænger sammen med en Forveksling af disse to Begreber. Og dog kommer han selv i samme Aandedræt (p. 236) til at udtale, at Erkendelsens Afsluttethed kun vilde have den Værdi at gøre dens *Sikkerhed* afsluttet. Nu er det dog klart, at en Sikkerhed, der ikke er »afsluttet«, ikke er nogen fuld Sikkerhed. Et er det, at vi ere sikre paa, at der kun er én Vej at gaa for at vinde Erkendelse, et Andet er det, hvor langt denne Vej kan føre os. Dette vide vi ikke, saa længe vi ikke have gaaet Vejen til Ende. Der maa stedse voves og haabes; Afstanden mellem Ideal og Virkelighed paa Erkendelsens Omraade vil ikke forsvinde. Deri have de gamle Skeptikere Ret. —

Foruden Problemet om Aarsagssætningen drøfter Forfatteren ogsaa Problemet om Erkendelsens Forhold til Tingene og om Forholdet mellem Sjæl og Legeme, for ogsaa her at ramme »det skeptiske Drag, der gaar gennem vor Tids Erkendelsesteori«. Jeg kan her ikke gaa nærmere ind paa disse Punkter, skønt det vilde have sin Interesse. I det Hele kan jeg desuden samstemme med hvad Forfatteren udvikler angaaende de nævnte Spørgsmaal. Kun tror jeg, at det er et »Stænk« af Spiritualisme, der gør, at han slaar fast, at enhver Bevidsthedstilstand maa være et Atoms Tilstand (skønt, som han søger at vise, alle vore Bevidsthedstilstande derfor dog ikke behøve at være samme Atoms Tilstande). Atomet er et Begreb, som man har konstrueret for at anskueliggøre

sig hvad der foregaar ved de kemiske og fysiske Processer. Der gives dog fremragende Fysikere, som helst ville være fri for det og holde sig til at beskrive selve Bevægelserne eller Virksomhederne. I ethvert Tilfælde har Naturvidenskaben Intet at gøre med og véd Intet om, hvad der foregaar i Atomets Indre. Det er Forholdet mellem Atomerne, disses Omlejringer og indbyrdes Tiltrækken og Frastøden, der spiller en Rolle ved Naturforklaringen. Og det er disse samme Processer, til hvilke Erfaringen viser os Bevidstheds-fænomenerne knyttede. Bevidsthedsfænomenerne hænge da sandsynligvis sammen med hvad der foregaar mellem Atomerne, med disses Omlejringer og Svingninger, ikke med mystiske Tilstande i »selve« Atomerne. — Dog dette er Noget, som kun en længere Udvikling kunde give fuld Klarhed. —

Ikke blot paa Erkendelsesteoriens, ogsaa paa *Etikens* Omraade har ifølge Dr. Starcke Skepticismen endnu for meget Raaderum.

Rousseau og Kant havde, som allerede omtalt, hævdet Muligheden af en Etik paa rent menneskelig Grund. Men de overvandt, efter Dr. Starckes Opfattelse, dog ikke Skepticismen. Denne ytrer sig hos dem — og senere i den hele rationalistiske Retning — i en Disharmoni mellem Individets Natur og den etiske Fordring, en Disharmoni, der bliver saa meget des stærkere, som ifølge Kant den etiske Fordring udspringer af selve Menneskets Natur. Troen paa, at det Etiske vil bestaa og sejre i Verden, kan da kun fastholdes, naar man tager Teologien til Hjælp og i den religiøse Tros Form slaar det fast, man ikke kan begrunde ad Erkendelsens Vej. Kant opstillede som bekendt i Form af religiøse Postulater af etiske Grunde Antagelser, han i sin Fornuftkritik havde berøvet ethvert teoretisk Grundlag. »Man tror,« som Dr. Starcke udtrykker det, »paa en verdensstyrende Gud, fordi man alene saaledes kan værne om sin Tillid til Moralens Magt.« Det er Manglen af et teoretisk Grundlag, som giver denne Anskuelse en skeptisk Karakter.

Men ogsaa i andre moderne etiske Retninger finder Forfatteren en lignende Disharmoni og Skepticisme. Baade Udviklingslærens Moral og Velfærdsmoralen have efter hans Op-

fattelse Skepticismen i sig endnu. De begrunde Moralen fra Slægtens Synspunkt. Men hvorfor skal den Enkelte ofre sig for Slægten? Hvilket Motiv skal afholde ham fra saa vidt muligt at udrydde eller modarbejde de nedarvede Anlæg i Retning af Sympati og Samvittighed, han maatte besidde? Med hvilken Ret fordres det af ham, at han skal opgive hvad han anser for sin egen Lykke, for at en Gang i Fremtiden andre Individer kunne nyde deres Lykke? — Det nytter ikke her at henvise til Sympatien. »Det er jo netop de sympatiske Tilskyndelser, man opfatter som det store Bedrag, Naturen øver over for Mennesket, og hvorigennem den faar det narret til at tjene sine Formaal, idet Mennesket under Indflydelse af disse Tilskyndelser tror at leve for sin Lykke og saa dog kun lever for Slægten med Opofrelse af sig selv.« Der kræves da et Bevis, som endnu ikke er ført, for, at »i det Store og Hele det moralske Liv, som leves i Samfundet og Familien, er det, som muliggør det for Individet at bringe sine Lidelser og Forsagelser ned til et Minimum og for den billigste Pris at faa den størst mulige Sikkerhed for personlig Vinding.« Og — hvad der er Hovedsagen — denne Bevisførelse maa foretages ud fra det enkelte, *isolerede* Individs Standpunkt: »Samfundslivets Fordringer maa formuleres præcist og udtømmende, og disse Fordringer maa kunne tilegnes af det isolerede Individ som dets egen Lykkefordring«. Begrundelsen maa altsaa være egoistisk i den Forstand, at det skal vises, at naar Individet vil følge sin velforstaaede Interesse (sin Egoisme i videre Betydning af Ordet) staar det sig ikke ved at være Egoist i Ordets snævrere Betydning, det vil sige ved at tilfredsstille sig selv paa Andres Bekostning.

Ingen er fjernere end Dr. Starcke fra at lege med Ord eller jage efter »aandrige« Vendinger. Men jeg undrer mig over, at han i sin Tankeudvikling bruger det tvetydige Ord Egoisme, saaledes som han gør, uagtet han udtrykkeligt gør opmærksom paa dets dobbelte Betydning. At dette skulde gøre fuld Klarhed mulig, formaar jeg ikke at indse. Men om Ord vilde vi i hvert Tilfælde ikke stride. — Dog er der, af-

set fra Sprogbrugen, Adskilligt, som gør, at jeg ikke kan tilegne mig Forfatterens Tankegang i Et og Alt. For det Første maa jeg bemærke, at det havde været ønskeligt, om han havde givet sin Kritik af Evolutionsmoralen og Velfærdsmoralen en bestemt Adresse og belagt den med bestemte Citater. I en Bog af særligt historisk Karakter vilde det være naturligt. I det Foregaaende har Forf. omhyggeligt nævnt endog adskillige meget ubetydelige literære Fænomener, som syntes ham at falde ind under Begrebet Skepticisme; men her faa vi ikke et Navn, ikke en Henvisning. Derfor bliver der noget Vagt ved den hele Udvikling. Den faar Karakteren af et Skøn, og skal jeg mod dette Skøn stille mit eget, da maa jeg sige, at hans Anke ikke forekommer mig at være historisk berettiget. Man kan ikke sige, at Problemet om Forholdet mellem Individ og Samfund er blevet overset af de etiske Retninger, Forfatteren her kritiserer. Det er tvert imod lige til den nyeste Tid blevet drøftet med stor Iver, bl. a. i *Henry Sidgwick*'s »Methods of Ethics« og de Diskussioner, som dette udmærkede Skrift har givet Anledning til.

Men Hovedsagen er, hvorledes det forholder sig med selve dette Problem, saaledes som Forfatteren opstiller det.

For mit Vedkommende vedkender jeg mig at være »Skeptiker« i Etiken, efter Dr. Starckes Maalestok, idet jeg ikke tror, at Regnskabet kan gøres op mellem Individ og Samfund paa den Maade, han fordrer. Der er noget Irrationelt ved Etikens første Principer, for saa vidt det Grundlag, ud fra hvilket disse fastsættes og anerkendes, ikke er det, hvorpaa alle Individer, paa hvilke disse Principer blive at anvende, allerede i Virkeligheden staa. De etiske Domme, de Domme om Godt og Ondt, som det enkelte Individ bliver Genstand for, kunne ikke altid fældes fra hans eget nuværende Standpunkt. De Goder, om hvilke Etiken (den praktiske Etik) værner, ere ikke altid Goder i det enkelte Individs Øjne, og han kan ofte kun gennem en lang Opdragelse (maaske Optugtelse), gennem en lang Karakterudvikling lære at betragte dem som Goder. Et Bevis kan ikke altid føres for ham, som han staar og gaar. Over for Børn, Sinds-

syge og Forbrydere er dette især indlysende; dem underkaste vi en praktisk Behandling, før vi stole paa Ræsonnementernes Kraft. Men ogsaa hos andre Individer end saadanne, der maa regnes til de nævnte Klasser, maa Grunden ofte præpareres, før den rationelle Etik kan begynde sit Værk. Hvad Etiken fastsætter, er da her de Midler og Veje, det pædagogiske System (i videste Forstand), som bliver at anvende, for at en egentligt etisk Behandling kan træde i Kraft.

Den rene, konsekvente Egoist vilde i det Højeste kunne bringes til at betragte andre Menneskers Vel som et *Middel* for sit eget. Men han vilde da vedblive at staa i et rent udvortes og mekanisk Forhold til Samfundslivet, og til alt Liv uden for hans eget. Og skulde der kunne føres et Bevis for, at Samfundslivet, som det i det givne Øjeblik er, frembyder Harmoni mellem alle Individers egoistiske (»isolerede«) Interesser? Selv om der kunde, hvem vilde egentligt et saadant Bevis interessere? Ikke den egentlige Egoist; ham er det nok, naar Samfundet blot er Middel for *hans* Interesser, — ligegyldigt, hvorledes det saa gaar med de andre Egoister; ja, maaske staar han sig bedst ved, at Andre ikke kunne gøre Regnskabet op paa samme Maade.

Kan der i det Hele taget gives *isolerede* Individer? Derpaa kommer i denne Sammenhæng Alt an. Hos ethvert Menneske rører der sig forskellige Følelser, der drive til Vurdering af Livet og dets Forhold. Hvor mange af dem skal Individet afføre sig for at blive isoleret? Er det i og for sig sagt, at Sympatien og de med den beslægtede Følelser skulle aflægges, naar Regnskabet skal gøres op? — Mennesket eksisterer kun som historisk givet Væsen, af bestemt Slægt og Race, med bestemte Dispositioner og Interesser, og kan ikke vilkaarligt drage sig ud af dette, heller ikke undlade at faa sin Vurdering bestemt derved. Det vilde ved Isolationen, om den var mulig, netop berøve sig nogle af de mest nødvendige Poster paa Regnskabet. Lad mig udvikle dette lidt nærmere.

Der er Interesseharmoni mellem to Mennesker, hvor de kunne betragte hinanden som Middel, og hver for sig staa som Formaal. Saaledes f. Eks. mellem den Handlende og

hans Kunde. Hin trænger til dennes Penge, denne til Hins Varer. Der var Interesseharmoni mellem Skræderen Mustafa i Ispahan og hans Ven af samme Fag, ti som Morgiane siger:

„Den Anden roste til din Faders Kapper;
Til Gengæld blev hans Bukser rost igen.
Ak, det var Skræderlavets bedste Tid!"

For en stor Del bestaar Samfundet ved Hjælp af en saadan Interesseharmoni. At den ikke er til Stede i fuldt Maal og i den ønskelige Grad, ses af de stadige Klager over Samfundet og af, at der gives et »socialt Spørgsmaal«. Man kan altsaa ikke beraabe sig paa den i det givne, nærværende Øjeblik. Der kræves et Arbejde for at bringe den til Veje, og der maa føres et særligt Bevis for, at dette Arbejde kan udføres blot i Kraft af de Motiver, der kunne findes hos det »isolerede« Individ, og i Kraft af det, et saadant opfatter som sin »velforstaaede Interesse«.

Dr. Starcke antager selv, at Regnskabet ikke *endnu* kan bringes til at stemme: »Det er en Fordel for Samfundet,« siger han, »at der findes Mennesker, som sætte deres Dyd over deres Fordel; men det er Samfundets Fejl, at der kan findes et saadant Misforhold mellem Dyd og Lykke, og dets Opgave maa være at se at rette den Fejl.« Det hele Spørgsmaal maa jo saa staa aabent, indtil Fejlen er rettet. Men hvilke Motiver skal man da henvise til, for at Individerne kunne bringes til at arbejde paa at faa Fejlen rettet? Det kunde jo være, at den fulde Interesseharmoni (Harmonien mellem »isolerede« Individers Interesser) først sent hen i Fremtiden blev etableret, og da vilde Dr. Starckes Teori være Genstand for den samme Kritik, han selv retter mod Evolutionsmoralen, idet den vilde fordre Opofrelse og Arbejde for en Lykke, der tilfaldt en fremtidig Slægt, men ikke os selv. De »isolerede« Individer vilde da maaske svare, at da deres Efterkommere i fjernere Led ikke have gjort noget for dem, ville de heller ikke gøre noget for disse Efterkommere. Après nous le déluge! —

Men selv om en saadan Interesseharmoni en Gang skulde kunne bringes fuldstændigt til Veje, saa at Enhver kunde betragte alle Andre som Midler for sig selv, saa vilde derved dog ikke et idealt Samfund, ikke den inderligste og stærkeste Art af Samfundsliv være naaet. Et kraftigt Samfund bestaar kun, naar der under Samlivet og Samarbejdet udvikler sig Fællesfølelse og virkelig Sympati, saa den Ene ikke skiller sin Sag fra den Andens, ikke blot betragter den Anden som Middel, men ogsaa som Formaal. Kun under denne Forudsætning vil det omtalte Regnskab kunne bringes til at stemme. Det gøres da ikke længere op paa udvortes, mekanisk Vis. Ti i selve Fællesfølelsen og Sympatien haves da et af de største Goder, om hvilket der ikke blot er at spørge, hvad det nytter til, men hvis Nytte er aldeles umiddelbar (immanent), idet det fylder Sindet med en af de inderligste Lystfølelser. Individets eget Væsen styrkes og udvides gennem Hengivelsen; Horizonten udvides, og nye Muligheder for Virken, Nyden og Liden vise sig; hele Livet føles paa en rigere og dybere Maade. I ethvert Kærlighedsforhold gør dette sig gældende, stærkest i de snevreste, mest umiddelbare og personlige, i aftagende Grader i større Kredse, men stedse med en Afglans fra hine. Der aabnes et nyt Synspunkt for alle andre Følelser og Evner: alle de Følelser og Evner, der føre i samme Retning som Fællesskabsfølelsen og Sympatien, faa en Sanktion, de før manglede, en Accent, de ikke kunde have, saa længe de blot vurderedes fra det »isolerede« Individs ensomme Drejning om sin egen Akse. — Denne Akseomdrejning hører iøvrigt ikke op, fordi den hele Klode nu viser sig at staa under Indflydelse af dybere liggende Verdenskræfter.

Alt dette vil falde bort, dersom Individet blot betragter sig selv som sidste Formaal. Joseph Butler brugte i sin Tid det Udtryk, at »naar vi sætte os hen i en kølig Stund« (when we sit down in a cool hour), kunne vi ikke retfærdiggøre vor Stræben efter det Rette og Gode, naar vi ikke ere overbeviste om, at det vil tjene til vor Lykke eller i det Mindste ikke hindre denne. Han bruger denne Paastand til at godtgøre Nødvendigheden af, at Etiken

tilsidst støtter sig til Religionen og dens Forjættelser om det Hinsidige (ligesom senere Kant og i vore Dage Sidgwick). Men hans Standpunkt er i Virkeligheden det samme, som det, der kommer frem i vor Forfatters Fordring om en Begrundelse ud fra det isolerede Individs Standpunkt. Over for Butler maa man opkaste det Spørgsmaal, hvorfor den kølige Time her skulde have Ret og Begejstringens Time, hvor Hengivelsens og Selvforglemmelsens Varme raader, nødvendigvis Uret? Det maa erindres, at det her ikke gælder Logik og Matematik, ikke Filosofi over Livet, men Oplevelse og Konstatering af selve Livets virkelige Elementer. Dersom »Køligheden« fører til, at nogle af de væsentligste Elementer ikke kunne gøre sig gældende, saa kan Regnskabet umuligt blive rigtigt.

Men jeg indrømmer, og det er endog en væsentlig Del af min etiske Teori, at her kunne Vejene skilles, uden at der foreløbigt ad teoretisk Vej kan opnaas Enighed[1]). Det er muligt at koncentrere sig i sig selv, betragte denne Selvkoncentration som Et og Alt, og ud fra dette Synspunkt at gennemføre et konsekvent etisk System (som jeg dog hellere vilde kalde Individualisme end Egoisme). Til Fordel for den Retning, der gør Sympatien til Grundlag for det etiske System, kan vel anføres, at derved føres man ad mere direkte Vej til Interessernes Harmoni, end naar man gaar ud fra de sondrede, isolerede Individer. Men et tvingende Bevis er dette ikke.

Heller ikke nytter det her at fremhæve, hvad der oven for blev vist, at Individets Liv bliver rigere og dybere gennem Fællesskab og Sympati, altsaa netop ved, at det ikke gør sig selv til eneste Formaal. Derom vil den Enkelte kun kunne overbevise sig ad den praktiske Erfarings Vej. Og Erfaring betyder her intet Mindre end en Karakterfor-

---

[1]) I 3. Kapitel af min *Etik* (1887) havde jeg nærmere motiveret dette Standpunkt. I første Kapitel af mine *Etiske Undersøgelser* (1891) tog jeg Spørgsmaalet op til ny Behandling. I anden Udgave af *Etik* (1897) er der igen paa flere Punker søgt at opnaa fornøden Tydelighed med Hensyn til dette Punkt. (Senere Anm.)

andring. Den, som hengiver sig til de sympatiske Tilskyndelser og lader sin Egoisme dæmpes, faar derved et helt nyt Synspunkt for sin Vurdering, saa at han kommer til at drage Konsekvenserne af sit Eksperiment fra et helt andet Grundlag, end han begyndte fra.

Der vil derfor stedse være Plads for Skepticisme med Hensyn til Muligheden for en rationel Etik. Da det psykologiske og historiske Grundlag er forskelligt, maa de Systemer, der bygges derpaa, ogsaa blive forskellige, selv om de alle tage deres Udgangspunkt i den virkelige Menneskenatur. Denne er i Vorden og Udvikling og omfatter mangfoldige og ofte modstridende Elementer, af hvilke snart et, snart et andet skyder sig frem med særlig Kraft. Om den historiske Udvikling en Gang vil medføre fuldstændig Enhed i Etikens Grundlag, skal jeg ikke sige Noget om; men før kan i hvert Tilfælde »den skeptiske Brod« ikke helt drages ud. Den etiske Tænkning taber derfor ikke sin Betydning. Den viser os det Lys, i hvilket Handlinger og Livsformer fremtræde, sete ud fra et bestemt Udviklingstrin, et bestemt i den virkelige Menneskenatur givet Grundmotiv. Derved oplyser den de Muligheder, der ligge i den menneskelige Natur, og virker tilbage paa selve det Grundlag, der bygges paa; gennem Konsekvenserne lære vi først vor Natur ret at kende. Ogsaa en Fremstilling paa det af Dr. Starcke hævdede individualistiske Synspunkt vil have sin store Interesse. En saadan er i Grunden ikke for Alvor forsøgt endnu, hvorimod vi have analoge Forsøg i den teologiske Etik, Nationaløkonomien og Retslæren. Det vilde være overordentligt interessant at se, i hvilke Punkter den mødes med Fremstillinger ud fra andre Udgangspunkter. En alvorlig Tænkning bringer altid sin Frugt. Af den psykologiske og historiske Erfarings rige Skat øse vi Alle; men netop fordi den er saa rig, kan man faa Adgang til den fra forskellige Sider.

Den enkelte Forsker maa betragte sig som en Bjærgmand, der baner sig sin Skakt ind i Bjærget. Naar han føler sig ensom under dette Arbejde, glæder han sig ved at høre Kammeratens Hammer i Naboskakten. Han véd, at den Anden arbejder mod samme Maal, skønt han har valgt sig

et andet Udgangspunkt. Under min Beskæftigelse med Dr. Starckes Bog har denne Kammeratskabsfølelse ikke forladt mig, saa megen Kritik jeg end har maattet lade komme til Orde. Den er det bedste af det meget Gode, jeg medtager fra hans Bog[1]).

---

[1]) I sin Bog „Samvittighedslivet“ (1894—1897) har Dr. Starcke senere givet en udførlig Fremstilling af sin Etik. (Senere Anm.)

OM VITALISME[1]).

Det er mere end et billedligt Udtryk, naar man taler om, at Tanker leve og dø. Ligesom alle organiske Væsener have Tanker deres bestemte Betingelser, hvoraf deres Opstaaen, Udvikling eller Forsvinden afhænger. Tankerne maa, ligesom Organismerne, kæmpe for at leve. Kun de Tanker leve i Længden, der kunne bestaa med og være Udtryk for store Kredse af vel prøvede og sammenhængende Erfaringer. Og ligesom der sker en naturlig Udvælgelse blandt de organiske Spirer, Tilløb og Variationer, som paa ethvert Punkt af Udviklingen ere til Stede, saaledes sker der ogsaa stadigt et Valg mellem de Tanker og Synspunkter, som til den givne Tid foreligge. Der er et Vekselforhold mellem Tænkning og Erfaring. Ti de uvilkaarligt dannede Tanker og Synspunkter, mellem hvilke Erfaringen vælger, ere naturligvis ikke selv opstaaede uden Indflydelse af Erfaringen. Men ligesom der i Naturen opstaa langt flere Spirer og Variationer, end der udvælges til fortsat Udvikling, saaledes begynder ogsaa Tænkningen med energiske og frodige Indskud og Antecipationer, der efterhaanden sigtes, begrænses, udvikles eller vrages.

Dette gælder særligt hvad Forstaaelsen af det organiske Liv angaar. Kampen mellem Spekulation og Verifikation bevæger sig paa rytmisk Maade gennem Biologiens Historie, og i den nyeste Tid synes der at røre sig en Bølgegang, der fører til at genoptage Synspunkter, hvis Tid afgjort syntes at være forbi. Man har ment at finde Liv i gamle Tanker,

---

[1]) Et Foredrag, holdt i Biologisk Forening 27. Januar 1898.

hvis Dødsfald allerede var bekendtgjort. I hvilken Forstand denne Mening er berettiget, skulle vi nærmere undersøge.

Der er to Grundopfattelser, som her staa over for hinanden. Den ene støtter sig til, at den klareste Forstaaelse, vi kunne have af et Fænomen, have vi der, hvor vi kunne opløse det i dets Elementer og igen se det som Produkt eller Resultat af disse Elementers Samvirken, — altsaa naar vi gaa fra Delene til Helheden. Den saakaldte mekaniske Naturopfattelse hævder, at denne Forklaringsmaade ikke blot gælder for de fysiske og kemiske Fænomener, men for alle Naturfænomener. Herimod gøres der fra den anden Side gældende, at det Ejendommelige for de organiske Fænomener er, at Elementernes, Delenes Beskaffenhed, Form og Virkemaade ikke kan forstaas uden ved at lægge Tanken om den Helhed, de danne eller skulle danne, til Grund. Organismen kan ikke forklares som blot Produkt af Organer eller Celler, og Cellen ikke som blot Produkt af Molekuler. Vi maa da her antage en særegen Kraft, der virker efter andre Love end de mekaniske Love. Dette er den vitalistiske Opfattelse. — Da den eneste Maade, hvorpaa vi kunne forestille os en Helhed som bestemmende for Delenes Beskaffenhed og Samvirken, er at forestille os den som et Formaal, der tilstræbes, saa vil en vitalistisk Opfattelse stedse blive mere eller mindre teleologisk.

Naar Historien viser os en rytmisk Skiften af disse modstaaende Synsmaader, udelukkes derved ingenlunde Erkendelsens Fremskriden. Det er de nye Erfaringer, som lade Fænomenerne fremtræde snart mere fra den ene, snart mere fra den anden Side, og som tillige efterhaanden omdanner de tidligere Former for de to Grundopfattelser.

En mekanisk Naturopfattelse kommer først frem paa et forholdsvis fremskredent Standpunkt. Naturmenneskets Opfattelse er vitalistisk eller animistisk, forklarer alle Fænomener, der vække Opmærksomhed, ved personlige Væseners Indgriben. Al senere Vitalisme har et vist Slægtskab med denne primitive Opfattelse. — I den græske Oldtid gøres

Mekanismens Synspunkt gældende af *Atomisterne* (hvis Lære senere fremstilledes i Lucretius' berømte Digt de rerum natura). *Aristoteles*, der selv var en genial Naturforsker paa det organiske Livs Omraade, hævdede i Modsætning til Atomistiken en Opfattelse, der betragtede Naturen som en stor Trinrække, hvor ethvert Led er Stof og Middel i Forhold til et højere, medens det er Form og Formaal i Forhold til et Lavere. Intetsteds i Naturen kunde han tænke sig Helheden opstaa som Resultat af Elementerne, Formen som Virkning af Stoffet. Han udstrækker altsaa Vitalismen til hele Naturen.

Ejendommeligt for Livsproblemets Stilling i Oldtiden er det saaledes, at der ikke sattes nogen skarp Grænse mellem uorganiske og organiske Fænomener. Baade for den aristoteliske og for den atomistiske Opfattelse er der i Naturen kun Gradsforskelle.

Foreløbigt sejrede den aristoteliske Opfattelse, og den blev den herskende i Middelalderen. Et Vendepunkt kommer med *Grundlæggelsen af den moderne Naturvidenskab* ved Leonardo da Vinci, Kepler og Galilei. Man opstillede nu den Sætning: al Forandring er Bevægelse, og fordrede den gennemført paa alle Omraader, saa at alle Naturlove kunde udledes af den mekaniske Bevægelseslæres Principer. *Den kartesianske Filosofi* generaliserede denne Opfattelse og førte den ud i store Kredse. Opdagelsen af Blodets Kredsløb og af Refleksbevægelsen var et erfaringsmæssigt Støttepunkt for den Overbevisning, at det organiske Livs Omraade ikke kunde danne nogen Undtagelse.

Som Reaktion mod hele denne Retning fremstaar den Opfattelse, som man nu nærmest tænker paa, naar man taler om Vitalisme. *G. E. Stahl* bekæmpede den mekaniske Fysiologi og hævdede (især i Theoria medica vera 1708), at uden en Sjæls Indgriben var den organiske Vækst og Organismens Selvopholdelse uforklarlig. Han gaar altsaa længere tilbage end til Aristoteles, idet han fornyer den primitive Animisme. Han mente, at naar den bevidste Sjæl kan være Aarsag til vilkaarlige Bevægelser, maa den ogsaa kunne være Aarsag til de uvilkaarlige Processer i Organismen, selv om den her virker paa mere instinktmæssig Maade, og selv om den ikke

altid bærer sig fornuftigt ad, hvad den jo heller ikke altid gør i sine vilkaarlige Handlinger. — Den bekendte Lægeskole i Montpellier ændrede Teorien ved at skelne mellem Sjæl og Liv, saaledes at der mellem Sjæl og Legeme indskødes et særeget Livsprincip. I denne Form er Vitalismen fremstillet af *Barthez* (Nouveaux Elements de la science de l'homme. Montpellier 1778). Han bekæmper to Sekter, Mekanisternes og Animisternes, og repræsenterer Vitalismen i snevreste Betydning af Ordet. Han definerer Livsprincipet som »den Aarsag, der frembringer alle Livsfænomenerne i det menneskelige Legeme«. Det følger Love, der ligge over Fysikens Love (d'un ordre transscendant par rapport aux lois de la Physique). Dets egentlige Natur, særligt dets Forhold til den egentlige Sjæl, er ubekendt. Men Barthez opfatter det tydeligt nok i Analogi med det egentlige Sjæleliv; tillægger det Instinkt, Temperament og Sanseevne. Det griber ind i Livsprocessen og leder denne i en bestemt Retning. Det lægger den Kraft i Musklerne, som behøves til Overvindelse af en bestemt Modstand, og viser særligt sin Magt i konvulsiviske Anfald. Det udvider Muskelfibrene i Mælkens og Sædens Udførselsgange, og det virker paa Safterne, saa at der dannes de Stoffer, som behøves til Reparation eller Forplantning. Det regulerer Aandedræt og Varmeudvikling og betinger en »sympatisk« Forbindelse mellem Organismens forskellige Dele. — Forskellig baade fra Barthez's og fra Stahls Vitalisme er den Teori, den berømte Anatom *Bichat* opstillede (i Recherches physiologiques sur la vie et la mort. Paris 1800). Han opfatter Livskraften som en Egenskab ved de organiske Væv. Det var en begyndende Decentralisation af Vitalismen.

Den klassiske Vitalisme (saaledes betegner jeg den Opfattelse, der i forskellige Afskygninger repræsenteres af Stahl, Barthez og Bichat) har det fælles med den aristoteliske, at den ved Antagelsen af en Livskraft mener at have givet en tilstrækkelig Forklaring af Livsfænomenernes Ejendommelighed. Den adskiller sig fra den aristoteliske Vitalisme ved, at den skarpt fremhæver Modsætningen mellem det Uorganiske og det Organiske og endog antager et fjendtligt Forhold

mellem dem. Sjælen eller Livskraften maa kæmpe med de mekaniske og kemiske Forhold for at faa dem til at virke i en bestemt Retning, ja Bichat definerer endog Livet som Indbegrebet af de Kræfter, der kæmpe mod Døden.

Et nyt og storartet Opsving af den mekaniske Naturopfattelse i dens Anvendelse paa Biologien fremkom paa Grundlag af italienske, franske og schweizerske Naturforskeres Arbejder, ved Slutningen af det 18. Aarhundrede, som dog først ret kom til Anerkendelse henimod Midten af vort Aarhundrede. Ved Aar 1840 reformerede *Dumas* og *Liebig* Plantefysiologien og paaviste Stoffets Kredsløb i Naturen, og dermed Sammenhængen mellem den organiske og den uorganiske Natur. Snart efter opdagede *Robert Mayer* Loven om Energiens Bestaaen og anvendte den straks paa det organiske Omraade (i sit Skrift: Die organische Bewegung 1845). En Sætning af dette Skrift kan staa som Motto for den hele nye biologiske Opfattelse: »Under Livsprocessen foregaar der kun en Forvandling af Materie og af Kraft, men aldrig en Skabelse af denne eller hin.« En hel Række af fremragende, især tyske Fysiologer (navnligt Johannes Müllers Disciple — uagtet Mesteren endnu var Vitalist) viste de nye Synspunkters Frugtbarhed. Fysiologien syntes nu at kunne opfattes som anvendt Fysik og Kemi. Antagelsen af en Livskraft stempledes som Mysticisme og Overtro. *Helmholtz* bruger (i sit Skrift Das Denken in der Medicin 1878) Vitalisme som Modsætning til Naturforsken og betragter Spørgsmaalet om Livskraften som Et med Spørgsmaalet om perpetuum mobile. Og i sin Mindetale over Helmholtz (1897) udtalte *Dubois Reymond,* at Læren om Energiens Bestaaen gav Gøglebilledet af en Livskraft det sidste Stød. Den Periode i Biologien, som begyndte ved 1840, er en af de frugtbareste i hele dens Historie, særligt ved mange Anvendelser af fysiske og kemiske Love paa det organiske Omraade. En stor og sammenhængende Naturopfattelse kunde herved en Gang for alle synes at være vunden.

I de seneste Aar er man saa igen begyndt at tale om Vitalisme som et nødvendigt Standpunkt. I en vis Sammenhæng hermed staar det, at man taler om, at Naturvidenskaben

har skuffet de Forventninger, man havde stillet til den, ja, at man endog har talt om »Videnskabens Bankerot«. De Fakta, til hvilke den saakaldte *Nyvitalisme* støtter sig, vare i Hovedsagen allerede kendte tidligere og fremhævede af kritiske Forskere. Mænd som Lotze og Virchow, Littré og Claude Bernard, der alle hævdede, at kun Fysikens og Kemiens Metoder kunde føre til Indsigt i Livsfænomenernes Love, mente dog ingenlunde, at Livets inderste Natur fuldstændigt kunde forstaas ud fra disse Love alene. De betragtede Livet som et Faktum og saa det som Biologiens Opgave at undersøge de enkelte Led i den faktisk forløbende Livsproces. Anledningen til Nyvitalismens Fremtræden kan kun søges i, at mange Dele af Livsprocessen have vist sig at være *endnu* mere indviklede, end man paa Forhaand havde trot. Der er især tre Punkter, der træde i Forgrunden for Nyvitalismen.

1) Selv om der ved hver enkelt Overgang i Livsprocessen kun skete saadanne Stof- og Kraftomsætninger, som kunde forklares efter kemiske og fysiske Love, saa vilde dog den Kendsgerning staa tilbage, at de kemiske og fysiske Processer under Væksten og Ernæringen forløbe i bestemte *Retninger*. Dette er saa meget des mere iøjnefaldende, som Væksten foregaar sporadisk, ud fra forskellige Punkter, saa at Sammenslutningen til en Helhedsform først sker efterhaanden. Skulde det da ikke være berettiget at tale om en Formdrift (nisus formativus)?

2) Ved *Optagelsen af Næringsstof* i Cellerne øves der et Valg. Hverken Kvantiteten eller Kvaliteten af det, der optages kan forklares ad rent kemisk eller fysisk Vej. Cellerne synes her at optræde som smaa Væsener, hvis Trang og Ønske bestemme deres Forhold til Omverdenen. Flere Nyvitalister personificere derfor Cellerne, ligesom de klassiske Vitalister personificerede hele Organismen. Da vi kun fra os selv kende, hvad Trang og Ønske er, har en af de ivrigste Nyvitalister, *Bunge,* endog udtalt, at Psykologien egentligt her burde komme Fysiologien til Hjælp.

3) Det organiske Væv adskiller sig fra Krystallen ved, at dets Molekuler *aldrig* komme i *fuldstændig Ligevægt,* saa-

længe Livet varer. Det at kunne dø er derfor et Kendemærke paa det Levende. —

Utvivlsomt er det, at Opmærksomheden overfor disse Punkter er bleven skærpet i de senere Aar. Tvivlsomt er det derimod, om der derved virkeligt er kommet et nyt Stadium frem i den gamle rytmiske Proces, saa at Navnet Nyvitalisme kunde være berettiget. Hvor vidt man vil strække Navnet, kan i hvert Tilfælde være tvivlsomt. Forskere som *Giulio Fano* (La fisiologia come scienza autonoma. Genova 1884) og *Hans Driesch* (Die Biologie als selbständige Grundwissenschaft. Leipzig 1893), der kun ville hævde Biologiens Selvstændighed over for Kemien og Fysiken, kunne kun uegentligt kaldes Nyvitalister. Derimod passer Navnet paa *G. Bunge* (Kapitlet »Vitalismus und Mechanismus« i »Lehrbuch der physiologischen und pathologischen Chemie«. Leipzig 1887), der næsten fornyer Stahls Animisme. Fra indbyrdes meget forskellige Standpunkter have *Haeckel, Verworn* og *Rindfleisch* udtalt sig i lignende Retning*).

Det vil have sin Interesse at sammenligne Nyvitalismen med den klassiske Vitalisme for at se, om den, som Nogle (f. Eks. *Mosso* i sin Afhandling »Materialismo e Misticismo« i Nuova Anthologia 1. Decbr. 1895) mene, er Tegn paa en Tilbagegang, eller om der i Forhold til tidligere, mere eller mindre beslægtede Retninger kan paavises Forskelle, der tyde paa Fremgang. En saadan Sammenligning kan føres tilbage til tre Hovedpunkter.

1) Den klassiske Vitalisme mener, at der ved Antagelsen af en »Livskraft« er naaet en afsluttende, positiv Forklaring. Men for de mest kritiske Forskere, som Nyvitalismen tager

---

*) Paa den betydningsfulde Forskel mellem de Opfattelser, der ofte under Et betegnes som Nyvitalisme, har allerede *Felice Tocco* gjort opmærksom i sin Afhandling „Le disfatte della scienza“ (Nuova Anthologia. 1. Marzo 1896).

til Indtægt, gælder det blot at hævde, at Biologien har sit selvstændige Erfaringsgrundlag og er Andet og Mere end et Indbegreb af fysiske og kemiske Deduktioner. For saa vidt der tales om en Livskraft, betyder dette Ord et x, en uopløst Rest, og staar som Udtryk for de sammensatte Forhold, under hvilke de almindelige Naturlove finde Anvendelse paa det organiske Omraade.

2) Den klassiske Vitalisme blev af Claude Bernard kaldt »en Lære, der gør doven« (une doctrine paresseuse). I sin Tillid til Livskraften ringeagtede den eksakte Undersøgelser af de enkelte Forhold. Barthez mente f. Eks. at det var unødvendigt og urimeligt at søge et anatomisk Grundlag for Sammenhængen mellem sensoriske og motoriske Funktioner; Livskraftens Enhed var tilstrækkelig Forklaring af denne Sammenhæng. Han afviste altsaa paa Forhaand Undersøgelser som dem, der senere førte Charles Bell til hans Opdagelse af Forskellen mellem sensoriske og motoriske Nerver. (Se Barthez: Nouveaux Éléments. p. 142—153; 207 f.)*). Nyvitalismen derimod fastholder — trods sin Tilbøjelighed til psykologiske Analogier — at den eneste Metode, der faktisk kan være Tale om at anvende i Biologien, er den, som den mekaniske Opfattelse har proklameret. Den anser Livsproblemet for mere indviklet, end den klassiske Vitalisme gjorde.

3) Den mest iøjnefaldende Forskel mellem Nyvitalismen og den klassiske Vitalisme bestaar i, at Livskraften ikke eller ikke blot tillægges Organismen som Helhed, men Cellerne, Organismens Elementer. I Stedet for en Genius, der leder Organismens Liv som Helhed, er man nu tilbøjelig til at antage en Art Cellegenier, som afgør hvad og hvor meget der skal optages fra det indre Medium. *Bunge* udtaler ligefrem: »Wir übertragen das aus dem eigenen Bewusstsein geschöpfte auf die Objecte unserer Sinneswahrnehmung, auf *die Organe*, auf *die Gewebselemente*, auf *jede kleine Zelle.*« Det betegner utvivlsomt et Fremskridt, at man bruger Kraft-

*) Dette Punkt har allerede *Louis Peisse* fremdraget i sin Kritik af Montpellierskolen. (La Médicine et les Medecins. Paris 1857. I. p. 291—293).

begrebet om de enkelte samvirkende Elementer, i Stedet for en bloc om hele Organismen. Problemet er blevet mere lokaliseret; Gaaderne ere lagte længere tilbage. Ganske vist staar saa det store Problem tilbage, hvorledes de mange Cellers Liv forbindes til Organismens samlede Liv, og det var især dette, der vakte den Forundring, hvis teoretiske Udtryk den gamle Vitalisme var. Nyvitalismen er ogsaa Udtryk for en Forundring, men især for den, der vækkes ved det Hemmelighedsfulde i de Processer, der gaa for sig i Organismens mindste Dele. Man havde ikke ventet, at Livets Problem skulde komme igen ved de Elementer, i hvilke man mente at have opløst Livshelheden. —

Forskellen mellem Nyvitalismen og den klassiske Vitalisme er saa stor, at det egentligt er uberettiget at sige, at det er en og samme Opfattelse, der er kommen igen. Med Hensyn til det, der videnskabeligt paastaas, og til den Metode, der faktisk anvendes, er der egentligt i Forhold til den nærmest forudgaaende Periode i Biologiens Historie ingen Forandring sket. Al Tale om Tilbageskridt (Mosso) eller Bankerot (Brunetière) er derfor uberettiget, og selve Navnet Nyvitalisme burde helst undgaas.

Til Slutning vil det være af Interesse at fremhæve Analogien mellem det Problem, der gør Biologien til Andet og Mere end anvendt Kemi og Fysik, og en hel Række andre Problemer, der alle bero paa Modsætningen mellem det Rationelle og det Empiriske, eller — som man ogsaa kan udtrykke det — mellem det Formale og det Reale i vor Erkendelse. Jo mere rationel og formal vor Viden er, des mere kan den bevæge sig frem gennem Definitioner og Deduktioner, saaledes at enhver Overgang foregaar med anskuelig Nødvendighed. Den empiriske eller reale Viden maa derimod ofte standse ved Fakta, der vel kunne beskrives og analyseres, men ikke defineres og udledes af andre Fakta. Et saadant Faktum er Livet, og derfor hører Biologien, og vil maaske altid komme til at høre,

til den empiriske Viden. Det var ikke blot Stahl, der i sin Tid savnede en Definition af hvad Livet er (et Savn, han dog selv troede at kunne afhjælpe); det er ogsaa i vore Dage (af Lotze og af Littré, af Bernard og af Fano) blevet udtalt, at en saadan Definition ikke er funden. Men Livet staar i denne Henseende ikke alene. Paa en hel Række Punkter afløses den rationelle Kontinuitet i vor Viden af empiriske Data, der foreløbigt staa som uopløselige. Det er Kurrer, eller maaske endog Knuder paa Traaden.

1) Lad os tænke os, at den Sætning, at al Forandring er Bevægelse, fuldstændigt kunde gennemføres, og at den mekaniske Naturopfattelses Ideal for saa vidt kunde virkeliggøres. De empiriske Kurrer eller Knuder paa Traaden vilde derfor ikke mangle. Paa ethvert Punkt — hvor langt vi end gaa tilbage — vilde Bevægelsen dog optræde med en vis given Retning og en vis given Hastighed, og de ydre Aarsager, som ændre denne Retning og denne Hastighed, vilde virke fra visse bestemte Steder og i visse bestemte Grader og Retninger. — Den Sum af Energi, som anvendes ved Bevægelsen og ved de Aarsager, der ændre den, er desuden af en bestemt given Størrelse, og dens Fordeling paa de enkelte virkende Elementer kan ogsaa kun kendes empirisk.

2) Nu optræder tillige Energien i kvalitativt forskellige Former, og ligeledes have de virkende Elementer deres kvalitative Ejendommeligheder. Selv om der i Følge Loven om Energiens og Stoffets Bestaaen stedse kan paavises Ækvivalenter ved enhver Omsætning fra en Energiform til en anden og ved ethvert Stofskifte, saa opstaar der tillige ved disse Omsætninger nye Egenskaber, der ikke kunne udledes af de forudgaaende Betingelser, men rent empirisk knyttes til dem.

3) Paa det organiske Omraade bliver Indbegrebet af empiriske Elementer endnu større og mere udpræget. Det er Opmærksomheden for disse Elementer, der ofte medfører en fornyet Tilbøjelighed til vitalistiske Anskuelser. Som saadanne Elementer have vi i det Foregaaende omtalt Vækstretning og Struktur, kvalitativt og kvantitativt Valg ved Cellernes Stofskifte og Bevarelsen af den ustadige Ligevægt.

4) Hvis vi tage det psykologiske Omraade med, staa

Bevidsthedsfænomenerne — lige fra den mest elementære Fornemmelse til de højeste Tanker, Følelser og Viljesakter — som et empirisk Givet, der ikke kan udledes af de materielle Forudsætninger. Psykologien er i endnu højere Grad end de andre Dele af Biologien en rent deskriptiv Videnskab. Og indenfor Psykologien kommer der saa igen nye kvalitative Forskelle og Omsætninger frem, hvor det samme Problem paany stiller sig.

Det er klart, at hvis man paa alle de Punkter, hvor det Empiriske, Kvalitative og Individuelle stiller den rationelle Kontinuitet, vor Erkendelse tilstræber, paa Prøve, vilde antage nye selvstændige og oprindelige »Kræfter«, vilde man bedrage sig selv. De Grænser, vi saaledes stadigt støde paa, ere stedse tillige at betragte som nyt Stof, der stiller nye Opgaver. Det er Tilværelsens Rigdom og Dybde, der frembringer disse Kurrer og Knuder paa Traaden og derved nødvendiggør en stadig Vekselvirking mellem Erfaring og Tænkning, Induktion og Deduktion, Analyse og Syntese, — denne Dobbelthed i Metoden, som Goethe har sammenlignet med Forholdet mellem Indaanding og Udaanding. Kampen mellem Mekanisme og »Vitalisme« er, ret forstaaet, en Kamp mellem to Tendenser, mellem hvilke der i Grunden ingen Modsætning kan være. Vi vilde ikke være fuldkomnere Væsener, om vi kunde aande ud uden at aande ind. Hin Dobbelthed gør baade Livet og Tanken rigere.

SINDSBEVÆGELSERNES FYSIOLOGI.

C. Lange: Om Sindsbevægelser. En psykofysiologisk Studie. 1885.

Det er en gammel Fordom, at hvad der staar som smukt, herligt eller ophøjet for vor Følelse, skulde miste sin Glans og sin Værdi derved, at dets Tilbliven, Udvikling og Bestaaen forklaredes efter simple naturlige Love. Det var en Forargelse for Oldtidens Grækere, da Filosofer og Naturforskere begyndte at tale om, at Sol og Maane vare materielle Legemer ligesom Jorden; man havde hidtil betragtet dem som Guder, der majestætisk og ved overnaturlige Kræfter bevæge sig over Himlen til Beundring og Nytte for Jordens Beboere. De naturvidenskabelige Forklaringsforsøg have saare ofte mødt den samme Fordom og den samme Modstand igen. Men hvor stærk maa Modstanden da ikke blive, naar det er selve Følelseslivet, man vil forklare paa naturvidenskabelig Vis? Det vil for Mange staa som om det var at dræbe Følelsen med det Samme, — som om det at forklare den var Et med at bortforklare den. Det foreliggende Skrift, som tilstræber en rent fysiologisk Undersøgelse og Forklaring af Sindsbevægelserne, vil næppe undgaa at mødes med saadanne Fordomme. Og dog er det sikkert, at det kun nærmere anvender og gennemfører en Opfattelse, som længe har været gjort gældende i den videnskabelige Psykologi og Fysiologi.

Ved Sindsbevægelser forstaar Forf. *de simpleste, mest usammensatte Følelsesfænomener*, som danne de Bestanddele, af hvilke de egentlige Følelser og Lidenskaber bestaa. Saadanne Sindsbevægelser ere Sorg, Glæde, Frygt, Vrede, Spænding o. s. v. De komme som Elementer igen i saadanne mere sammensatte Følelser som Kærlighed, Had, Beundring, For-

agt o. s. v. Denne Inddeling stemmer i det Hele med den, som den nyere Psykologi lægger til Grund, som det jo ogsaa er den naturligste Fremgangsmaade at gaa fra det Elementære til det mere Sammensatte. Man kunde dog maaske gøre Indvendinger mod den Maade, hvorpaa Forf. i det enkelte drager Grænsen mellem de to Grupper af Følelsesfænomener. Til de simple Følelser, der benævnes Sindsbevægelser, burde ogsaa Forundringen være regnet. Der er et Element af Forundring, hver Gang et Sanseindtryk kommer til Bevidsthed, idet det er en Betingelse for enhver Fornemmelses Opstaaen, at den Tilstand, Indtrykket fremkalder, staar i en vis Modsætning til den forudgaaende Tilstand. Jo mere et Indtryk er forskelligt fra det foregaaende, og jo pludseligere det kommer, des stærkere bliver det Element af Forundring, som gør sig gældende, og som kan danne Indledningen til meget forskellige Sindstilstande (Frygt, Skuffelse, Foragt og Kærlighed o. s. v.). Der er saa meget des mere Grund til at fremhæve dette, som den Grænse, Forf. vil hævde mellem de to Grupper af Følelsesfænomener, næppe vil kunne fastholdes, uden naar man til de af ham anførte Skelnemærker føjer endnu et, nemlig at Sindsbevægelserne mere have Karakteren af pludselige Opbrusninger, medens de egentlige Følelser eller Lidenskaberne ere fastere, varigere, mere indgroede Tilstande.

Disse Sindsbevægelser vil Forf. nu studere ved Hjælp af *den fysiologiske Metode.* Han havde oprindeligt stillet sin Opgave saaledes, at han spurgte om Sindsbevægelsernes *Virkninger* paa de legemlige Livsytringer; men han kom til det Resultat, at det var en helt urigtig Maade at stille Spørgsmaalet paa. Sindsbevægelsen er ikke Ét, dens legemlige Virkning et Andet. Vi have, fysiologisk set, her ikke et Hovedfænomen, »selve« Sindsbevægelsen, og et Bifænomen, dens Virkninger paa Organismen. Fysiologen kan ikke indrømme, at disse Virkninger ere noget Underordnet; det er for ham netop dem, der udgøre hele Sindsbevægelsen. Man gaar ud fra en forudfattet og ubegrundet Distinktion mellem Sjæl og Legeme, naar man henlægger Sindsbevægelsen til Sjælen og først efter at den er opstaaet dér lader den virke paa Legemet. Fysiologisk set kunne vi kun studere Sinds-

bevægelsen gennem det, der foregaar i Legemet; en Paastand om, at dette er foraarsaget af Noget, der foregaar i Sjælen, er uvidenskabelig og ubevislig. Vi maa i hvert Tilfælde se, hvor langt vi kunne komme ved Hjælp af den blotte Fysiologi.

Forf. viser dette ved en fysiologisk Skildring af nogle af de vigtigste Sindsbevægelser. Dette Parti af hans Bog er skrevet med sandt Mesterskab. Man mærker den øvede kliniske Iagttager, og man kommer til at tænke paa, at den indtrængende psykologiske Sans — som ytrer sig midt under den fysiologiske Karakteristik — er et Arvegods i Forfatterens Slægt, nu allerede i tredje Generation. Her kan jeg kun meddele nogle Grundtræk af den fyldige Fremstilling.

Ved *Sorgen* svækkes Evnen til vilkaarlig Bevægelse. Deraf den Sørgendes trætte Udseende, bøjede Holdning og vaklende Gang. Derimod trække de uvilkaarlige Muskler sig sammen, især de, der findes i Blodkarrenes Vægge og som sættes i Virksomhed ved Nerver, der udgaa fra det »karbevægende« (vasomotoriske) Centrum i Hjernen. Blodet presses derved ud af de fine Kar, saa at Legemets Væv og Organer blive fattige paa Blod; deraf følger Bleghed, Kuldefornemmelser og Slaphed i Trækkene. Taareafsondringen synes at kunne forklares som Følge af en Slappelse af Karmusklerne efter den første Sammentrækning; derfor er Graaden en Lettelse og udebliver ved den voldsomste Sorg. Paa lignende Maade synes Sukket at være den naturlige Reaktion mod den ved Sammentrækningen af Lungernes fine Kar fremkaldte Aandenød. — Ved *Glæden* forhøjes derimod Evnen til vilkaarlig Bevægelse og de fine Blodkar udvides. En Fornemmelse af Lethed, Varme og Kraft opstaar. Og medens Hjernens Blodfattigdom under Sorgen viser sig i aandelig Træthed og Sløvhed, saa viser Hjernens rigelige Blodforsyning under Glæden sig i Tankens og Indbildningkraftens Flugt. — *Skrækken* staar fysiologisk Sorgen nær, kun at Symptomerne ere stærkere, og at ikke blot Karmusklerne, men ogsaa alle andre uvilkaarlige Muskler synes at trække sig sammen. — *Vreden* staar omtrent i samme Forhold til Glæden som Skrækken til Sorgen.

Af disse forskellige Symptomer anser Forf. nu *Indsnæv-*

ringen af Blodkarrene for det vigtigste, det primære, hvis fysiologiske Konsekvenser alle de andre ere. Vel kan denne Antagelse endnu ikke fuldstændigt bevises, og Forf. henstiller den som en Hypotese, der stiller fremtidig Forskning en betydningsfuld Opgave. Men der er dog vigtige Kendsgerninger, som foreløbigt tale for den. Navnligt véd man, at Hjerne, Rygmarv og det hele Nervesystem i høj Grad paavirkes i Henseende til Virkeevne af Forandringen i deres Blodrigdom. Forstyrrelsen i Karsystemet vil ad den Vej kunne faa Indflydelse paa alle de vigtigere Funktioner i Legemet. Individer, hvis vasomotoriske System let sættes i Bevægelse, vise sig ogsaa særlig tilbøjelige til Sindsbevægelser.

Naar det nu skal godtgøres, at vi i de her beskrevne Fænomener have hele Sindsbevægelsens Natur for os, saa lægger Forf. især Vægt paa, at *de samme Tilstande, som man i Regelen betegner som rent sjælelige Følelser, kunne fremkaldes ved rent legemlige Paavirkninger,* naar disse blot paa en vis bestemt Maade faa Indflydelse paa det vasomotoriske Apparat. Vin gør jo glad, lige saa vel som godt Nyt; Vrede kan bevirkes ved Nydelsen af Fluesvamp; Ipekakuanha frembringer en deprimeret Stemning, der ligner Sorg eller Frygt; Angest kan opstaa under Nervesygdomme o. s. v. Her hen hører ogsaa saadanne Tilfælde, hvor Følelsesudbrud, f. Eks. Latter, fremkaldes af Aarsager, som ikke synes at passe til denne Virkning*). Paa den anden Side kunne »sjælelige« Sindsbevægelser lindres eller hæves ved legemlige Midler.

*) Forf. har ikke set dette Fænomen omtalt af andre Forfattere, men nævner to Tilfælde fra sin egen Praksis. Jeg har i min Psykologi (2den Udg. p. 337, 4. Udg. p. 324), samlet en Del Eksempler herpaa. — Det maa maaske være mig tilladt med det Samme at bemærke, at jeg har lagt det af Forf. her fremhævede Slægtskab mellem de af legemlige og de af „sjælelige“ Aarsager fremkaldte Følelser til Grund for min Fremstilling af Følelsernes Psykologi, idet jeg gaar fra de simpleste Former til de mere sammensatte. Jeg følger f. Eks. Frygten (Angesten) gennem dens Former, som blot Udtryk for en organisk Tilstand (ved hindret Aandedræt eller Kardialgi), som motiveret ved Sanseindtryk (instinktmæssig Sammenfaren ved pludselige Indtryk) og som motiveret ved Forestilinger (altsaa ved centrale Processer i Hjærnen).

Her har nu Forf. sikkert Ret i, at det er uberettiget, at kalde de ad legemlig Vej fremkaldte Sindsbevægelser for tilsyneladende, de ad sjælelig Vej fremkaldte for sande Sindsbevægelser. Hvorfor skulde hine ikke være lige saa sande som disse? Sandt er jo kun hvad der virkeligt *er*, det vil her sige *føles*. En Glæde eller en Sorg kan i og for sig hverken være sand eller falsk. En Følelse er tilstede eller er ikke tilstede; de Forestillinger, Individet knytter dem til, kunne være sande og falske, men paa selve Følelsen har denne Forskel ingen Anvendelse. Følelsen kan have en mere eller mindre solid Grundvold. Den Glæde og den sympatiske Stemning, der vækkes ved Vin eller Opium, har ikke den sunde og faste Grund som den, der skyldes et lykkeligt Temperament eller selverhvervet Klarhed og Dygtighed eller lykkelige, af Tilfældets og Øjeblikkets Gunst uafhængige Livsvilkaar. Den ved Opium frembragte Lykkefølelse afløses (naar den i længere Tid er bleven dyrket) siden af den forfærdeligste Kval, medens den ad naturlig Vej frembragte Lykkefølelse kan holde sig Livet igennem. Kun i dette Forhold kan man hente Maalestokken til en Værdsættelse af Sindsbevægelserne.

Men jeg tror alligevel, at Forf. overvurderer den fysiologiske Betragtningsmaade. Først og fremmest kende vi dog Sindsbevægelserne af *direkte*, *subjektiv Iagttagelse*, og uden denne vilde Forf. ikke have kunnet give sin Fremstilling. Hans Mening maa egentligt være denne: det, vi hos os selv føle, naar vi sige, at vi sørge, vilde for en ydre Iagttager, der kunde se Alt, hvad der foregik i vore Nerver og Muskler, tage sig ud som Spænding af nogle Muskler og Slappelse af andre; Andet kan den ydre Iagttager i Følge Sagens Natur ikke faa Øje paa. Men en saadan Iagttager slutter sig stedse til Noget han ikke *ser*, men *forestiller* sig i *Analogi* med visse Erfaringer, han har gjort hos sig selv. Kun hvis han af *egen*, *subjektiv Erfaring* kender Sorg, kan han *som klinisk Iagttager* se Sorgen i de fysiologiske Fænomener, han har for sig. Ellers vilde de for ham kun være ligegyldige Trækninger i et ligegyldigt Stof. Hin Analogislutning gøres i Regelen let og hurtigt, saa vi oftest ikke blive os den klart bevidst; men

det er i teoretisk Henseende af afgørende Betydning at gøre opmærksom paa den.

Man kan let tage fejl i denne Fortolkning af de fysiologiske Fænomener. Skulde Forf. saaledes ikke tage fejl, naar han af Overensstemmelsen mellem nogle vigtige Symptomer slutter, at Vrede staar nærmere ved Glæde end ved Sorg? De Fleste ville sikkert kalde Vreden en Ulystfølelse og af den Grund sætte den nærmere ved Sorg end ved Glæde. Det er kun for saa vidt Vrede er forbunden med indledende Skridt til Hævn, at en Lystfølelse kommer til at spille en væsentlig Rolle i Vreden. Vrede er Sorg, men Hævn er Lyst, siger allerede *Aristoteles*; Hævnen faar Vreden til at høre op, idet den fremkalder Lyst i Stedet for Sorg. Det er jo ogsaa klart, at Ingen vredes, uden der er tilføjet ham en Ulyst eller en Sorg. Vreden er forskellig fra Sorgen ved, at den er af aktiv, ikke passiv Karakter, og derved nærmer den sig ganske vist til Glæden. — Saa usikker den subjektive Iagttagelse ogsaa kan være, saa er den dog en nødvendig Forudsætning.

Hvad nu *Forholdet* angaar *mellem det, der træder frem for den subjektive Iagttagelse, og det, den ydre Iagttager kan se*, er jeg fuldstændigt beredt til at gaa ind paa Forfatterens Opfattelse, der ikke tilsteder at henlægge Sindsbevægelsen til Sjælen og dens Virkning til Legemet. Jeg betragter enhver Appel til Sjælens Indgriben i den fysiologiske Sammenhæng som uvidenskabelig. Det er almindelige teoretiske Betragtninger, som have ført mig til at hævde *den fysiologiske Kontinuitet*. Dersom nemlig den Proces, som foregaar i Nervesystem og Hjerne, paa nogle Punkter afbrødes for at forplante sig over i Sjælen og senere atter genoptages ved Sjælens Reaktion, saa vilde vi her have et Brud paa Loven om den fysiske Energis Bestaaen, idet der først vilde gaa fysisk Energi til Grunde og senere skabes fysisk Energi. Derfor har jeg sluttet mig til den Hypotese, i Følge hvilken Bevidsthedsfænomenerne, saaledes som subjektiv Iagttagelse lærer os dem at kende, ere indre sjælelige Former for den samme Virksomhed, som for den ydre Iagttagelse fremtræder som materielt Fænomen. Paa denne Maade kommer baade

Psykologien og Fysiologien til deres fulde Ret. Det er egentligt en meget gammel Antagelse, som vi her hylde. »Naturforskeren og Filosofen,« siger allerede Aristoteles, »ville give forskellige Definitioner af ethvert [sjæleligt] Fænomen, f. Eks. af Vreden. Den Ene vil nemlig sige, at den er en Attraa efter at gengælde en ubehagelig Følelse eller noget Lignende; den Anden vil sige: det er en Kogning i Blodet eller i det Varme omkring Hjertet.« Aristoteles udtrykker her ved Hjælp af sin Tids Fysiologi en Teori, der søger at lade baade den fysiologiske og den psykologiske Side ved Fænomenet komme til sin fulde Ret. I den nyere Tid har fremfor Alle Spinoza hævdet denne Synsmaade, som i vore Dage har saa mange Tilhængere. —

Hævdelsen af *den fysiologiske Kontinuitet* er en Lære, der kan bestaa uafhængigt af den specielle Antagelse, som Forf. hævder: at *det Væsentlige ved Sindsbevægelsen netop er de organiske Virkninger,* i hvilke den sædvanlige Opfattelse kun ser Bifænomener, — at *Sindsbevægelse altsaa egentligt kun er Fornemmelse af de organiske Virkninger.* En amerikansk Psykolog, *William James,* har i Tidsskriftet »Mind« (April 1884) fremsat en lignende Teori. For at den skulde godtgøre sin Sandhed, maatte det kunne vises, at Sindsbevægelsen ikke opstaar, *før* de organiske Virkninger fornemmes. Dette vilde stemme godt med, at Lyst- og Ulystfølelse i det Hele synes at behøve længere Tid til sin Optræden end Fornemmelser og Forestillinger. Men Betingelsen for, at hine organiske Virkninger kunne indtræde, er, at der foregaar en Udstraaling i Hjernen fra de Centra (for Sanseiagttagelse eller Forestilling), som vække Sindsbevægelsen. Kun naar denne Udstraaling naar til visse andre Centra (i Følge Forf. til de vasomotoriske), opstaar Sindsbevægelse. Mon der nu ikke i Bevidstheden skulde gøre sig Noget gældende, som svarer til denne Udstraaling? Og skulde det ikke være berettiget at skelne mellem to Stadier inden for Sindsbevægelsens Forløb, saaledes at det ene svarer til, hvad der foregaar i Hjernen under hin Udstraalingsproces, det andet til den Maade, hvorpaa denne Hjerneproces forstærkes og modificeres ved de organiske Virkningers Indtryk paa Hjernen? Her vilde da foregaa

et Kredsløb: fra Hjernen ud i Legemet og tilbage til Hjernen. I sin fulde Ejendommelighed have vi først Sindsbevægelsen, naar denne Tilbagevirkning er fuldbyrdet. Men det kunde dog være, at en Lyst- eller Ulystfølelse opstod allerede før Virkningen forplanter sig ud over Hjernens Omraade, selv om Tidsforskellen kun er meget ubetydelig. Omvendt kunne undertiden efter en stærk Sindsbevægelse de organiske Virkninger endnu vare ved, skønt Sindet ellers er i Ro. Her vedvarer altsaa det andet Stadium, medens det første er afsluttet. Saaledes f. Eks. naar vi »ikke kunne komme os« efter en Forskrækkelse eller efter et Latterudbrud.

Til Ideen om den *fysiologiske Kontinuitet* og til Teorien om *de organiske Reflekser som det fysiologiske Hovedfænomen ved Sindsbevægelsen* kommer endnu hos Forf. hans specielle Teori om *den vasomotoriske Refleks som den primære*, af hvilken alle andre fysiologiske Virkninger hidføres og betinges. Den samme Teori er nyligt kommen frem fra anden Side, nemlig i et Skrift om Frygtens Fysiologi af Italieneren *Mosso* (La peur. Paris 1886). En saadan Antagelse ligger vor Tids Fysiologi nær, dels fordi saa mange Kendsgerninger godtgøre Karinnervationens Indflydelse paa de øvrige Nervers Funktioner, medens en omvendt Indflydelse ikke kan paavises, dels fordi der i de senere Aar er paavist Centralorganer i Hjernen for Karmusklernes Nerver. ikke blot i den forlængede Marv, men efter Nogles Mening i selve den store Hjernes Bark, altsaa mellem de højeste Nervecentra. Dersom denne Antagelse vinder fortsat Bekræftelse, vil Sindsbevægelsernes Fysiologi afrunde sig paa en smuk og overskuelig Maade. Om Udsigterne hertil kunne naturligvis kun Fysiologer af Faget have nogen begrundet Mening, og jeg skal derfor ikke gaa nærmere ind herpaa. Kun vil jeg bemærke, at selv om det maatte have nok saa stor Betydning for Sindsbevægelsens fysiologiske Symptomer, at Bevægelsen inden for Hjernen naar hen til det vasomotoriske Centrum, saa er derved ikke udelukket, at der sker en lige saa umiddelbar Paavirkning af de i den forlængede Marv beliggende Centra for Nervus vagus, hvorved den stærke Bevægelse i Hjernen straks faar Indflydelse paa Hjertets Funktioner og derved igen paa Blodets

Cirkulation, først og fremmest paa Blodtilførselen til selve Hjernen. *Claude Bernard* lagde Hovedvægten paa denne Omstændighed i sin Afhandling om Hjertets Fysiologi (paany optrykt i den under Titel »La Science Expérimentale« udgivne Samling af hans Afhandlinger). Ogsaa ad denne Vej vilde det være Forandring i Blodtilførselen til de forskellige Organer, som blev det vigtigste fysiologiske Fænomen ved Sindsbevægelsen. Jeg har i min Psykologi lagt Hovedvægten paa det af Bernard fremhævede Punkt, men har dog ogsaa fremhævet de vasomotoriske Centras Betydning, og jeg vil, uden at behøve at forandre Noget i min psykologiske Teori, kunne gøre Brug af Forf. smukke Fremstilling, dersom den vinder fortsat Bekræftelse. —

Sindsbevægelsernes Fremtid ser det efter Forf.s Anskuelse trist ud med. Baade Slægtens og Individernes Opdragelse og Dannelse gaar jo ud paa at trænge Sindsbevægelserne tilbage, at hæmme de organiske Reflekser, som de ere knyttede til. Vil dette da ikke ved Nedarving føre til, at Karinnervationen bliver saa træg, at der tilsidst ikke mere kan være Tale om Sindsbevægelser? Dertil kommer, at Forstandslivet spiller en stedse større Rolle under Kulturens Udvikling. Forstandslivet og Følelseslivet staa i Modsætning til hinanden. De tære begge paa Hjernens Blodforsyning, og jo mere den ene Art af Hjernevirksomhed forbruger, des mindre bliver der tilovers til den anden. Vil da ikke tilsidst Forstandslivet lægge Beslag paa det Hele, saa at Følelsernes Tid er forbi? — Med dette pessimistiske Resultat slutter Forf. sin Bog.

Jeg kan ikke tro Andet, end at han kun mener dette som en Advarsel, — en Advarsel, vi ogsaa højligt kunne behøve. Det er ganske vist en stor Ensidighed ved hele vor moderne Kultur, at den overvejende har udviklet Forstandsevnerne. Det er dens Styrke, men ogsaa dens Mangel. Følgen er dog, tror jeg, ikke saa meget bleven en Svækkelse af Følelseslivet i det Hele, som en Disharmoni mellem vor Erkendelse og vor Følelse. Vore Tanker omspænde langt Mere end vore Følelser endnu kunne naa at fylde og varme. Vor Viden gaar altfor ofte i én Retning, vor Tro i en anden.

Deraf de vaklende og delte Karakterer. Hele Livet er ikke længere, som fordum, med al sin Energi rettet mod ét Maal, der formaaede at tilfredsstille alle sjælelige Fornødenheder. For at Følelseslivet skal være energisk nok, maa Sympatien være ganske anderledes levende og fyldig end den endnu har vist sig. Det Hang til Individualisme og Egoisme, som den moderne Forstandsudvikling ikke kan siges fri for at have begunstiget, er det, der indsnævrer Følelsen. Den rette Opdragelse vil gaa ud paa at fortrænge de egoistiske Sindsbevægelser, men derimod søge at begunstige de sympatiske og lede dem ad de gavnligste Veje. Det kan kun være en stor Misforstaaelse, dersom Slægten vilde mene, at den nu var kommen saa vidt, at den kunde undvære Sindsbevægelserne. Disse ville stedse vise sig som de levende Kræfter, der drive Værket og overvinde Modstanden.

Den indbyrdes Vekselvirkning mellem Forstandsudvikling og Følelsesudvikling vil sikkert mere og mere forandre Sindsbevægelsernes Karakter. Deres elementære Heftighed og Voldsomhed vil afløses af mildere Former. Det er til Dels sket, og mon det altid er et Tab? Er det et Tab, at Menneskene nu kende Elskov i Steden for Dyrets brutale Instinkt, eller at Hunger og Tørst efter Retfærdighed kan afløse det blinde, hensynsløse Hævninstinkt? Det er ganske vist ikke altid, at Vindingen er saa let at paavise, og en Advarsel kommer derfor altid med en vis Berettigelse. Vi maa i hvert Tilfælde erindre, at jo flere og jo mere omfattende Genstande der lægge Beslag paa vor Følelse, des større Energi maa der kunne anvendes, dersom ikke Livet skal svækkes. Jo flere forskellige Udgifter vi have, des større samlet Kapital maa vi raade over, hvis vi ikke skulle komme til kort. —

Den psykologiske Forskens Fremgang sker ved Bidrag fra saare mange forskellige Sider. Forf. har fra sit Standpunkt givet et betydningsfuldt Indlæg, betydningsfuldt ikke blot ved det Resultat, han deri er kommen til, men ogsaa ved de Tanker, det i forskellig Retning sætter i Bevægelse. Og det maa endnu føjes til, at hans Bog ogsaa ved sin tiltalende Form og sit smukke Sprog fortjener at vinde sig mange Læsere.

FREDERIK CHRISTIAN SIBBERN.

1785—1872.

Der gives fremragende Mænd, hvem det synes at være lykkedes fuldstændigt at give sig selv i deres Værker. Sibbern hører ikke til disses Tal. Hvad han selv ofte klagede over, sande ogsaa Læserne af hans videnskabelige Skrifter, at han havde Vanskelighed ved at forme og udtrykke hvad der stod for hans indre Øje. Dette hang vel til Dels sammen med en Ufuldkommenhed ved hans videnskabelige Standpunkt, som han aldrig, trods sit stadigt fornyede Arbejde, naaede ud over; men det hang ogsaa sammen med, at hans Personlighed var saa rig, varm og ejendommelig, ogsaa ejendommeligt kantet, at den ikke kunde faa Luft gennem en enkelt Form. Tænkeren, Digteren, den religiøst Grebne, den hjertelige Menneskeven og den begejstrede sociale Profet vare forskellige Jeger i ham og krævede hver sin Art Tilfredsstillelse. Han arbejdede sit Liv igennem med disse forskellige Kræfter, af hvilke snart én, snart en anden skød sig frem i Forgrunden; Enheden, Sammenhængen mellem disse forskellige Bestræbelser har han overladt til Eftertiden at gribe, om den formaar det. Og der maa gøres et Forsøg derpaa, medens Mindet om ham endnu lever iblandt os.

Han hører ikke til dem, der stærkt og gennemgribende have paavirket det aandelige og det offentlige Livs Gang i vort Fædreland. Men han er et af de sundeste og tillige dybeste Mennesker, som har levet her hjemme. Og han gennemlevede sin Tid fuldt og selvstændigt, optog ikke blot i sig hvad den frembød, Stort og Smaat, men tog det Altsammen paa sin ejendommelige Maade, gav sit Besyv med,

privat eller offentligt, og ved sin varme Sympati og indtrængende Forstaaelse har han været overordentligt Meget for saa mange af de Bedste her hjemme, som han da selv maa regnes til vort Lands bedste Mænd. I ham spejler hele det aandelige og offentlige Liv i Danmark fra 1820 til 1870 sig paa en lærerig Maade. Lærerig — ikke blot fordi han levede det med under varm Deltagelse, men ogsaa fordi han selv stedse var en Stræbende, der lige til sin høje Alderdom gik frem i Søgen efter Sandhed. Hans Ungdom og første Udvikling faldt i Reaktionsperioden mod det attende Aarhundrede. Han følte ret den kvægende Virkning af den Følelsens og Fantasiens Fylde, der afløste den forstandsmæssige »Oplysning« og den tørre Fornuftmorals Herredømme. Men han tog kun hvad han kunde bruge, og han kunde kun bruge det, som havde sand menneskelig Kærne i sig; Skallerne lod han ligge. Det blev derfor ikke noget Tilbageslag, men Resultatet af en naturlig og sund Udviklingsgang, naar han senere udtalte religiøse og politiske Anskuelser, som ved deres Frihed og Radikalisme forundrede og forargede mange af hans tidligere Venner, og vilde have forundret endnu Flere, hvis de vare blevne mere bekendte i større Kredse. Det var hans levende Sans for det Levende, der fik ham til at gennembryde enhver Form, Tidsaanden stillede op som ene saliggørende, hvad enten det var paa Religionens, paa Politikens eller paa Filosofiens Omraade. Der er en indre Forbindelse mellem hans Polemik mod den hegelske Filosofi, hans Løsrivelse fra al dogmatisk Tro og hans Bekæmpelse af Overtroen paa Papirskonstitutioner og juridiske Formaliteter.

Ved sine afsluttende religiøse og sociale Ideer mødes han med friere Bestræbelser paa disse Omraader i den nyeste Tid. Ved sin levende Sans for det virkelige Liv, dets Vilkaar og dets Krav, mødes han med det Bedste i den moderne realistiske Aandsretning. Men Alt er hos ham vokset ud af det dybe Sinds Trang til at opsøge og fordybe sig i Livet under alle dets Former, paa alle dets Trin. Man kan neppe paavise ydre Paavirkninger, som skulde have fremkaldt og bestemt hans Udvikling i den senere Del af hans Liv. Han

blev forberedt til Revolutionen netop ved fuldt og helt at gennemleve Reaktionen. Og han *voksede* sig fra Reaktionen ind i Revolutionen uden mærkeligt Brud og uden pludselig Katastrofe. Han, som selv stedse advarede mod at plukke den umodne Frugt af Livets Træ, lod ogsaa sin egen Frugt have den fornødne Tid. Des værre blev det i Mellemtiden Aften for ham selv; det, der var hans Livs og Stræbens sundt udviklede Resultat, formaaede han nu ikke at vække Opmærksomhed og Anerkendelse for. Det kom, saa længe han selv levede, mest til at staa som en gammel Mands sære Ideer, og hans gamle Venner og Beundrere lod helst, som om de ikke vidste af dem at sige. Maaske ønskede han det heller ikke selv anderledes. Han var den stille Udviklings Mand og Fjende af al Forhastelse. Des mere opmuntrende og lærerigt er hans Billede for den yngre Slægt, som har den Opgave at føre Traaden videre, hvor hans gamle Haand maatte slippe den. Det opfordrer dem baade til at gaa fremad og til at lægge en dyb og fast Grundvold for Fremskridtsarbejdet. Naar vi i vore Dage se saa mange uhyggelige Eksempler paa, at gamle Frihedsmænd — ofte uden selv at ville være ved det — fornægte deres Ungdoms Idealer, saa maa det komme af, at Opstillingen af disse Idealer har været Hastværksarbejde uden solidt Grundlag. Det er Arbejdet, det stille, ihærdige og taalmodige Arbejde, først og fremmest Arbejdet med sig selv, der har manglet. Men der har ogsaa manglet den levende Sans for, og dermed den levende Tro paa Livet som det, der aldrig staar stille. Den Form, hvorunder man først har tænkt sig Livet, forlanger man, at det skal iføre sig alle Tider. Den ældre Slægt kommer derved til at tynge som en Mare paa den yngre Slægt, det ene sociale Lag paa det andet, i Stedet for at bane Vejen for sin Efterfølger og hjælpe ham frem. Men Livet har stedse Ret; det var netop en af Sibberns Hovedsætninger.

Naar jeg nu her vil afbetale en Taknemmelighedsgæld ved at forsøge paa en Karakteristik af F. C. Sibbern, saa maa Begyndelsen ske med at skildre hans Personlighed, saa vidt det kan lykkes at samle de spredte Træk om visse

Hovedpunkter. Vi ville derved se, hvorledes hans Natur forudbestemte ham til hans Gerning. Hvad han har virket som Psykolog, som Filosof, som religiøs og social Tænker, vil kun ret forstaas, naar vi først — for at bruge et af hans egne Yndlingsudtryk — opsøge »den indre Kilde«, af hvilken det Altsammen er udvældet.

I.
Personlig Karakteristik.

Vi lære Sibbern at kende gennem hans Breve, baade de virkelige og dem, han har udgivet under Navn af Gabrielis's Breve. Det Billede af ham, som herved kan vindes, bekræftes ved hans andre Skrifter, men indeholder tillige adskillige Træk, som tjene til bedre Forstaaelse af disse.

Et Vendepunkt i hans Ungdom var det langvarige Ophold i Tyskland fra 1811 til 1814, fra hvilket han vendte hjem for at overtage en Professorpost i Filosofi ved Universitetet. Vi følge ham paa Rejsen gennem hans Breve, og vi lære hans Stemning og Tilstand i den nærmeste Tid efter Hjemkomsten at kende gennem første Del af Gabrielis's Breve, som er skreven 1813—1814, skønt den først blev udgiven 1826.

Han var rejst ud for at studere Filosofi og uddanne sig til akademisk Lærer. Han gjorde Fichtes, Schleiermachers, Steffens' og Schellings Bekendtskab og paavirkedes især stærkt og varigt af de to sidst Nævnte. Han opsøgte Goethe, der for ham stod som en ophøjet Genius og var Genstand for hans Kultus, ja næsten for hans Forelskelse. Han foretog Fodvandringer gennem Tysklands skønneste Egne, levede med Bjerge, Skove og Søer og kvægede sig ved Naturens Skønhed. Men under alt det Nye og Herlige, han saa og lærte at kende, hang hans Hjerte ved Hjemmet. Han hang ved den danske Natur, ved sin Fædrenestad, hvis store Ulykker han havde oplevet, og hvor han haabede, at en ny og betydningsfuld Periode for Videnskab og Kunst var indledet. Men der var dog Et, der bandt ham fastere end noget Andet til Hjemmet, nemlig hans Kærlighed til Sofie

Ørsted, til hvem de fleste og interessanteste af hans Rejsebreve ere rettede. »Ingen skulde nogen Sinde rejse«, skriver han til hende, »før end Fædrelandet havde bundet ham med de fasteste, stærkeste Baand«. — Paa Galleriet i Berlin traf han en ung Pige, med hvem han ofte talte, og hvis Billede han bevarede og ofte dvælede ved i sine Tanker. »Men at jeg kan gøre dette *med Ro,* derfor takker jeg mit Fædreland, takker det inderligt derfor; det lod mig tidligt skue og fatte høj Skønhed, og det skænkede mig derved den lykkelige Gave: overalt at kunne frydes ved hver Skønhed, jeg møder paa min Vej, fryde mig uforstyrret af Attraa og Begær.«

Han kom fra ung af meget i A. S. Ørsteds Hus. For den store Retslærde nærede han en overordentlig Beundring og en varm Hengivenhed, som han ofte har givet et smukt og hjerteligt Udtryk, smukkest maaske i sine »politiske Intelligensblade«, i Anledning af Ørsteds Tale ved Aabningen af de raadgivende Stænders Forsamling i Roskilde. Han var selv Ørsteds Discipel, idet hans første Studier vare juridiske. Ørsteds Hustru, Oehlenschlägers smukke og begavede Søster, samlede ikke mindre end sin Mand en stor Kreds om sig. Sibbern elskede hende med hele sin Naturs Varme og Entusiasme. Endnu paa sine gamle Dage bevægedes han i en Samtale med Sofie Ørsteds Biograf, Nikolaj Bøgh, ved Mindet om sin Ungdoms Kærlighed. Han spadserede med hende og læste for hende i Odysseen, Sofokles, Plato og Goethe. Han var idel Glæde og Beundring over hendes Skønhed og over hendes livlige Interesse og klare Blik. Han var rejst ud i jublende Glæde over hvad han her havde fundet. Det tilhørte ham ikke, men Glæden derover tilhørte ham.

Allerede af Rejsebrevene ser man dog, at det ikke faldt ham saa ganske let blot at tage Forholdet fra denne Side. Sofie Ørsted elskede ham ikke; hun behandlede ham som en yngre Broder; og desuden var hun knyttet til en Mand, hun agtede og elskede saa højt som nogen Anden. Fortvivlelsen over det Haabløse i hans Kærlighed maatte bryde frem, og det var først, da Sofie Ørsted var død, at han kunde udtale, at »det var sødt og glædeligt blot at vide, at hun var til, og

at være kendt af hende«. Der var Tider, hvor hans Hjerte forlangte Mere end det. I et af sine sidste Rejsebreve til hende omtaler han, hvorledes han i Breslau, hvor han besøgte Steffens, havde følt sig overvældet af sin Smerte og havde fundet Lindring i at græde af ganske Hjerte. »Og virkeligt er det«, tilføjer han, »som om jeg dér, hos min kære, dyrebare Landsmand, først har fundet den Fred og Hvile, som Orest fordum fandt i Gudindens Lund, i den rene Søsters Nærhed«. — Der synes her at være hentydet til en Kamp mellem den opblussende Attraa og den glade, af alt Begær uhildede Følelse ved hvad han havde i den, han elskede. Han har kæmpet sig frem til den Beslutning, som han lader sin Gabrielis udtale: »Er der Noget, jeg med Bestemthed vil, saa er det det, ikke at se hende igen, førend jeg véd, at jeg er rolig og uden Begær vil kunne glæde mig ved Beskuelsen«.

»Den Time, jeg vender hjem,« havde han skrevet, »den vil bringe mig alle Glæders Blomst«. Men hvorledes det blev for ham, lader han sit andet Jeg, Gabrielis, skildre den Ven, til hvem han skriver. Man vil deri genfinde nogle Vendinger, som allerede ere anførte fra et af de virkelige Breve til Sofie Ørsted.

»Du véd, hvor længe jeg var borte, men Du véd ikke, hvor tro jeg hængte ved hende. Alle mine Længsler tilhørte hende og mit Hjem, og tusinde Gange sagde jeg til mig selv: Lykkelige! ja du kan rejse; ti dig holder Fædrelandet fast ved de skønneste Baand, og hvad der saa møder dig, det Herligste, Jorden har at give, gav Hjemmet dig. — Ak! og ogsaa det Bitreste. Jeg kom tilbage; mine Følelser luede endnu i mig med ufortæret Inderlighed og Styrke. Jeg fandt ogsaa hos hende den vante Godhed for mig. Uudsigeligt takkede jeg hende for, at hun modtog mig saa god, saa glad. Jeg levede atter nogle glædefulde Dage. Men det blev snart mattere. Nej, jeg tabte, hvad jeg nu først haabede at tilvinde mig. — Med hver Dag blev jeg fattigere. I en endeløs Lidenskabs, jeg kunde sige Skinsyges aldrig hvilende Ængstelser gik mine Følelser op, og hvad jeg endnu besad, derved skilte mig snart min forvildede Adfærd.«

Det var den første store Kamp, han maatte tage op med Livet. Han gennemlevede dens hele Bitterhed, skønt det ofte forekom ham, som hans Liv var forspildt. Det var en tung Vinter for ham, den første efter hans Hjemkomst, den i hvilken »Gabrielis« blev skreven. Han skriver selv til sin Søster den 5te Marts 1814: »At jeg skal tilstaa dig det, endnu har jeg ikke tilbragt nogen Vinter med saa nedstemte, ofte bitre Følelser som denne«. Der kom foruden den Aarsag, hvorved vi her have dvælet, og som han ikke omtaler over for sin Søster, endnu to andre Aarsager til. — Han havde overtaget den filosofiske Lærerpost, men følte, at det ikke gik for ham i hans nye Stilling, som han ønskede det. Han kæmpede, som vi allerede se af Rejsebrevene, med Tvivl om sig selv. Han frygtede, at der ikke ret vilde blive Noget af ham, følte sig mat, aandsforladt; Alt inden i ham syntes at gaa i Staa. I den Forladtheds- og Mismodsperiode, som var kommen over ham, maatte denne Tvivl og Afmagtsfølelse vokse, og maatte tillige føles saa meget des stærkere, jo mere han trængte til at fordybe sig i Virksomhed for at glemme sin Smerte, og jo større Fordringer hans nye Stilling rettede til ham. — Endeligt var det jo ogsaa denne Vinter, hvor den ulykkelige Syvaarskrig afsluttedes med den lige saa ulykkelige Kielerfred. Han havde paa nært Hold oplevet Frihedskrigens Udbrud i Tyskland og Glæden over Sejrene; Usselheden og Ulykken her hjemme traadte i Modsætning dertil i et saa meget des grellere Lys. »Medens hele det øvrige Europa foruden Frankrig kan udbryde i høj Jubel, skulle vi alene lide paa en saa skammelig Maade!«

Saadanne vare de Erfaringer, gennem hvilke Sibberns Karakter først træder frem for os. Naar der nu i hans Breve, i hans Skrifter og i saa mange mundtlige Ytringer af ham, saa vel som i hans hele Færd, fremtræder en saa frejdig Glæde ved Livet, en urokkelig Optimisme, der suger Lyksalighed af Alt, saa er det allerede af det, vi nu have omtalt, klart, at denne Livsglæde og Optimisme ikke var bygget paa Sand, men vandtes gennem Kamp med megen og dybt følt Modstand. Han lader sin Gabrielis trøste sig med, at der paa det Hav af Taarer, der trængte til Gennem-

brud hos ham, en Gang vilde følge et Hav af Lys. Saaledes er der altid for Sibbern en dyb og stærk Skygge, der giver Lyset dets fulde Virkning. Den gode Tid jublede han over, fordi han kendte den onde, og især, naar han havde holdt sig sin Lærer Goethes Formaning efterrettelig: ikke at hidse sig i den onde Tid.

I den Krise, som er omtalt, se vi ham særligt kæmpe for at bevare sin Glæde og Beundring selv dèr, hvor Besiddelsen er umulig. Beundring og Sympati vare i det Hele de Følelser, som havde den dybeste Grund i Sibberns Natur. Livet var for ham, naar han blot kunde neddæmpe den Bitterhed, der kunde stige op i hans eget Indre, væsentligt en Kilde til Glæde. I sit 24. Aar skriver han til sin Søster: »Dan dig af det, der omgiver dig, en Himmel fuld af Glæde!« og endnu i sin høje Alderdom følte han (som han skriver i et mig velvilligt overladt Brev fra Aaret før hans Død) »Sommerlighed« hos sig. Ydre og indre Tryk og Lidelser kunde formørke og forbitre Sindet; og Tryk var efter hans Erfaring værre end Lidelser; — men selv i slige Tider kan man, paastod han, skaffe sig Glimt af noget Lysere eller en »Forudfølelse af Musens Duft.« Den værste Fjende for Livspoesien, for Bevarelsen af Ungdommen, fandt han i Begæret, som er knyttet til noget bestemt Enkelt, og som afføder Bitterhed og Smerte, naar dette ikke kan opnaas. »Nej, tag til det, som overalt er at have. Der er underfuld Livsmusik nok overalt; man skal kun vorde stille i sig selv og lytte efter.« Saaledes lader han Gabrielis (i Brevenes anden Del) besvare det Spørgsmaal, hvorledes Ungdommen og Livspoesien bevares. Og nu følger hele den vidunderlige smukke Udvikling, som Enhver bør kende fra første Haand, om hvorledes man kan finde Glæde ved Beskuelsen af Solglimtet paa Taget, af Spurvene, som hoppe omkring, af Scenerne paa Gaden, af Menneskelivet i dets forskellige Former. Man skal leve med »Naturens hele store Livsbevægelse«, »slutte et fortroligt Bekendtskab med Vinteren som med Sommeren, saa at man kan føle i sig de Melodier, som de spille op for os, naar de komme til os i Besøg«. Vi forstaa her Sibberns store Glæde ved Fodture. Som han havde travet rundt i Tyskland

paa sin store Rejse, travede han i senere Aar omkring i Sjælland og paa Fyen, og i Gabrielis' Breve findes adskillige Træk af hvad man kunde kalde Fodturenes Epikuræisme, den Vuggen i Stemninger og Tanker, som Ensomheden i Mark og Skov begunstiger, og den hyggelige Hvile ved Aftenstid. Det var ikke blot Naturen, han svælgede i, og hvis smaa og store Scener han belurede og ofte skildrer med stor Friskhed. Det var, som allerede berørt, ogsaa Menneskelivet. Han fandt det smukt, naar Lavater havde udgivet sit store Værk over Menneskefysiognomierne »til Befordring af Menneskekærligheden«. Man skal elske Menneskene, som Botanikeren elsker Planter: for ham er der intet Ukrudt. Man skal sætte sig hos Haandværkeren, se paa hans Dont og tale med ham derom. »Mon der ikke i Haandværkerens Arbejde, i Kræmmerens Travlhed og i al menneskelig Færd paa Torve og i Gader ere store Livsmagter til Stede?« I sine senere Aar nævnte han især Husmandsfolk og Landboere med Forkærlighed. Han, som levede i vort Folks finest og ædlest dannede Kredse og selv havde umiddelbar Adgang til Videnskabens og Poesiens Skatte, ender sin (efter hans Død udkomne) Moralfilosofi med de Ord: »Jeg kunde anføre mere end ét Eksempel af Husmandsstanden paa Landet, ligeledes af Tjenestefolk, med hvilke Samlivet kan virke højst velgørende paa den Agtsomme«. Ogsaa i andre Skrifter kommer han ofte tilbage til Husmandsstanden paa en Maade, som viser, at han taler af personligt Bekendtskab.

Man ser: den Livspoesi, han prædiker og vil have Øjnene oplukkede for, bæres af en hjertelig og varm Sympati. Det er intet Fantasilefleri som i saa mange Former af Romantik, og (maa jeg føje til) i saa mange Former af »Realisme«, der i denne Henseende kun ere forklædt Romantik. Han søgte Næring, ikke Underholdning. Livet i alle dets Brydninger har Værdi for ham, og det for dets egen Skyld. Det var hans Tro, at det samme Liv, hvis mindste Rørelser uden for ham kunde have saa stort Værd i hans Øjne, ogsaa rørte sig i ham selv, — og at det var derfor han kunde faa Øje for det. Livspoesiens Evangelium hænger her, som det senere vil vise sig, nøje sammen med hans filosofiske Anskuelse og

hans religiøse Tro, som han da i det Hele ikke gør den store Forskel mellem disse tre Ting, som vi stakkels moderne Mennesker ere nødte til.

Det var ikke blot Natur og Mennesker, han fandt Næring og Vederkvægelse ved. Han levede ogsaa i Digterne, i Bibelen, i gamle, kærnefulde Opbyggelsesskrifter, som han endnu satte Pris paa og anbefalede, efter at Dogmetroen forlængst var bleven ham aldeles fremmed. Yndlingssteder fra saadanne Forfattere havde han ofte hos sig i udtagne Ark eller opskrevne paa Sedler til Brug paa Fodture for ret at kunne gøre sig dem levende og nærværende. Endnu Aaret før sin Død opskrev han en Del saadanne Yndlingssteder, især af Schiller og Goethe, tillige med nogle af sine egne Yndlingstanker, til en ung Pige, der skulde rejse ud som Lærerinde.

Som flere Gange sagt, den Livsglæde, som var Sibbern saa ejendommelig, var ikke overfladisk og letsindig; den var ikke blot ofte dyrt købt, men den var ham en alvorlig Sag, en Hjertes- og Viljessag. Han havde jo, som vi have set, Tider, hvor selve Smerten var det Eneste, der holdt Sindet sammen og hindrede, at det sprængtes. »Intet glædeligt«, siger Gabrielis, »havde jeg, der kunde give min Eksistens Kontinuitet; saa blev da Smerte og Fortvivlelse det, der holdt min Tilværelse sammen og bevarede mig for at give min Sjæl hen i Søndersplittelse«. Der ligger en sund og mandig Tanke i disse Ord. Den aandelige Smerte har vel, som al Smerte, en Tendens til at opløse vor Sjæl. Men den er selv, hvor den melder sig, et naturnødvendigt Led i Rækken af vore indre Erfaringer, og at skyde den ud, at ville fortrænge den for enhver Pris, det er at hengive sig til en aandelig Morfinisme og er den visse Vej til Undergang. Smerten maa gennemleves, dersom man ikke kan forandre de Forhold, som fremkalde den. Kun derved vokser og hærdes Sindet. Det var det, Sibbern atter og atter, lige til det Sidste, indskærpede, at »hvad der hæmmer, det fremmer, naar det tages retteligen«. Han kendte af egen Erfaring, hvad Goethe kalder Smerternes »hemmeligt dannende Magt«. Man maa kæmpe sig frem med Udholdenhed og Taalmodig-

hed fra den onde Tid til den gode; først saa virker Modsætningen mellem Lys og Mørke paa rette Maade. Sibberns Livsanskuelse var væsentligt en Tro paa Livet, og den sidste Tanke hos ham var vel den, at man maatte lade Livet have dets Gang og ogsaa hos sig selv vente paa, at de gode Tider kom. De onde Tider, især Aandsforladthedens Tider, som han saa ofte klagede over, betragtede han som Tider, i hvilke Sindet laa Brak og kunde samle Kraft til ny Virksomhed. Men han hyldede ingenlunde en Kvietisme, der førte til at lade Hænderne ligge i Skødet. Hvor energisk hans Opfattelse tvært imod var, kan ses af, at han ofte opponerede mod det Skriftsted, som siger, at man ikke kan lægge en Alen til sin Vækst. »Men en Tomme«, skriver han endnu Aaret før sin Død, »kan man dog nok føje til den, naar man holder sig rask og rank.« Han vilde ikke have Grænserne skarpt afstukne for, hvor langt man kan komme. Og skønt det Højeste for ham var Hengivelse til Livet i os og uden for os, saa opfattede han ikke denne Hengivelse som noget blot Passivt, men som Betingelsen for, at Livets Fylde kan blive en Magt i os. Den maa gaa i Et med vor egen Villen.

Dertil kom, at der maaske nok var noget Sentimentalt i hans Natur, men at han ikke hørte til de Blide og Sagtmodige. Han var et afgjort kolerisk Temperament. En psykologisk Karakteristik af ham vilde være meget mangelfuld, naar den ikke fremhævede dette, baade fordi det præger Mandens hele Fysiognomi, og fordi vi her have en anden hæmmende og mørk Magt at kæmpe med. Det er bekendt af flere Anekdoter, hvor han kunde fare op i Heftighed. Han skal en Gang, medens Martensen var Professor, have overfuset ham paa Universitetet i Studenternes Paahør, da de vare i Strid om et Auditorium; og dog var Martensen hans gode Ven. Vi have forskellige Selvbekendelser af ham i den Retning. — Et af de smukkeste Breve i den udgivne Samling er det til Lektor C. F. Molbech i Sorø, som var bleven greben af en Sindssygdom, der havde forandret hans forhen kærlige og sagtmodige Karakter og gjort ham bitter og ustyrlig. Da den værste Tid syntes at være ovre, men den Lidende endnu havde at kæmpe med Efterdønningerne, skrev Sibbern til

ham for at hjælpe og styrke ham. »Just jeg vil skrive til Dem, fordi ogsaa jeg véd og af mit eget Indre kender, hvad alt der bor i vor Sjæls Afgrund og kan stige op af den og formørke vort Sind. Et kender jeg især, som især er ondt, fordi det er mest ødelæggende for dem, som ere os de Nærmeste .... Dette ene er den bitre Vredagtighed, det mørke Misnøje og Mismod. Spørg mig ikke, hvad der dog kan ægge den frem og nære den hos mig. Det Mindste er undertiden nok dertil, naar Stemningen er derefter. Men Grunden er at søge tidligt i mit Liv. Allerede fra min Moder har jeg arvet den; og gik ikke vor hele Barndoms Dannelse og i vor Ungdom Alt ud paa at oplue os i en Ærgerrighed og en Selvfølelse, som den Gang maaske drev os fremad, men nu standser og hilder?« Der var altsaa en stadig Kilde til Bitterhed og Vrede, selv med forsvindende ydre Aarsager. Men hvad Sibbern saa omkring sig i det offentlige Liv, fik ofte den indre Ild til at flamme voldsomt op i ham, i senere Aar især de nationalliberale Politikeres og Journalisters Færd. Han svælgede da i Fantasier om, hvad han vilde gøre ved dem, hvis han havde Aladdins Lampe eller kunde gøre sig usynlig. Man maatte ikke ønske sig at være i Lehmanns, Plougs og Billes Sted, dersom disse Fantasier vare blevne til Virkelighed. — I »Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135« fortælles om en Bog, som var udkommen i den sidste Fjerdedel af det nittende Aarhundrede, og som indeholdt en gammel Mands Levnedsbeskrivelse af ham selv. Heri havde Forfatteren fortalt, hvorledes han, uden at Andre havde mærket til det, havde lidt af en forfærdelig Sjælesygdom, som han kaldte Hævnhidsighedssygen. Den opstod kun ved hvad han læste og udmalte for sig i sine Forestillinger. Ofte kunde han af den Grund ikke holde ud at læse Dagbladene. Sygdommen næredes ved Alt hvad han læste eller selv oplevede af teologisk og politisk Fanatisme baade i Fortid og Nutid; han havde ofte derved faaet Hidsighedsanfald, som han endog havde følt legemlige Virkninger af. »Bogen«, hedder det, »udkom først efter hans Død, og Alle erklærede, at de aldrig havde tænkt sig, at han

havde kunnet bære en saadan Hævnlystshidsighed i sig.« Denne Mand er tydeligt nok Sibbern selv.

Dette Hang vidste han vel var begrundet i hans Natur; men han fremhæver skarpt og bestemt, at det næres og plejes mere eller mindre hos os Alle ved den Maade, hvorpaa de offentlige Forhold behandles i Stat og i Kirke. Paa hans gamle Dage, som Tilskuer ved det politiske Liv, især efter 1864, var det ofte vanskeligt for ham at holde fast ved hvad han havde ladet sin Gabrielis udtale, at der egentligt intet Ukrudt findes, heller ikke i Menneskeverdenen. Han gjorde den Erfaring, at »for at bevare sin Menneskevelvilje, Menneskekærlighed, Menneskeagtelse, maa man lade den stundom ty ind under Menneskeforagten og her søge sig et Tilflugtssted til Ly«. Der er altsaa, saaledes synes det at maatte forstaas, visse Udvækster, man maa forkaste, for at kunne bevare sin Tro og Kærlighed til Menneskeheden i det Hele. Men denne Art Foragt, som kan tjene til Konservationsmiddel for Menneskekærligheden, passer kun for de Gamle, for dem, som have gennemgaaet Livets Skole. Hos de Yngre maa der findes »en anderledes stærk og til Had hengrænsende Foragt end den, hvorunder Menneskekærligheden skal søge Ly«. (Samfundsbetragtninger. Andet Hefte 1870.) Det var især Harmen over ubillige og af Partifanatisme og Uvidenhed udspringende Domme, som fremkaldte saadanne Udtalelser af ham.

Denne Mand har ikke taget sig Livet let. Det var ogsaa en af hans Grundsætninger, »at man skal tage sig Livet *tilbørligen* nær«. Han havde nok at kæmpe med, og at han kunde vidne om Livets Værdi, som han har, er et betydningsfuldt Faktum. At hans Tro paa Livet vandtes gennem en Kamp, gør hans Resultat saa meget mere vederhæftigt. Og endeligt byggede han paa en Indsigt i det aandelige Livs Love som sit teoretiske Grundlag. Han førtes tidligt til den Overbevisning, at det aandelige Liv, ligesom alt Liv, udvikler sig sporadisk, det vil sige ud fra forskellige, ofte tilsyneladende modsatte Udgangspunkter. Meget forskellige Anlæg og Drifter kunne paa én Gang ytre sig, og idet de drage Sindet hver i sin Retning, opstaar den Gæring, Uro og

Smerte, som især saa let kommer i de betydningsfulde Ungdomsaar hos dybere Naturer. Ingen har beskrevet dette med saa klar Forstaaelse som Sibbern. Det var en af hans Specialiteter baade i den teoretiske og i den praktiske Psykologi. At han kunde være saa Meget for saa mange Yngre i deres Gæringstid, skyldtes ikke mindst denne Indsigt. Han forstod hvad der brødes i dem og kunde indgyde dem Taalmodighed til at lade de forskellige Kræfter udfolde sig i Ro og Tillid til, at der ud af Striden og Uroen vilde udvikle sig en saa meget des rigere Harmoni.

Selv følte han sig ikke lykkeligst i sin Ungdom. Han saa hen til den Tid, da Aftenens Ro skulde afløse Dagens Uro og Pinagtighed, og han ønskede sig inderligt at blive Olding for at kunne se paa Livet uden »Brynde og Begær«. Hans Ønske blev opfyldt. Det beroede vel, som tilstrækkeligt bekendt, paa en Illusion, der er saa sædvanlig hos gamle Folk, naar han i et Brev fra Aaret 1863 skrev, at han holdt sine Forelæsninger med lige saa megen Aandskraft som før. Det holdt haardt at faa ham til at trække sig tilbage fra Universitetet; han følte sig saa rask, at han ikke kunde tænke sig Andet end, at det var hans politiske Modstandere, der vilde fjærne ham. Dog burde man for hans egen Skyld have grebet mere energisk ind. Det var en Skandale, at man udsatte den udmærkede gamle Mand, hvis Sanser vare svækkede, og som ikke kunde gøre sin Myndighed gældende, for de unge Tilhøreres kaade Drengestreger. Men havde han saaledes Illusioner med Hensyn til sin Evne til udad gaaende Virksomhed, saa var der en anden Henseende, i hvilken ingen Illusion var mulig, nemlig Følelsernes Liv og Friskhed, den »Sommerlighed«, som han selv udtrykte sig, der holdt sig hos ham til det Sidste.

Denne Følelsernes Friskhed hang sammen med hans hele barnlige Natur. En stor, kostelig Naivitet prægede Alt hvad han tænkte, følte og sagde. Ejendommeligt for Naiviteten er det jo at gaa lige løs paa Sagens Kærne uden alle Formaliteter, med aabent Blik for Livets virkelige Sammenhæng. Denne Naivitet maatte naturligvis ofte virke komisk. Da han f. Eks. ved en Doktordisputats, som i sin Tid gjorde

megen Opsigt, endte med meget hjerteligt at ønske Doktoranden til Lykke med, at han nu dog endeligt en Gang havde opnaaet det, som han saa mange Gange forgæves havde prøvet paa, kendte Tilhørernes Jubel ingen Grænse. Det var ikke ironisk ment. Ti Ironi laa aldeles ikke for Sibbern. Han skrev i Tyverne et »ironisk« Forsvar for Englændernes Tog til København 1807; men de halve Læsere toge det for Alvor, og han maatte offentligt forklare, at det var ironisk ment. — Var denne Evne nægtet ham, saa havde han fuld Erstatning derfor i den umiddelbare Varme og Begejstring, hvormed han tog Livet og stræbte at faa Andre til at tage det.

Des værre lykkedes det ikke Sibbern i noget enkelt Værk at give sig selv helt, heller ikke at give noget enkelt Værk den fulde Afslutning hvad Tankeindholdet angaar. Der er ingen Bog af ham, man kan pege paa som den, i hvilken man har ham helt og holden. Maaske nogle udvalgte Stykker af »Gabrielis«, af »Psykologisk Patologi« (»Læren om de menneskelige Følelser og Lidenskaber«), og ikke mindst af »Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135« vilde egne sig bedst til at karakterisere ham fra den Side, fra hvilken han sikkert har sin største Betydning. Ti hvilken Mening man end har om ham som videnskabelig Filosof, saa var han i Ordets smukkeste Betydning Livsfilosof, en Mand, der baade har levet rigt og dybt og formaaet at give os værdifulde Bidrag til at forstaa vort Liv og til at øve den vanskelige Kunst: at leve.

II.
Sibbern som Psykolog.

De fleste og største af Sibberns videnskabelige Skrifter behandle Psykologien, og han medbragte til dette Fag i flere Henseender fortrinlige Forudsætninger. En frisk og levende Natursans og Iagttagelsesevne, især for Fænomener, der høre hjemme paa Følelses- og Driftslivets Omraade, og ikke ringe Kendskab til Naturvidenskab og Fysiologi. Men hans psykologiske Arbejder (af hvilke det første udkom 1819) bære stærkt Præget af, at man den Gang i langt højere Grad end

nu var uklar over Psykologiens Stilling og Forhold til andre Videnskaber. Sibberns Bestræbelse gaar vel ud paa at opfatte Psykologien som en Erfaringsvidenskab; men han udsondrer den ikke tilstrækkeligt hverken fra den spekulative Filosofi eller fra Moralfilosofien. Nogle af de vigtigste psykologiske Begreber staa hos ham endnu belemrede med og bestemte ved Elementer, der skrive sig fra spekulative eller metafysiske Antagelser, som Psykologien i og for sig ikke har noget at gøre med. Den blot iagttagende og beskrivende Metode var ikke nok for Sibbern; han fandt i de vigtigste psykologiske Iagttagelser saa betydningsfulde Data, at de efter hans Mening kun kunde finde deres Forklaring i Lyset af en højere Idé. Han skelner vel mellem »en Psykologi paa Iagttagelsens Standpunkt« og »en spekulativ Psykologi«, men efter at have anerkendt denne Distinktion føjer han til, at »medens man paa Naturvidenskabens Omraade bestandig bør holde sig nær til Erfaringen, saa kan man selv i den iagttagende Psykologi ikke hurtigt nok hæve sig til den højere Fornuftidé for at betragte alle Menneskets indre sjælelige eller aandelige Ytringer i dens Lys«. Dels skulle vi kun ved at gaa ud fra en saadan Idé forstaa, hvorledes de forskellige Kræfter og Drifter kunne udvikle sig i Overensstemmelse med de Vilkaar, under hvilke Individerne leve, dels skal Menneskets Natur, dets Anlæg og Evner hænge saa nøje sammen med dets moralske og religiøse Bestemmelse, at det Ene ikke kan forstaas uden det Andet. Mange Partier af hans Psykologi kunde lige saa godt findes i en Etik. Da Etiken stedse bør bygges paa Psykologien, er der i og for sig ingen Fejl heri; men Fejlen kommer, naar man uden videre gør etiske Distinktioner til psykologiske Distinktioner. Hvad der i etisk Henseende staar milevidt fra hinanden, kan derfor dog psykologisk høre meget nært sammen. Derfor er det af stor Vigtighed, at Psykologien bevarer sin Selvstændighed som Erfaringsvidenskab, uafhængig af Etik og Spekulation.

Dersom der gives en spekulativ Filosofi, kan det kun være i den Betydning, at der gives visse Grundantagelser og Grundforudsætninger, der danne de sidste Konsekvenser af

al vor Viden. Det kan have sin Betydning at forsøge at fremdrage og forme dem; derved faa vi først klart at se, hvad der ligger i vor Viden, og komme altsaa først derved til fuldstændig Selvbevidsthed. Men hvilken Betydning man end vil tillægge saadanne Spekulationer, der aldrig kunne blive andet end Hypoteser, saa maa Erfaringsvidenskaben — og det Erfaringsvidenskaben om de aandelige Fænomener lige saa vel som Erfaringsvidenskaben om de materielle Fænomener — saa vidt muligt holdes uafhængig af dem. De maa bygges paa Konsekvenserne af Erfaringsvidenskaberne, ikke omvendt. Saaledes opfattede man nu ikke Sagen paa den Tid, i hvilken Sibberns filosofiske Udvikling fandt Sted. Man vilde først udlede og paavise den højeste Idé, der udtrykte Tilværelsens inderste Væsen, og saa af den igen udlede, eller i hvert Tilfælde i dens Lys betragte de specielle Fænomener. Og i denne højeste Idé fandt man da tillige det sidste Formaal, henimod hvilket Livet maa stræbe, naar det skal naa sin rette Fuldkommenhed.

Som god Discipel af Schelling og Steffens stod Sibbern ogsaa i det Væsentlige paa dette Standpunkt, og det har hæmmet ham i den klare, naturlige Gennemarbejdelse af Psykologien. Et enkelt, men meget vigtigt Eksempel vil vise dette.

Der er neppe noget psykologisk Begreb, ved hvis Behandling de forskellige psykologiske Anskuelser bedre karakteriseres end ved Driftens Begreb. I Ordets videre Betydning er Drift enhver dunkel Tilskyndelse, især naar denne gaar i en bestemt Retning. Hvorledes forklares nu saadanne Tilskyndelser? De opstaa jo ofte forud for al Erfaring om og Nydelse af det, de gaa ud paa! — Sibberns Forklaring er den: »Livet vil frem i os og vil i os udtale sig i den Fylde af Virkninger, i hvilken det hører Livet til at træde frem, og det kan da ikke heller Andet end at medføre og fremkalde Hentydninger til alt det, som er Betingelse for alle dens Virkninger«. Her er nu en spekulativ Antydning sat i en virkelig Forklarings Sted. At Livet vil frem i os, vide vi kun af selve de uvilkaarlige Livsytringer, som vi kalde Naturtilskyndelser. Men hvoraf kommer det, at Livet vil frem i

en vis bestemt Retning? Det er intet Svar at sige, at denne bestemte Retning hører med til Livet. Det gør den ganske vist, da enhver Naturtilskyndelse i en vis Retning er en Livsytring. Man slutter da: alle Livsytringer, altsaa ogsaa alle Naturtilskyndelser, maa have deres Grund; nu er der Naturtilskyndelser, som gaa ud paa Ernæring, andre, som gaa ud paa Tilfredsstillelse af højere Fornødenheder, som Samliv med andre Væsener, eller føre til moralske Handlinger o. s. v.; altsaa maa den almindelige Drift, i Følge hvilken Livet arbejder sig frem, fremtræde dels som en Ernæringsdrift, dels som en Meddelelsesdrift, dels som en moralsk Drift, dels som en religiøs Drift o. s. v. Man udstyrer altsaa den menneskelige Natur med lige saa mange oprindelige Drifter, som der er forskellige Retninger, i hvilke Livet udfolder sig. Saaledes siger Sibbern: »Der er Intet, som henhører med til Livets Indhold eller til det Indbegreb af Virkninger og Former, hvori det fuldendte Liv udtaler sig, uden at det omfattes med af Naturtilskyndelsen, og der gives derfor Intet, hvorpaa Menneskets Liv og Stræben gaar ud, lige til det Allerhøjeste, uden at en dertil svarende Drift bliver at nævne«.

Ved denne Maade at fremstille Sagen paa drejer man sig i en Kreds, idet man skaber lige saa mange oprindelige Drifter, som der er specielle Livsretninger. Man staar her i Psykologien paa samme Standpunkt, som man i Fysiologien stod paa, saa længe man antog en særegen Livskraft til Forklaring af det, der udgør Forskellen mellem den organiske og den uorganiske Naturs Fænomener. Kun da vilde man have naat videre end til en saadan Kredsgang, hvis man af Livets almindelige Idé havde kunnet udlede de specielle Kræfter og Drifter i deres indbyrdes Forhold. Men dette har stedse vist sig umuligt, og Sibbern prøver heller ikke derpaa; han kunde, som vi senere skulle se, efter sin hele Opfattelse af Filosofien heller ikke prøve derpaa. Naar en saadan Udledning nu ikke er mulig, saa staar kun tilbage at give en katalogiserende Opregning af de forskellige Drifter med stadig Paamindelse om, at de alle have deres Plads og Betydning i Livet. Sibbern slaar især i sine senere Skrifter og Udgaver stærkt ind paa en saadan Katalogiseren og Ru-

briceren, og det er for en stor Del dette, der giver hans Skrifter noget Afskrækkende for mange Læsere.

Den nyere Psykologis Fremgangsmaade er i Modsætning hertil den, for det første at holde Beskrivelsen af de enkelte psykologiske Fænomener uafhængig af alle spekulative og etiske Synspunkter, og dernæst at søge tilbage til de simpleste, mest usammensatte Fænomener for at prøve, om de højere, det vil sige: mere sammensatte Fænomener kunne forklares som opstaaede af dem ved en sammenhængende Udviklingsgang. Den nyere Psykologis Standpunkt kan betegnes som analytisk-genetisk. Ved Analyse søger den at finde de fælles Elementer i de forskellige Bevidsthedstilstande, og søger dernæst at vise, at Forskellighederne bero paa de forskelligartede Forbindelser af disse Elementer. Derved bliver det ogsaa først muligt at paavise et naturligt Slægtskab mellem de forskellige psykologiske Livsytringer. Dersom Talen f. Eks. er om Forholdet mellem Egoisme og Sympati, saa er det ikke nok at paavise, at der virkeligt gives Drifter, der føre i begge Retninger; men det hjælper os heller ikke til dybere psykologisk Forstaaelse, naar Sibbern begrunder Muligheden af en ren sympatisk Drift ved, »at Individet jo overhovedet ikke er til for sin egen Skyld, men for dets Skyld, hvis Organ det skal være«. Derimod vil Betragtningen af de Instinkter, til hvilke Slægtens Forplantning og Bevarelse er knyttet, vise, at der i det enkelte Individ, selv om det ikke kommer til dets fulde Bevidsthed, rører sig Kræfter og Tendenser, som pege ud over dets egen Selvopholdelse, og det vil da være muligt at vise, hvorledes der paa dette naturlige Grundlag og efter det Stød, Naturen her selv giver, i Kraft af almindelige psykologiske Love, kan finde en Udvikling Sted, der gør en uselvisk Sympati forstaaelig. Sibbern har fortræffelige Bemærkninger om de her omtalte Instinkter og Drifter; men disse Bemærkninger gøres paa Grund af hans almindelige psykologiske Standpunkt ikke frugtbringende for Forstaaelsen af Følelsernes virkelige Tilblivelse.

Alligevel har Sibberns Psykologi en naturalistisk Karakter. Det ligger allerede i den Maade, hvorpaa den lader Livet fra dets højeste til dets laveste Trin arbejde sig frem under

Driftens Form. Det ses ogsaa af den Iver, hvormed han benyttede hvad hin Tids Fysiologi frembød til Belysning af Bevidsthedslivet. Men en af Grundene til Ufuldkommenheden ved Datidens Psykologi var netop det uklare Standpunkt, hvorpaa Fysiologien da endnu stod. Den havde endnu den Gang ikke konstitueret sig som mekanisk Naturvidenskab, der følger samme Metode og anerkender samme almindelige Principer som Fysiken og Kemien. Læren om »Livskraften« afgav endnu det almindelige Synspunkt for de organiske Fænomener. Ved dette Ubestemte, halvt Mystiske i de ledende fysiologiske Principer kunde Teorien om Forholdet mellem Sjæl og Legeme heller ikke forme sig klart og bestemt. Problemet kom til at mangle sin egentlige Brod. Først naar Fysiologien opstiller den Fordring, at *alle* Fænomener i Organismen, i Hjerne- og Nervesystemet saa vel som i Blodomløbs- og Ernæringssystemet, skulle forklares efter de almindelige mekaniske Principer, springer Vanskeligheden ved at forstaa Sammenhængen mellem Bevidsthedsliv og organisk Liv ret i Øjnene. Gælde de mekaniske Principer for denne Sammenhæng? Hvis ikke, have vi da her ikke et Brud paa den materielle Naturs almindelige Love? Det er netop Læren om den fysiske Energis Bestaaen, som i vor Tid paany har givet det gamle Spørgsmaal om Forholdet mellem Sjæl og Legeme en stor Interesse. Sibberns psykologiske Arbejder vare endnu ikke paavirkede af dette Synspunkt. Selv hans Bog »Om Forholdet mellem Sjæl og Legeme« (1849) udarbejdedes endnu paa en Tid, da Mayers, Joules og Helmholz's Arbejder endnu ikke havde faaet Indflydelse paa Fysiologien. Alligevel er det interessant at se, hvor meget hans Opfattelse nærmer sig til Teorier, som i den nyeste Tid gøres gældende af adskillige Forskere paa dette Punkt.

Han erklærer sig imod enhver dualistisk Opfattelse og lægger den Opfattelse til Grund, at Livet er ét som Bevidsthedsliv og som materielt Liv. Kun denne Livets Enhed gør det muligt at forstaa, hvorledes der til visse Bevidsthedsfænomener kunne svare visse Hjernefænomener og omvendt: Livet i Bevidsthedens Form er i Følge sin Natur i Overensstemmelse med Livet i Materiens Form, dersom det er ét

og samme Liv, der fremtræder under de to Former. »Legemsvirksomhed og Sindsvirksomhed ere væsentligen sammenhængende *sideordnede* Virkninger af én fælles, samtidigt i begge virkende Aarsag«. Han lægger især Vægt paa at det legemlige Liv kun bestaar under en uophørlig Reproduktionsvirksomhed, idet der stedse udskilles Dele af det organiske Væv og optages og dannes andre i deres Sted. Det er egentligt kun et Skin, naar Legemet synes at have en solidere Basis for sin Bestaaen end Sjælen. Begge Steder have vi kun en Virksomhed for os: ogsaa Sjælen lægger sig kun for Dagen i en bestandig Frembringen og Bearbejden af Forestillinger, Følelser og Bestræbelser.

Ikke alle Sibberns Udtalelser om dette Punkt ere lige tydelige og konsekvente, men den almindelige Opfattelse, han peger hen imod, synes at være klar nok. Vel er han ved denne Teori mere behersket af den almindelige Interesse for at hævde Livets Enhed under alle Former end for at udfinde, hvilken Hypotese der bedst tilfredsstiller Erfaringsvidenskabens vigtigste Resultater og ledende Tanker; men han har for sin Tid forstaaet med stor Sikkerhed at gribe nogle af de væsentligste Synspunkter. Han er bl. a. en bestemt Modstander af den spiritualistiske Lære om Sjælen som en Substans eller et Væsen for sig: »Sjæl er kun sjælelig Leven«. Den Dogmatiseren, hvormed man slaar *det* fast som værende og hvilende, der stedse kun er givet i Vorden og Udvikling, har bidraget Meget til at gøre de psykologiske Problemer vanskeligere, end de i Virkeligheden ere. En saadan Fastslaaen og Substantialisering stred desuden mod Sibberns hele Verdensanskuelse. »Vor hele Tilværelse bestaar i at være en Funktion i Alorganisationen«. »Den individuelle Virken og Leven er kun en Funktion af det Alvirkende«. Individet fremgaar af den hele store Naturvirksomhed og kan ikke rive sig saaledes løs fra denne, at det skulde blive en selvstændig Helhed for sig. Det staar i samme Forhold til hele Naturvirksomheden som den enkelte Forestilling til hele Bevidsthedsvirksomheden. Derved bliver det, efter Sibberns Opfattelse, ogsaa forstaaeligt, hvorledes der i det enkelte Individ kan røre sig Noget, som er af universel Natur: Instinkter og Tendenser, der pege

langt ud over Individets Omraade. Men før jeg gaar nærmere ind paa Sibberns almindelige filosofiske Verdensanskuelse, vil jeg fremdrage nogle Punkter af hans Psykologi, som sikkert have blivende Interesse og Betydning.

Hans Psykologi betegner tydeligt Reaktionen mod den rationalistiske Periode ved den Vægt, der lægges paa »Hjertet« i Modsætning til »Hovedet«. Han skildrer under forskellige Former og Vendinger Forskellen mellem den rent intellektuelle, forstandsmæssige Tilslutning til hvad man erkender og anerkender, og den levende Hengivelse, ved hvilken vi blive Ét med selve Sagen. »Det, som gaar ud over Fornuften«, nemlig den kraftige og varme Følelse for det. Fornuften har grebet, hører til det, han skildrer bedst. Mange Sider ved Følelsernes Psykologi, især den store Rolle, Kontrast- og Blandingsforhold her spille, har han i de store Træk klart fremhævet[1]).

Hermed hænger ogsaa den Betydning sammen, som han tillægger det ubevidste Sjæleliv, eller, som han udtrykker sig: »det, som foregaar i Sjælens dybe Grund«. Kun en ringe Del af vor Natur træder klart frem for vor Bevidsthed. Ligesom vi fra først af blive til som Individer formedelst en Naturvirksomhed, vi ikke kunne blive os bevidst, saaledes maa denne for os ubevidste Naturvirksomhed stedse antages at fortsætte sig, saa længe vort aandelige Liv varer. Der er jo heller ikke paa det fysiske Omraade nogen absolut Grænse mellem Avling og Vækst. I Instinktet og i Geniet have vi slaaende Eksempler paa Noget, som virker i os, men først i sine Virkninger, ofte fjerne Virkninger, kommer op for Bevidstheden. Vor aandelige Vækst foregaar overvejende ubevidst, saa det gaar med os som med Manden i Parablen, der »kaster Sæd i Jorden og sover og staar op Nat og Dag, og Sæden vokser og bliver høj, han véd ej selv hvorledes.« Der er bestandigt Noget, som danner Bevidsthedens Grundlag uden

---

[1]) Betydningen af Sibberns Opfattelse paa dette Punkt anerkendes nu ogsaa i udenlandske Værker (som *Ribot:* La Psychologie des Sentiments. Paris 1896. p. 265), efter at der i min Psykologi (1882) og i A. Lehmanns „Hovedlovene for det menneskelige Følelsesliv“ (1892) var henvist til den.

at komme frem for Bevidstheden; og der er et stadigt Vekselforhold mellem det Ubevidste og det klart Bevidste. Det er sikkert en fuldstændigt rigtig Bemærkning, Sibbern gør om Angeren (hvilken han i det Hele skildrer godt og uden den indeterministiske Dogmatisme, som den ældre Psykologi var tilbøjelig til), — at dens psykologiske og etiske Betydning overvejende beror paa dens Indflydelse paa hele det ubevidste Sjæleliv; Menneskets Karakter kan gennem Angerfølelsen og ved dens lutrende Kraft blive en anden. Man mindes her Gabrielis's Ytring om, at Smerten var det Eneste, der holdt hans Bevidsthed sammen. Saaledes kan Angeren være et uundgaaeligt Mellemled, uden hvilket Karakterudviklingen ikke kan gaa for sig.

Hvad der nu fra dette ubevidste Grundlag paavirker og bestemmer Bevidsthedslivet, melder sig ofte spredt ud fra flere isolerede Punkter og i meget forskellig Retning paa én Gang. Og ligeledes faar Bevidstheden fra Omverdenen en Mængde forskellige, indbyrdes usammenhængende Iagttagelser og Forestillinger. Der vækkes endeligt ved Erfaringerne en Mængde forskellige Drifter, Ønsker og Forsætter. Alt dette kan nu i broget Forvirring kæmpe i Bevidstheden, og det netop, jo rigere Individets Natur er. Det vil da komme til »et vist Livets Røre, en Livets Gæring, en Livets Debat, en Livets Kamp«, inden der kan danne sig et bestemt Centrum og en harmonisk Orden i Sindet. »Skønt stærkest i Livets ungdommelige Periode (Ynglingsalderen), der for Resten hos forskellige Individer kan falde i forskellige Tidspunkter, vedvarer den dog, mer eller mindre, hele Livet igennem. Der gives ogsaa Individer, som i denne Henseende blive som bestandigen unge, ja nogle gives der, som endog hele Livet igennem blive saa hildede i den med denne Livets Kamp naturligen i Ungdommen forbundne Gæring, at det er, som om hele Livet for dem var en aandelig Fødselskamp.«

Dette er Læren om den sporadiske Udvikling, som i Sibberns Verdensanskuelse spiller en ikke mindre Rolle end hans Tro paa Livets Enhed og Helhed, og som han ikke mindst finder klart bekræftet paa det psykologiske Omraade. Han gør rigtigt opmærksom paa, at dersom Udviklingen ikke foregik

sporadisk, vilde den ikke foregaa gennem Kamp. Hans Iagttagelse og hans Tankegang fører ham her lige til den moderne realistiske Lære om Kampen for Tilværelsen. Dette Synspunkt ligger ham saa nær, at han bestemt indskærper (allerede i en Afhandling fra Aaret 1829), at den Sætning: Livet er en Kamp, ikke maa misforstaas, som om det kun var de ydre Forhold, der nødte Livet til at kæmpe; nej, Livet er kun til i Kampen, kan ikke bestaa i og for sig uden den. Ved den Energi, hvormed han, ikke blot paa det psykologiske Omraade, men, som vi snart skulle se, i sin Verdensanskuelse i det Hele, fastholder dette Synspunkt, har han givet interessante Bidrag til den almindelige Lære om Udviklingen.

III.
Sibberns filosofiske Verdensanskuelse.

Sibbern var stærkt paavirket af den tyske Filosofi, og hans Lære er en af de sundeste Former, i hvilken denne Filosofi har vundet Indflydelse paa Tankegangen i den danske Aandsverden; men hans Sans for det Konkrete, hans Iagttagerinteresse og hans varme Sympati for det individuelle Liv gjorde, at han ikke kunde blive en Tilhænger af den abstrakte og aprioriske Deduceren og Konstrueren, hvori den ældre Skole endte. Han traadte bestemt i Marken mod Hegel, og allerede Fichte og Schelling tog han paa sin egen Maade. Han tager bestemt Afstand fra den Schellingske Naturfilosofi. I et Brev fra 1824 hedder det: »Det er raadeligt for enhver Naturbetragter at holde sig Erfaringen saa nær som muligt og at være varsom med ethvert Forsøg paa at ville, sættende sig over paa det højere Standpunkt, oplyse og udtyde Naturtingene ved en Betragtning *fra oven*: ti dertil ere Naturbetragtningerne endnu langt fra at være modnede«. Som man erindrer, gennemførte han ikke dette Princip for Psykologiens Vedkommende. Og dog er det karakteristisk for hele hans Opfattelse af Filosofien.

Han saa' ganske vist det højeste Ideal i en Erkendelse, ved hvilken vi ud fra en højeste Idé begrunde og forklare hele vor Viden om Tilværelsen. En Konstruktion a priori

var ogsaa for ham den filosofiske Stræbens højeste Formaal. Men Filosofien maa efter hans Overbevisning stedse gaa ud fra et givet Indhold, og først gennem Bearbejdelsen af dette kan efterhaanden den sidste, ledende Idé udvikle sig. Filosofien maa, som han udtrykker sig, være eksplikativ, før den kan blive spekulativ, det vil sige, den maa gaa ud fra Betragtninger over det Givne for i dette at finde Hentydninger til en Idé, i hvis Lys det maatte kunne finde sin Forklaring. Og den spekulative Erkendelse maa selv igen stedse søge sin Bekræftelse gennem stadig Sammenholden (»Konferens«) med det virkeligt Givne.

Spørge vi, hvorledes det er muligt, at en saadan Idé kan findes, og en saadan Forklaring til en vis Grad naas, da vi jo dog kun kende og overskue saa ringe en Del af Tilværelsen, saa svarer Sibbern, at vi selv jo ere et Led af Tilværelsen, og at det Samme, som udgør Tilværelsens inderste Væsen i det Hele, ogsaa gør sig gældende i os, naar Idéerne under Betragtning og Bearbejdelse af de givne Erfaringer arbejde sig frem i os. Men at Maalet ikke fuldstændigt vil kunne naas i en overskuelig Tid, ligger i det Sporadiske i Tilværelsen. Verden træder frem for os fra sin Fyldes mange Punkter paa én Gang; det Centrum, omkring hvilket alle disse Punkter kunne ses i deres Sammenhæng, vil kun kunne findes gennem »en Debat af Alt mod Alt«, som vanskeligt kan tænkes afsluttet. Det er da intet Under, at der er saa mange Stridigheder mellem Filosoferne; vi ere jo endnu ved at prøve os frem, og derfor maa snart et, snart et andet Hovedpunkt komme til at træde frem med ensidig Styrke.

De, som kende Filosofiens nyere Historie, ville finde, at Sibberns hele Opfattelse af Filosofiens Væsen og Metode ikke lidet minder om Lotze. Ogsaa ellers fremtræder der et vist Slægtskab mellem de to Tænkeres Anskuelser.

Sibbern baner sig Vej fra sin Erkendelseslære til sin metafysiske Teori ved at vise, at Erkendelsens Mulighed beror paa, at Tilværelsen frembyder en Sammenhæng af det Ene med det Andet, saa at Alt tilsidst danner en altomfattende Helhed. Dersom der ikke i Tilværelsen gives en altomfattende Tingenes Orden, i Følge hvilken hver enkelt Ting bestemmes

ved de andre, saa kan ingen enkelt Ting finde sin fulde Forklaring. Der maa gives en Totalkonsekvens, som bærer de enkelte Ting og Fænomener. Det er den filosofiske Grundtanke, endnu i ubestemt og indholdsløs Form. Den er allerede Idéen om et Alværende og Alvirkende, som gennem den altomfattende Tingenes Orden bærer og bestemmer de enkelte Fænomener.

Men denne Forudsætning er ikke tilstrækkelig. Ti det Alværende og Alvirkende, den almindelige Tingenes Orden maa paa hvert enkelt Punkt virke forskelligt efter det Givne, som bestemmes ved det. Al Opstaaen og Tilbliven fremkommer ved to Faktorer: den ene er den i Alt virkende Tingenes Orden, den anden er noget vist Givet, som medfører, at hver Gang noget vist Bestemt og ikke Andet bliver til. Der er bestandigt i Naturen forskellige Udgangspunkter, ud fra hvilke Processerne tage deres Løb. Og disse Udgangspunkter ere hvert for sig endelige og relative; de staa i indbyrdes Vekselvirkning, saa at de ere ikke blot Aktionspunkter, men ogsaa Reaktionspunkter. Derfor fremtræder Naturen for os som en stor Vekselvirkningsproces, en stor Debat og Kamp af Alt imod Alt, og først gennem denne store Verdensdebat udfolder Tilværelsesprincipet sin hele Fylde.

Denne anden Forudsætning kunde man kalde den realistiske Forudsætning, ligesom man kunde kalde den første den idealistiske, skønt Sibbern selv bruger andre Udtryk. Ved denne Forudsætning træder han fra en ny Side i en bestemt Modsætning til Hegel og den tyske spekulative Skole. Han bebrejder Hegel, at han paa Grund af sin ensidigt idealistiske Synsmaade ikke kunde faa nogen virkeligt *historisk* Opfattelse af Tilværelsen. Historisk Udvikling bliver først mulig, naar der er sondrede Udgangspunkter i indbyrdes Vekselvirkning. Udviklingen gaar da ud paa at bringe Harmoni mellem de sporadisk fremtrængende Processer, at organisere det i spredt Form givne Materiale. Erfaringen viser os, som vi allerede for Psykologiens Vedkommende have fremhævet, at Alt i Naturen fra først af danner sig sporadisk. Ved Krystallisationsprocessen, som f. Eks. den, der finder Sted, naar Vandet fryser, opstaa Naalene ud fra forskellige Punkter,

men gaa efterhaanden sammen og danne en kompakt Enhed. Fosterdannelsen sker i flere Henseender ud fra forskellige Organisationspunkter, hvorfra Processerne mødes for tilsidst at ende i et Resultat, der har et slaaende Enhedspræg. Den sociale Verden viser os noget Tilsvarende: inden for den enkelte Stat virker Bestræbelser af forskellige Individer og fra forskellig Side til at danne en fælles Samfundsorganisme, og de forskellige Stater ere igen Udgangspunkter for Virkninger, som gennem mange Sammenstød føre os fremad mod et almindeligt Menneskesamfund. Gaa vi tilbage til Jordklodens og hele Solsystemets Oprindelse, saa maa enhver Partikel i Urtaagen have spillet sin Rolle, have været Udgangspunkt for Tiltrækken og Frastøden, og gennem det Mylr af Vekselvirkninger, som derved bragtes til Veje, fik vor Klode og vort Solsystem sin nuværende Form. Paa ethvert Omraade kan der spores en stor, fremskridende Organisationsproces i ubrudt Sammenhæng. »Det allerførste Røre i Jordkladeprocessen var Begyndelsen til den hele nu paa Jorden subsisterende Planteverdens, Dyreverdens og Aandeligheds Konstitution«. Tilværelsen er en stor, kontinuerlig Udviklingsproces, indenfor hvilken Menneskets Tilblivelse betegner et enkelt Stadium. »Hvorledes mon det første Menneske blev til? Uden Tvivl derved, at en vis Dyreformation, fra en første ringe Begyndelse gennem en Række af Generationer eller Affødninger, idet i Afkommet bestandigen Uddannelsesprocessen gik videre og videre, naaede til det Punkt, da nu dets sidste Affødning blev et Væsen, som saa at sige slog Aandelighedens Øje op, idet det sagde Jeg til sig selv og følte sig i sin Jeghed«[1]).

Der er altsaa trods de sporadiske Udgangspunkter en Fremgang til stedse større Harmoni og til højere Livsformer. Men paa de mellemliggende Stadier kan der ofte komme Former og Fænomener frem, der synes at pege i ganske anden Retning end imod en Fremgang til højere Fuldkommenhed, ligesom

[1]) En lignende Anskuelse af Menneskets Tilblivelse havde allerede Kant udtalt (i sin Antropologi), og hos os Treschow (i sin „Historiens Filosofi“).

Fosteret paa visse Stadier af sin Udvikling forekommer den ukyndige Betragter at være en Vanskabning. Naturen synes ofte at gaa Absurditetens Veje. Alt Sligt er dog kun noget Foreløbigt og Forbigaaende, en lille Krumning paa en Vej, som Verdensudviklingen maa tilbagelægge. Endnu er Tilværelsen paa Vejen, ja endog paa Begyndelsesstadiet af Vejen til Maalet. Der viser sig endnu i vor Erfaring et Modsætningsforhold mellem det centrale Princip, Enhedsprincipet i Verden, og de mangfoldige periferiske Udgangspunkter. Men det vil mere og mere blive afløst af et Harmoniforhold. Kun for en begrænset Del af Verden kan der dog være Tale om en fuldstændig Virkeliggørelse af Verdensformaalene; da der i Verden i det Hele skal virkeliggøres en uudtømmelig Indholdsfylde, vil der dertil behøves en uendelig Tid.

Disse vare de filosofiske Ideer. Sibbern udtalte i sit mærkelige lille Skrift »Spekulativ Kosmologi«, som udkom 1846, det eneste, i hvilket han i Sammenhæng har fremstillet sin almindelige Verdensanskuelse. Det lønner sig endnu for dem, der interessere sig for filosofiske Spekulationer, at studere dette Skrift, der, som man vil have set, ikke mangler Tilknytningspunkter for den nyeste Tids Teorier og Synsmaader. Til nærmere Karakteristik vil jeg her kun tilføje nogle faa Bemærkninger.

En af de vigtigste Sider, fra hvilken en filosofisk Verdensanskuelse kan karakteriseres, er det Forhold, den statuerer mellem Enhed og Mangfoldighed i Tilværelsen. Sibbern søger at give begge hvad der tilkommer dem, hver for sig, og i hans Fremstilling ses meget klart de Motiver, som give dem Interesse og Betydning i filosofisk Henseende. Til at forudsætte Enhed føres vi ved det Grundfaktum, at Tilværelsen, hvor vi formaa at trænge ind i den, fremtræder for os som en lovordnet Sammenhæng. Der maa da, synes det, være et eneste Princip, som virker i Alt. Men paa den anden Side viser Erfaringen os lige saa vel en Mangfoldighed af virkende Elementer, af sondrede Udgangspunkter. Uagtet nu dette sidste Synspunkt betones meget stærkt af Sibbern, især i den for ham saa ejendommelige Lære om den sporadiske Udvikling, saa underordner han dog afgjort Mangfoldigheden under

Enheden. De reale Udgangspunkter betegnes vel som noget »Givet«, paa hvilket »det Alvirkende« over sin Indflydelse; men dette Givne skal selv kun være det Alvirkendes egne primitive Virksomheder, og det Alvirkendes Indflydelse skal ganske gaa i Ét med de sondrede Elementers Virksomhed. En Opfattelse som Leibniz's Monadelære eller som den absolute Atomlære, der ender i et Mylr af selvstændige Enkeltvæsener som den sidste Tanke, afviser Sibbern bestemt. Ethvert Enkeltvæsen er kun et Moment i det uendelige Væsen, enhver Molekule kun Sæde for en af det Alvirkendes Funktioner. Det skal kun være vor Fantasi, der ikke kan lade være at tillægge Elementerne eller Molekulerne en anden Realitet end den at være blotte Virksomhedsudgangspunkter for det Alvirksomme, ligesom vore enkelte Forestillinger ere lige saa mange Former for Aandsvirksomheden og ikke have nogen Eksistens afset fra denne.

Men hermed er det ikke at forlige, at Indbegrebet af Elementerne kaldes et *Modstaaende*, et *Andet*, et *Objektivt*, som skal bearbejdes og formes af det Alvirksomme. Her fremtræder en Dobbelthed, en Modsætning, som ikke er overvunden. Naar en Idé skal virkeliggøres, siger Sibbern i denne Sammenhæng, kan Alt ikke fremgaa af dens indre Væld, men Stof og Middel maa tages ude fra. Her er altsaa en Dobbelthed til Stede fra først af; de to Forudsætninger, hvorpaa der bygges, kunne ikke føres tilbage til en Enhed, og der ligger her en truende Fare for Sibberns optimistiske Verdensanskuelse.

Hvorledes kan han være saa sikker paa, at der vil komme stedse større Harmoni mellem Enhedsprincipet og de sporadiske Udviklingsprocesser? Kun saa kort og ringe en Del af Udviklingen kunne vi overskue, og vi kunne ikke herefter stille Horoskopet for hele Udviklingen. Vi kunne trøste os med, at Absurditeterne og Disharmonierne kun skyldes vor Mangel paa Kendskab til Udviklingens egentlige Love og Betingelser: men det er da kun en Tro eller et Haab, vi her tage vor Tilflugt til, ingen videnskabelig Indsigt. Det er, om man vil, en filosofisk Tro, vi kunne have paa, at Spliden og Disharmonien gennem Kampen, gennem den store Debat af Alt mod

Alt, fører over til en saa meget des rigere Organisation; men Mere kan det aldrig blive. Det er en energisk Overbevisning, der rører sig hos den begejstrede Tænker, der saa stærkt har betonet det Sporadiske og Brudstykkeagtige, naar han stedse fastholder Ideen om en sig gennem Striden fremarbejdende Harmoni; men den kan ikke videnskabeligt begrundes og gennemføres.

Maaske hænger det sammen hermed, at Sibbern ikke helt ud fastholder sin Udviklingslære. Hans Tro paa det Alvirksomme fører ham ikke blot til at tilskrive det en uendelig Overlegenhed over for de enkelte Elementer, der skulle organiseres; men han undtager det endog fra at være Udviklingsprocessen underlagt. Den egentlige Udvikling bestaar for ham i, at Elementerne organiseres; den organiserende Magt, det Alvirksomme er ikke selv vordende men evigt. Eller som han udtrykker det med en teologisk Vending: Gud vorder ikke, men kun Guds Rige vorder. En saadan Distinktion kan ikke fastholdes, og Sibbern føler det selv. Hvorledes kan Guden være evig og uden Udvikling, naar hans Rige ikke er det? Guden og hans Rige høre saa nøje sammen, at de kun blive til med hinanden; der kan ikke være et Ligegyldighedsforhold mellem dem. Vorder Guds Rige, saa er Gud ogsaa stedt i Vorden. Sibbern har her optaget Mere af Teologien end de blotte Ord. Vel peger den kristne Lære om en lidende Gud med storartet Dybsindighed hen til hvad den gennemførte Udviklingsfilosofi fordrer; men Teologiens sædvanlige Tilbøjelighed til at halvere Tankerne har ladet den gyse tilbage for denne dristige Konsekvens.

Uagtet Sibbern ynder at bruge teologiske Udtryk, er hans Lære aldeles kættersk. Gud er for ham ikke noget fra »Verden« sondret og forskelligt Væsen. Han skelner mellem Tilværelsens »Verdensside« og »Guddomsside«: hin have vi i Elementernes Mangfoldighed, denne i Enhedsprincipets Virken. Guddommen virker gennem de fra Elementerne udgaaende Virksomheder. Dog tilfredsstiller Panteismen (hvilken han iøvrigt omtaler i varme Ord som en alvorlig og berettiget Livsanskuelse) ham ikke, fordi den lærer, »at der ikke gives anden Gud end Guds

Rige, eller at der bag det Rige, jeg her kalder Guds Rige, ikke er nogen personlig Gud at søge«. Det er alligevel et Spørgsmaal, hvor Mange af dem, der tro paa en personlig Gud, der ville finde sig tilfredsstillede ved den Sætning, i hvilken Sibbern slutteligt udtrykker sin religionsfilosofiske Anskuelse: »Fører dog ikke Alt til, at man tilsidst maa erkende, at Verdenstilværelsens inderste Grund maa være centraliseret i sig, at Verden saa at sige er en stor Individualitet?«

Vi føres ved det nys Omtalte naturligt over til Sibberns religiøse Anskuelser.

IV.

Sibberns religiøse Udvikling.

Sibberns Ungdom faldt i Tiden for den store religiøse Reaktion mod det attende Aarhundrede. Hans filosofiske Lærere, Fichte, Schelling og Steffens, vare, da han kom under deres Indflydelse, allerede paa Veje til at teologisere og befandt sig i hvert Tilfælde i en vis Reaktion mod deres egne Ungdomsanskuelser. Her hjemme stod han i nært personligt Forhold til Grundtvig og Mynster. Han stod endog en lang Tid som den eneste Lærer ved Universitetet, hos hvem de, der følte sig utilfredsstillede ved Rationalismen, kunde finde Tilhold. Hans Stilling i denne Henseende var bestemt ved hans hele Personlighed og ved hans psykologiske Grundanskuelse. Han følte dybt Trangen til et rigere Følelses- og Fantasiindhold end Rationalismen havde kunnet byde, og han saa klart, at der i den menneskelige Aand rørte sig langt flere Kræfter og Drifter, end den flade, forstandsmæssige og uhistoriske »Fornuftreligion« havde anerkendt.

Dog tog han stedse sine Forbehold. Uagtet han protesterede mod Hejbergs Sætning, at Frelsen var at søge i Filosofien, og uagtet den filosofiske Forsken for ham kun var et Middel, en forberedende Prøvelse, medens den egentlige Livsanskuelse hviler paa personlig Grebethed og hjertelig Tilslutning, saa gjorde han alligevel enhver dogmatisk Antagelses Gyldighed afhængig af den filosofiske Drøftelse. Et er, at en Lære er grundet i kirkelig Overlevering, og at den sætter vor Følelse i stærk Bevægelse, et Andet er det, om

den indeholder Noget, der har Gyldighed og Realitet. Filosofien skal undersøge dette uafhængigt af al Tradition og alle Følelsesindflydelser. »Overhovedet staar,« hedder det i en Afhandling om Filosofiens Forhold til Teologien, som findes i »Filosofisk Arkiv« (1829), »Filosofien i samme Forhold til det i religiøs Henseende positivt eller de facto Givne, som til det paa anden Maade i Virkeligheden Givne; og det hvad enten hint er givet som en udvortes, saakaldet positiv Aabenbaring, eller som den af Nogle saakaldte indvortes Aabenbaring.« Begge Steder er det den reale Betydning og Grundethed, som skal godtgøres. Og det er efter Sibberns Opfattelse ikke en Anmasselse af en udenfor Staaende, naar Filosofien vil prøve og undersøge de dogmatiske Lærdomme. Tvert imod: i disse Lærdomme er der indeholdt en gammel Filosofi. »Jeg tror at kunne paastaa,« siger han, »at dersom man af Dogmatiken, ej blot saaledes som den nu er, men og som den fra de første Tider af har dannet sig, vilde uddrage Alt hvad der er udsprunget af Filosofering, forfølgende det i dets fineste Forgreninger ind i Præmisserne for de dogmatiske Lærdomme, saa vilde den falde sammen.« Den historiske Kritik giver Sibbern Ret i denne Paastand, idet den paaviser Platonismens store Indflydelse paa de kristne Centraldogmers Udvikling og Formulering. Men han var sig, da han nedskrev de anførte Sætninger, ikke Rækkevidden af deres Indhold bevidst. Han mente sig endnu væsentlig i Harmoni med den gældende Teologi og med Kirkens Lære.

Kun paa enkelte Punkter havde han faaet Betænkeligheder, og disse Punkter indeholdt Spiren til den afgjorte Ændring i hans religiøse Standpunkt. Det var især Lindbergs Optræden i den grundtvigske Strid, som henledte hans Opmærksomhed derpaa. Der var to Ting, der stødte ham. For det Første den teologiske Fanatisme, hvorom hin Strid syntes ham at vidne; dernæst den Vægt, Lindberg lagde paa Djævletroen og Troen paa den evige Fordømmelse. Om denne Tro maatte Sibbern indrømme, at den fandtes i Skriften, men han forkastede den alligevel paa det Allerbestemteste. Dette maatte fjerne ham afgjort fra Ortodoksiens Forkæmpere. Den heftige Strid paa det teologiske Omraade her hjemme i

Tyverne, Trediverne og Fyrrerne drejede sig i dogmatisk Henseende væsentligt om, hvor vidt en Mand kunde være Præst eller Lærer i den danske Kirke, naar han ikke troede paa en personlig Djævel og paa en evig Fordømmelse. Den ortodokse Retning har, som vitterligt for Alle, væsentligt sejret; de nævnte Dogmer ere de mest karakteristiske for den i vort Fædreland nu herskende teologiske Anskuelse; Sibberns Tilslutning til den religiøse Bevægelse hørte op paa det Punkt, da han mærkede, hvilken Vægt man lagde paa dem.

Efter at han i længere Tid ikke havde ytret sig om religiøse Spørgsmaal, fremsatte han i en Række Universitetsprogrammer (1846, 1847 og 1849) det nye Standpunkt, hvortil han nu var naaet. Om den Forandring, der var foregaaet med ham, har han selv udtalt sig saaledes i et Brev fra Aaret 1864: »Alt Aanden Tiltalende, Sjælefødende, alt sin Kraft fra Aandens indre Samstemning Hentende i Kristendommen er for mig ganske det, det var. Kun det, som skulde hente sin Gyldighed fra Positiviteten, *respekterede* jeg den Gang som et Givet ...... Denne Afhængighed vil jeg nu slet ikke mere indrømme nogen Gyldighed.« — Hvad han i de anførte Programmer havde udtalt i sin Almindelighed, gennemførte han videre dels i »Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135«, dels i den efter hans Død udgivne Moralfilosofi.

Man kan spore flere forskellige Motiver, der hos Sibbern havde virket sammen til at fremkalde og forme hans nye Standpunkt. — For det Første rører der sig hos ham en filosofisk-historisk Interesse for at bringe Kristendommens Opstaaen og Kristi Personlighed i naturlig Sammenhæng med Verdensudviklingen. Allerede i sin »Kosmologi« havde han udtalt, at ligesom Menneskets Tilblivelse fra først af maatte forklares som Resultat af en videre og højere Udvikling fra lavere Former, saaledes maatte Kristendommens Opstaaen igen inden for den menneskelige Udvikling opfattes som et særeget, men i Kontinuitet med den foregaaende Udvikling fremkommet Vendepunkt. Vil man tale om en Inkarnation, maa derfor hele Verdensudviklingen, særlig Jordudviklingen, opfattes som en fremskridende Inkarnation. Paa det Punkt under Urtaagens Udvikling, hvor Jordkloden begyndte at udsondre

sig fra den øvrige Verdensmasse, maa vi søge den første Spire til det aandelige Liv paa Jorden i det Hele og derfor ogsaa til de højeste Former, hvorunder det aandelige Liv historisk er fremtraadt. Den historiske Kristus er fremgaaet af Menneskehedens Midte som en Mand, i hvem Livsvældet rørte sig paa en særegen Maade, saa han kunde blive en aandelig Fører for Aartusinder. Kun naar han opfattes paa rent menneskelig Maade, har hans Kamp og Lidelse, hans Stræben og Virken sand og naturlig Betydning. Man skulde ikke have forvansket denne ved at grunde den paa noget Andet end hans Virksomheds egen indre Magt og Kraft. — Dertil slutter sig den Overbevisning, at det religiøse Liv væsentligt bestaar i et indre Forhold til Tilværelsens Grundkilde, en Følelse af inderlig Enhed med og Tilslutning til denne »indre Giver«. Man mener ofte, at det er en usikker Grund at bygge paa, og at man maa have et objektivt Grundlag i en dogmatisk Bekendelse og en i det Ydre fremtrædende og organiseret Kirke, naar det religiøse Liv ikke skal tabe sig i blot subjektive og vilkaarlige Indskydelser og Illusioner. Men hertil maa svares, at alt Aandeligt, som skal komme til Herredømme i Verden, netop gaar Subjektivitetens Vej, rører sig med indefra kommende, gribende og besjælende Magt hos de enkelte Personligheder. Det egentlige Objektive er her netop den indre besjælende Magt, som rører sig i de enkelte Individer. Den historiske Udvikling og de historiske Former tabe derved ikke deres Betydning, ti der maa ydre Paavirkning og Hjælp til for at det Indre kan blive sat i Bevægelse. Derimod er det en Illusion, som Kirken og Teologien have hildet sig i, at Noget skulde blive objektivt, det vil sige i og for sig gyldigt, fordi det anerkendes af store Kredse og lægges til Grund for Institutioner i den ydre Verden. Den indre Magt, som fører det aandelige Liv fremad, rørte sig nok saa kraftigt i Rationalismen og Pietismen som i den ortodokse Kirke. »Brød ikke Rationalismen vældigen frem, og tør Nogen sige, at ikke Humanitet, Menneskeomsorg, Omsorgen for at bespise de Hungrige og læske de Tørstige lige saa vel og lige saa varmt har fundet Sted paa denne Side som paa hin?« — Man ser her, hvorledes Sibbern er

kommen ud over Reaktionen mod Rationalismen og formaar at stille denne paa dens berettigede Plads blandt de med hverandre kæmpende Retninger. Han finder ogsaa i denne Sammenhæng Anvendelse for sit Yndlingssynspunkt: Debatten af Alt mod Alt. Gennem den indbyrdes Brydning mellem alle de forskellige Retninger og Personligheder gaar det religiøse Liv fremad. Man skal ikke stille sig *ligegyldig* over for disse forskellige Anskuelser, men man skal tillægge dem *lige Gyldighed*, for saa vidt de hver for sig vidne om det indre Livsvæld og have Ret til at gøre sig gældende og yde deres Bidrag til Menneskelivets Udviklingsproces. I anden Del af Gabrielis' Breve, der ellers har et saa kirkeligt Præg, og hvor Helten ender med at blive Præst, er det dog den stadige Understrøm, at enhver stærk og levende Tro i og for sig er berettiget som kraftigt Udslag af Livets indre Magt. Selv om dem, der efter fuld Overbevisning forkaste Troen paa Gud og Udødeligheden, maa man — hedder det — sige, at de have Ret dertil, naar det er »en levende Sans for Idealet eller dog for det, som skulde og burde være«, der rører sig hos dem; de tænke ogsaa paa Sjælenes Vel og Frelse. Den Form for Religiøsitet, som Sibbern selv skildrer med varm Tilslutning, er en Tro paa en personlig Guddom, »et Liv i Gud som i den indre Grundvirker og Grundgiver, ved hvis indre Virkelser og Givelser enhver god oplivende og frugtbringende Tanke og Følelse opstaar,« saaledes, at Individets egen Stræben og den indre Givers Leven i det bestandigt gaa i Et. Det er en Art Mystik, som reducerer de dogmatiske Antagelser til noget forholdsvis Lidet. I Bibelen finder han vel stadigt mange dybe og tiltalende Tanker, men langt fra fuld Klarhed og Sandhed. Med al sin Dybde, hedder det, giver den hellige Skrift ofte kun halve Tanker. Den giver os f. Eks. ikke nogen klar og fyldestgørende Oplysning om den hinsidige Tilværelse. Det kan da ikke hjælpe at støtte den saa kaldte Aabenbarings Betydning paa den Oplysning, den i denne Henseende skulde give os, især da det, som Skriften tydeligt nok lærer derom, nemlig den evige Fordømmelse af saa Mange, er nok til, at vor moralske Følelse maa forkaste dens Autoritet. I Stedet for at holde

sig til en saadan enkelt, overleveret Bog, holde man sig til Naturens Bog, »den store jordiske, baade i det Legemlige og i det Aandelige fremtrædende Livsfyldes store Bog«. Og spørges der nu, om vi da ved vore naturlige Erfaringer kunne finde Oplysning om Alt hvad vi kunne ønske at vide, særligt om et andet Liv, saa svarer Sibbern, at hvad enten der er en Udødelighed eller ikke, ville vi leve Livet som vi leve det; vor moralske Overbevisning er ikke bygget paa nogen Lære om det Hinsidige.

Den Tendens, som gaar igennem Kirkens Historie, til at dogmatisere, det vil sige slaa den Sandhed, man mener at have vundet, fast i bestemte, foreskrevne Formler, er i flere Henseender fordærvelig. Man rykker derved Sandheden løs fra dens levende Rod, dens Livsgrund, og gør en Mumie af den, for at den saa i denne Mumieskikkelse kan blive antagen af Alle. Denne Tendens ytrer sig maaske endnu stærkere i den ortodokse Protestantisme end i Katolicismen. Man har i Protestantismen sat en Dogmahellighed i Stedet for Katolicismens Værkhellighed. I Stedet for paa denne Maade at omhegne de Veje, ad hvilke Aanden virker, lade man den frit Spil! Man trænge sig ikke ind i den Enkeltes Helligdom med Polemik eller med Spot! Man lade Enhver beholde sin Fetisch, det, hvori han har fundet sit aandelige Tilhold! Men saaledes har Kristendommen ikke opfattet Sagen. Uagtet den skulde være Kærlighedens Religion, har den dog i al sin Tid langt mere opfostret og næret Anmasselsens, Herskesygens og Hadets Aand end Menneskekærlighedens Aand. Den har afskyet og bekæmpet Hedenskabets Guder og Gudevæsen, uden at tænke paa, om der ikke ogsaa blandt Hedningerne kunde findes saadanne Smaa, som man fremfor alt ikke maatte forarge, og uden at undersøge, om ikke ogsaa Flerguderi kunde have sin gode Berettigelse. Hvad det gælder om, er, at Menneskekærligheden udfolder sig, og man maa derfor raade Enhver til at blive ved sin Tro, naar den er ham til Fortrøstning og til Fremme for det, som Pligt og Menneskeomsorg kræve.

Inden for Kristendommen er man efter Sibberns Mening i denne Henseende gaaet ad saa fordærvelige og forkerte

Veje, at han lader de Fremtidseuropæere, han skildrer i Bogen fra Aaret 2135, vægre sig ved at kalde sig Kristne. »Skulde vi kunne ville bære Navn sammen med dem, som i Kristendommens Navn og under dens Banner have fyldt Aarhundreder med Anmasselser og Grueligheder?« — Han skelner mellem Kristelighed og Kristenskab. Det Kristelige er den sande og sunde Kærne i Kristendommen, men til Kristenskabet hører alt det dogmatiske og kirkelige Væsen. Han slutter sig væsentligt til Nyrationalismen, hvilken han i sin Moralfilosofi karakteriserer paa følgende Maade: »Den vil have det kirkelige Kristendomsherredømme stødt bort for i dets Sted at sætte den frie Gudhengivenheds Sindelag, som jeg i Modsætning til Kristenskabet har kaldet Kristeligheden, ladende Ordet Kristendom staa hen som ubestemt«. —

Hvad der forekommer mig at være det mest Betydningsfulde ved Sibberns religiøse Standpunkt, er den storartede Tro paa Personlighedens Ret. Han har i langt fyldigere Maal og paa langt naturligere Maade end S. Kierkegaard gennemført den Sætning, at Subjektiviteten er Sandheden. S. Kierkegaard gav denne Sætning en altfor snever Anvendelse og Udførelse. Vi møde atter her Sibberns faste Tro paa Livet i dets sporadiske Virken i Forbindelse med hans varme Sympati for enhver personlig Livsytring. Det er ikke et paa Forlegenhed og Skepticisme grundet Forslag om Tolerance, vi her have for os; men en paa Grundlag af en stort og dybt anlagt Verdensanskuelse opstillet Fordring. Her er heller ingen ængstelig Søgen efter, om der dog ikke skulde findes et Skjul, hvor vi kunne gemme vore Dogmer saa godt, at Kritiken ikke skal kunne finde dem. Der er tvert imod en Bestræbelse for at bringe saa stor Overensstemmelse som muligt mellem Tro og Viden, mellem Livsanskuelse og Verdensanskuelse. Og vi have set, at væsentlige Træk af hans Verdensanskuelse finde Bekræftelse ved de nyere Teorier og Synsmaader; derfor vil ogsaa hans religiøse Standpunkt være af Interesse for Nutiden, afset fra den store Interesse det har som Resultat af et sundt tænkende og varmt følende Menneskes Forsken og Søgen. De religiøse Spørgsmaal ere her hjemme i de senere Aar fra deres Side,

der ikke kunne slutte sig til Ortodoksien, sikkert altfor meget blevne behandlede kritisk og polemisk. Hos Sibbern er Kritiken og Polemiken stedse hidført og baaren af den positive Fylde, han virker for. Han kan heri være et Forbillede ogsaa for dem, der komme til Resultater, som afvige fra hans.

V.

Sibberns politiske og sociale Anskuelser.

Sibberns politiske og sociale Anskuelser bære i høj Grad Præget af hans hele Personlighed. Dette berøver dem ingenlunde deres Betydning og blivende Interesse, ti som en af hans Hovedejendommeligheder have vi lært at kende den levende Sans for og Kærlighed til Livet i dets Virkelighed og Individualitet. Han søger overalt Indholdet og Kærnen, og har han nogen Fejl, saa er det den at overse, at der i denne Verden nu en Gang behøves visse bestemte Former og Skaller, ofte haarde og usmagelige Skaller, selv for dets værdifuldeste Indhold.

Hvad der saa ofte gjorde ham upraktisk, naar han deltog i den politiske Strid, var ikke mindst det, at han optraadte som psykologisk Sjælesørger. Han havde et skarpt Blik for det Opirrende og Aandsfortærende i den politiske Strid, og ikke mindst for, hvorledes der i Stridens Løb kan opdynge sig Meget, som skjuler det, som det egentligt kommer an paa. Den Form for politisk Virksomhed, som mest tiltalte ham, var den, der svarede til Herakles's Maade at rense Augias's Stald paa. Ligesom Herakles udførte sit Værk ved at lede Strømmen ind og saa overlod til den at skylle ud i alle Kroge, saaledes ansaa Sibbern det for sit Kald, naar i Stridens Løb dels Polemik, dels Fortabelse i Enkelthederne havde formørket Blikket hos de Fleste, da at arbejde saa direkte som muligt paa at skaffe selve Hovedsagen Indgang. Derved mente han ikke blot at arbejde bedst for Sagen, men ogsaa at skaffe Sindene den Forfriskelse og Hvile, hvortil de trængte. Godt var det og, mente han, om man i Politiken kunde lade f. Eks. hver halvtredsindstyvende Uge være en Jubeluge, hvor man lod Stridighederne

hvile under fornøjeligt personligt Samkvem. Det havde, efter Sibberns Mening, aldeles ikke nogen Hast i Politiken. Han glædede sig i sine »Politiske Intelligensblade« (1835) over, at de raadgivende Stænder først traadte sammen fire Aar efter, at Forordningen om deres Indførelse var kommen. I dette store Tidsmellemrum var der Plads for alsidig og grundig Overvejelse. Derfor betragtede han ogsaa de særskilte Stænderforsamlinger for Øerne og Jylland som en heldig Indretning, da enhver Sag derved blev overvejet to Gange. Senere glædede han sig over, at den frie konstitutionelle Forfatning ikke kom før 1848, da Forholdene egnede sig for den. Og han optraadte baade under Striden om Helstatsændringen (1854) og under Striden om Grundlovens Revision (1865) med det Raad, at stille Sagen i Bero eller i Hvilestand i nogle Aar, for at den kunde overvejes og bearbejdes i Stilhed og for at de vigtigere Statsformaal, navnlig Omsorgen for »Lavmandsfolkets« Velfærd og borgerlige Frihed, kunde fremmes.

At man i Stridens Hede ikke var tilbøjelig til at lytte til slige Raad, kan ikke undre. Og ligeledes følger det af sig selv, at de store statsretlige Afgørelser, der ere bestemmende for hele den Maade, hvorpaa, og de Betingelser, hvorunder alle de vigtigste Statsanliggender i det Enkelte behandles og afgøres, ikke kunne opsættes for længe, og at en saadan Opsættelse i hvert Tilfælde neppe vil fri Sindene fra Spænding og Uro.

Det er i det Hele karakteristisk for Sibberns politiske Anskuelser, at han er saa omhyggelig for, at Overvejelsen kan blive grundig og alsidig. Hans Politik hænger her sammen med hans Filosofi. I hele Tilværelsen gaar jo efter hans Lære Udviklingen frem gennem en stor Debat af Alt mod Alt. Om den politiske Udvikling gælder det Samme. En Statsforfatnings Godhed beror derfor paa, om den aabner Adgang for alle Kræfter og Retninger i Folket til at komme til Orde og virke medbestemmende i Udviklingen. Deri ser han det Karakteristiske for den *frie* Forfatning. Derimod er det efter hans Mening af mere underordnet Betydning, hvor den endelige Afgørelse, Viljesbestemmelsen efter Overvejelsen,

ligger. Han anser det for heldigst, at den ligger hos Kongen. Den frieste mest alsidige Overvejelse vilde da kunne forenes med den mest energiske Afgørelse, den gennemførte Decentralisation med den gennemførte Centralisation. Sibberns Ideal af en Forfatning vedblev stedse at være »en Eneraadighedskonge med en blot raadgivende Folkeformandsforsamling, der skulde søge al sin Vægt og Styrke i sine Grundes Godhed og Velbetænkthed«. Netop naar Folkerepræsentanterne ikke faa Del i Afgørelsen, kan der herske den største Frihed i den offentlige Drøftelse, og Folkets Skøn vil kunne faa en langt større Indflydelse paa den endelige Bestemmelse, end naar denne beror paa Afstemning i Repræsentanternes Forsamling. Regeringsmagten skal staa under Stændernes Kontrol. En Kontrol af Alle over for Alle er i enhver Forfatning det sidste Middel, og de saakaldte statsretlige Garantier ere til Syvende og Sidst alle af moralsk Natur, i en »Fristatsforfatning«, hvor Repræsentationen har Stemmeret ved Afgørelsen, saa vel som i en rent monarkisk Forfatning. Det er langt fra, at en saadan fuldstændig Frihed i Meningstilkendegivelse og offentlig Drøftelse skulde skade Monarkiet, at netop Intet støtter det saakaldte absolute Monarki mere end en republikansk Aand saa vel i Folket som i Regeringen. Folket føler sig derved staaende sin Konge nær.

Ved en Konstitution forstaar man i Reglen et paa Papiret nedskrevet Grundrids af en Statsorden. Men naturligere er det at tage Ordet i dets medicinske Betydning, altsaa her om Folkets og Statens virkelige Tilstand og Livsorden. Kun en ringe Del af denne kan til enhver Tid være formuleret og nedskreven. Og en saadan skreven Konstitution vil stedse være et Baand paa Livet. »Jo flere Bestemmelser en Grundlov indeholder, desto større Formynderskab har man tiltaget sig over Fremtiden og dens Slægter, desto mindre er selve Staten i Sandhed fri, desto mere er derimod Livet i Staten og hele Nationaludviklingen, Nationalbestræbelsen og Nationens friske Rørighed belemret med Baand, som let kunne blive til besværlige Ulemper og Hildelser« (Dikaiosyne, 1843, p. 82). En saadan skreven Konstitution var efter Sibberns Mening lige saa fordærvelig for det politiske Liv, som en skreven og

foreskreven Trosbekendelse for det religiøse Liv. Af alle Former for Absolutisme ansaa han den, som overdroges til et Stykke Papir, for den værste. —

Det er en forunderlig Modsætning, Sibbern statuerer mellem Overvejelse og Beslutning, og den er sikkert lige saa lidt holdbar i Politiken som i Psykologien. Ethvert Motiv, der kommer frem under Overvejelsen, faar ogsaa sin bestemmende Indflydelse ved Beslutningen, og kunde vi helt gennemskue, hvad der gaar for sig i vort Indre under Viljesakten, vilde vi ofte finde, at Beslutningen staar som Afslutning af en Proces, hvor det Tidligere helt igennem bestemmer det Senere. Det er altid et Tegn paa indre Splid og Disharmoni, naar Beslutningen bestemmes ved Noget, som ikke har kunnet sejre under Overvejelsen, og det vil i Reglen være til det Onde, naar det sker. Sibberns politiske Ideal vil paa tilsvarende Maade føre til en Disharmoni, eller ogsaa til at Kongemagten drager Slutningen af, hvad der i den offentlige Debat er kommet frem. — I første Tilfælde — altsaa naar Kongemagten og den offentlige Mening ere uenige — vil det Spørgsmaal opstaa, om i Reglen Kongen eller Folket har rigtigst Blik paa Tingene. Antager man, at Kongen i Reglen har Ret, hvor bliver saa egentligt »den republikanske Aand« af? Saa kan Kongen i det Højeste være forpligtet til at tage Forsigtighedshensyn, eller et pædagogisk Hensyn til den offentlige Mening, men Debatten og Kontrollen af Alt med Alt bliver illusorisk, og det bliver da vel dog hensigtsmæssigst at stanse den ørkesløse Drøftelse. Frederik den Sjettes berømte Sætning: »Vi alene vide, hvad der tjener til Undersaatternes sande Vel«, i hans afslaaende Svar paa et Andragende om udvidet Trykkefrihed, er den logiske Konsekvens af denne Opfattelse. Antager man derimod, at den offentlige Mening i Reglen har Ret, vil man omvendt i Kongemagten faa en stadig Hindring for Fremskridt og en Fare for Staten. — Man vil da drives over til den anden Mulighed, at Kongemagten skal udøve og fuldbyrde Resultatet af den offentlige Debat. Men i saa Fald vil det være hensigtsmæssigst, at dette Resultat udtrykkeligt formuleres og slaas fast, og det kan kun ske ved en Afstemning, altsaa

ved at Folkerepræsentanterne (eller Folket gennem sine Repræsentanter) have Del i Statsmagten.

En Sætning maa man give Sibbern Ret i, og det er den, at alle statsretlige Garantier ere moralske. Det giver ingen Sikkerhed, at Folkets valgte Repræsentanter faa Andel i Statsmagten, naar det kun beror paa Regeringens egen Vilje, om den skal tage noget Hensyn til deres Afstemning. Dersom Sibbern havde oplevet Hundredaaret efter sin Fødsel, vilde han have faaet en Erfaringsbekræftelse paa sin Sætning.

Men for ret at vurdere hans politiske Opfattelse, maa man lægge Hovedvægten paa den republikanske Aand, han fordrer skal herske i Monarkiet. Hvad han vil udelukke og hindre, er Standsforskellenes Skærpelse og Uddannelse af et Aristokrati. Han vilde hverken have et Adels- eller et Embedsaristokrati, og han frygtede for, at i en »Fristatsforfatning« vilde det blive »Velstandsfolket«, der kom til at regere over »Lavmandsfolket«. Det havde efter hans Opfattelse været de danske Enevoldskongers Bestræbelse at arbejde paa Folkets Emancipation. Selve Regeringsforandringen 1660 betragtede han som en Frigørelse af Borgerstanden. Fra dette Aar af regnede han derfor Friheden i Danmark. Især virkede Frederik den Tredje og Kristian den Femte, og senere igen Kronprins Frederiks Regering fra 1784 overordentligt meget til Bedste for Lavmandsfolket og for almindelig Lighed mellem Landets Borgere. Intet harmede Sibbern mere, end naar han hørte de liberale Politikere tale om Tiden før 1848 som en Ufrihedstid. Han havde selv foretaget et grundigt Studium af det 17. og 18. Aarhundredes danske Historie. Endnu i sine »Samfundsbetragtninger« (Første Hefte 1865) siger han: »Dersom jeg i min høje Alder turde tænke paa Sligt, vilde jeg nok forsøge en historisk-filosofisk Gennemgaaelse af Danmarks Historie fra 1536 af ..... Det er især for dem, som deltage i Politiseringerne, at jeg ønskede Skildringer af Danmarks indre *Stats- og Folke-Udviklingshistorie,* skreven saaledes, at de vigtigste Kilder, de kongelige Forordninger, og hvad der blandt Reskripterne maa stilles sammen med dem, retteligen blive gennemgranskede, og det Betydelige i dem fremdraget.« Han fremhæver med Rette, at heri ligger

Kontinuiteten i det danske Folks Historie. Han vilde højligt have glædet sig ved Edv. Holms forskellige Arbejder over Danmarks indre Udvikling under Enevælden og vilde have fundet en Bekræftelse for sine Anskuelser i dem. Han har her et grundigere historisk Blik end de nationalliberale Politikere, som vare saa optagne af deres egen Statsvisdom, at de saa lutter Mørke forud for deres egen Tid, ligesom de da ogsaa have ment, at der vilde følge lutter Mørke efter dem. Derimod saa han ikke, at Enevælden uddannede et Embedsaristokrati, som paa sin Vis maatte blive en ny Hæmsko for Udviklingen. Men deri saa de nationalliberale Politikere ikke klarere end han. —

Nu vilde Skæbnen, at Danmark alligevel skulde have en Fristatsforfatning, og skønt Sibbern ikke ansaa denne for den ideale Forfatning, saa han dog, at det ikke kunde være anderledes. Han protesterede kun mod, at det var Friheden, der 1848 blev skænket Folket. Friheden kan ikke skænkes. Det var Magten, der blev delt mellem Konge og Folk. At det kom dertil, skyldtes efter Sibberns Opfattelse flere forskellige Omstændigheder. Den herskende politiske Bevægelse i Europa forplantede sig ogsaa til os, og de ivrige liberale Agitatorer (»Røropsmændene«, som Sibbern i sit Sprog kaldte dem) vare ikke fornøjede med den gamle Forfatning. Derhos var Frederik den Syvende ikke skikket til at hævde Enevoldsmagten. »Man maa sige, at for ham var den nye Statsindretning en stor Lykke; ti dels befriede den ham for Regeringspligter, som han aldeles ikke var skabt til — ej heller havde søgt at uddanne sig til — at kunne opfylde blot nogenlunde, som Sligt af Mennesker kan fordres, dels satte den ham i et saare godt og tillige menneskeligen frit Forhold til Folket.« Kun Skade, at denne »lidet kongeforstandige« Mand ikke forstod at bruge den Del af Magten, han beholdt tilbage! (Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135. Første Del, p. 645 og flere St.).

Folket var *egnet* til den nye Forfatning. Under Enevælden var Ligheden bleven fremmet, og Emancipationen gennemført. Det var et stort Held, at den nye Foratning ikke kom, før den kunde grundlægges paa en

meget bred Basis, med saa udstrakt en Valgret. Man slap derved i Danmark for den Modsætning, som sætter andre Lande i saa stor og stadig Uro: mellem de Stemmeberettigede og Ikke-Stemmeberettigede. »Det saakaldte Demokrati staar overalt bagved Stændersalene og vil ind; lykkeligt det Land, som har aabnet Dørene helt for det, og med det Samme aabnet en Tumle- og Kampplads ej blot for det, men tillige for dets Modstandere og Modkæmpere.« *Egnet* var Folket, ikke modent; ti modent bliver et Folk kun ved Hjælp af selve Forfatningen. Alt kunde være gaaet godt, dersom kun ikke de nationalliberale Ledere havde manglet den Modenhed, som maa fordres af dem, der ville styre Statsskibet; Modenhed til at affatte Søkortet havde de maaske nok« (Samfundsbetragtninger. Første Hefte, p. 18, 42f.).

Hvor oprigtigt Sibbern havde sluttet sig til Aanden i den nye Forfatning, da den historiske Udvikling havde ført den med sig, fik han to Gange Lejlighed til at vise, under det Ørstedske Ministerium og under Grundlovskampen 1865—1866.

Det Skrift, han udgav under det Ørstedske Ministeriums Kamp med Rigsdagen (»Om og i Anledning af Kampen mellem de tvende højeste Statsmyndigheder i Danmark«) er af ikke liden Interesse netop i vore Dage. Man finder der en Række af Klagepunkter, som paany ere komne frem her hjemme under den nuværende politiske Strid. — Sibbern klager over, at Ministeriet har draget Kongen ind i Striden. Den frie Adgang til Kongen staar ikke længer aaben, saaledes som den i lang Tid havde været i Danmark. »Det var,« siger Sibbern, »næppe hverken statsrigtigt eller statsklogt, at den frie Adgang lukkede sig, da man vilde komme med Adresser fra mange baade Kongens Person og Kongens Kongeanseelse meget hengivne Mænd. Regeringens Formaal fremmes neppe saaledes; langt bedre uden Tvivl paa modsat Maade .... Man har derved rørt Folket paa et meget ømt Sted, maaske især Folket i Jylland.« Det var jo netop hvad Sibbern stedse havde fremhævet som Kongedømmets Opgave: at staa i nær og levende Berøring med det hele Folk. Han citerer i et andet Skrift med Begejstring den bekendte Sang af »Kong Salomon og Jørgen Hattemager«:

Bestandig var der Vej i Herthas Lund
Fra Folkets Hytter op til Fyrstens Sale.
Den Mindste selv sig nærmed Folkets Drot
Og bragte did sit Hjertes Bønner
Og følte selv i Kongens Slot,
At han var en af Landets Sønner.

Det var nu forbi, og under en Fristatsforfatning! Under Enevælden vilde det, efter Sibberns Mening, ikke kunne gaa saaledes!

Ved de mange Pressesager var Frygten for, at Regeringen vilde Trykkefriheden til Livs, vaagnet. Embedsstandens Frihed og Anseelse rokkedes ved adskillige Afskedigelser. Man rokkede ved Rigsdagens Anseelse, og dog hører den lige saa vel som Regeringen til de Myndigheder, danske Borgere ere undergivne, og som de Kristne i Følge Romerbrevets 13. Kapitel skulle adlyde! — Sibbern gør endeligt opmærksom paa, at alle lovlige Midler til at faa Ende paa Striden ikke ere forsøgte, saa længe det ikke er provet, hvad Indflydelse et Ministerskifte vilde faa[1]).

En halv Snes Aar senere tog Sibbern Ordet mod et »Grundlovsattentat« af en anden Art. Der udkom i Aaret 1865 tre forskellige politiske Smaaskrifter af ham, alle om Grundlovskampen. Det oprørte ham at se, at man straks efter den sørgelige Krig benyttede sig af juridiske Spidsfindigheder til »ad en Omvej, der ser ud som en Krogvej, at an-

[1]) Hele denne Strid pinte særlig Sibbern, fordi han saa A. S. Ørsted, hvem han saa højt beundrede, paa den anden Side. „Jeg kan ikke sige Dem," skriver han til Wegener, „hvor stærkt dette Reskript [som indeholdt en ministeriel Tilrettevisning til Wegener for hans Optræden i Arvefølgesagen, uagtet Ministeriet forgæves havde anklaget ham for Højesteret] har afficeret mig, allermest for Ørsteds Skyld. Jeg har nu i 48 Aar staaet i det bedste Forhold til ham, nydt meget Godt i hans Hus, holdt paa ham, troet paa ham, indtil forrige Aar; og nu igen dette!" — Efter Ministeriets Afgang skriver Sibbern (til Ørsteds Søster): „Han [A. S. Ørsted] er ved Ministeriets Entledigelse kommen ud af en ikke god Stilling. Det vides almindeligen, at meget af det, som skete, og som han maatte give sit Navn til, ja stundom sætte sit Navn under, ingenlunde havde hans Bifald, men var i Strid med hans Anskuelse. Men han var i Ministeriet i Minoriteten og blev overstemt."

taste Danmarks gode frie, folkelige Grundlov«. Det var for ham kun »Finessemageri«, naar man ikke vilde indrømme, at den Del af sin Magt, Rigsdagen i sin Tid havde afstaaet for at gøre det muligt at gennemføre en Fællesforfatning, der ogsaa omfattede Hertugdømmerne, — at denne Magt efter Hertugdømmernes Afstaaelse straks maatte falde tilbage til Rigsdagen. Man raabte paa Lovlighed, men gik Ulovlighedens Vej, fordi man havde sine bestemte Formaal, man vilde opnaa: »Hvorfor vilde man, da Betingelserne for Indskrænkningen af Grundloven af 1849 vare rent borte, ... lade et Spilleværkeri indtræde, som maatte være stødende for hele det danske Folks sunde Sans? Uden Tvivl var det, fordi man deri saa et Middel til at faa Landstingsreformen frem, og saa maatte det øvrige af Komedien opføres med« (Samfundsbetragtninger. Første Hefte, p. 70).

Der var her rokket ved den eneste Betingelse, under hvilken Sibbern kunde sympatisere med en »Fristatsforfatning«, nemlig at den byggedes paa et demokratisk Grundlag. Landstingsreformen var en Reaktion mod den Udvikling af Lighedsfølelsen, som især i det sidste Aarhundrede var gaaet for sig. Man deler alle Landets Sønner i to Hovedklasser, Velstaaende og Ikke-Velstaaende, og man ser ikke, at man derved skærper Modsætningen mellem Folketing og Landsting, saa at den nye Forfatning indeholder Spiren i sig til lange Stridigheder. Der er i den opdynget et betydeligt Stof til fortsat Agitation, og de tage fejl, der mene, at Forfatningsforandringens Vedtagelse har bilagt Striden. — Sibbern stod i denne Sag ganske paa samme Standpunkt som Tscherning og Grundtvig og sympatiserede med de Skridt, de gjorde for at hævde deres Anskuelse. I det Hele er der ikke ringe Lighed mellem disse tre Mænds politiske Ideer. Et Kongedømme paa meget bred demokratisk Basis, med Udjevnen af Standsforskellene, var alle tres Ideal. Under de skiftende Forhold forfølger Sibbern dette Ideal med stor Sikkerhed og sund Bedømmelse af Personligheder og Situationer. Hans politiske Pjecer ere af ikke ringe psykologisk og historisk Interesse. At de ikke virkede paa deres Samtid, laa dels i Forfatterens idealistiske Opfattelse, dels i de Snurrigheder, hvoraf de vrimle,

og som det var let at slaa sig til Ridder paa. Men for den, der ser tilbage paa Begivenhederne, har det sin store Interesse at se, hvorledes de opfattes og bedømmes af en sund, ærlig og med varm Følelse begavet Aand, der tillige medbringer en ikke almindelig historisk og filosofisk Sans. Jeg vil ikke gore noget Forsøg paa at angive, hvorledes Sibbern vilde have stillet sig, hvis han havde oplevet den nuværende politiske Strid. Han var en erklæret Modstander af Parlamentarismen; men han havde ogsaa i sin Tid været en erklæret Modstander af »Fristatsforfatningen« og dog lært at betragte denne som en naturlig og nødvendig Konsekvens. Hans ægte demokratiske Sindelag vilde have stillet ham langt anderledes i denne Strid end de Mange, som ledes af Standshovmod og bureaukratiske Fordomme. Han vilde smerteligt have følt, hvorledes de to Elementer i hans Statsideal, Kongemagten og Demokratiet, traadte i skarp Modsætning til hinanden; men han vilde ikke have fundet nogen Udvej i et Godsejer- og Embedsaristokratis Herredømme[1]. —

[1]) For dem, der mene, at det paa Grund af Partistridighederne gaar tilbage med alt Godt og Ædelt i Danmark, vil det være af Interesse at vide, at det i hvert Tilfælde er en gammel Skade. Den 5. Januar 1825 skriver Sibbern til sin gamle Rektor, Bøorson, paa Herlufsholm: „I Sandhed, naar jeg tænker paa Dem, saa træder Billedet af en Tid mig i Møde, da der var i mange Henseender et skønnere Liv i Danmark end nu. Belevenhed og et tækkeligt Væsen var endnu regnet for Dyd; Landets store Mænd respekterede Enhver; kom noget ret fortrinligt og godt ud, saa fejrede ethvert Hjerte en Nationalfest . . . Nu derimod er Alt saa uhyre kritiserende, at for denne kritiske Syge næsten Intet kan komme op; saaledes at sætte sin Egoisme mod hele Verden, forstod man ikke, da De var ung.“ — I Aaret 1828 taler han (i sin „Psykologiske Patologi“) om „det Hang til at nære Partiaand og at bevæges af Partiaand, hvilket er saa fremherskende i vor Tid“. — I et Brev fra December 1835 udtaler Paludan-Müller (den senere Biskop) sin Harme over „Dagbladenes Tone“ saa vel som over, at man bruger den nye Stænderforsamling til at gøre Opposition, „som man overhovedet gør sig Flid for at bringe Folket til at betragte alle bestaaende Forhold i en opponerende Aand“. — Om de Nationalliberale var det Sibberns Mening, at de havde Meget tilfælles med Schleswigholsteinerne. „De vare oplærte i samme Skole. Agtelse for Folkets Sjælelighed, Omsorg for den jevne gode Folkeaands Bevaring havde de ikke. De gik saa vidt,

Alle de forskellige politiske og konstitutionelle Spørgsmaal angik nu egentligt saare lidet det, som laa Sibbern inderst paa Hjerte. Allerede i et Universitetsprogram fra 1849 hævder han, at det sociale Spørgsmaal var langt vigtigere end det konstitutionelle, og at det var det, Statsmændene først og fremmest skulde sætte sig ind i. Det konstitutionelle Væsen har, mente han, Blændværk eller Halvhed for og bag, medens Kommunismens Ide vel har Mørke for og Mørke bag, men dog har Realitet til Grundlag og Realitet til Formaal. Det Spørgsmaal, hvis Afgørelse Alt her kom an paa, var for ham, om det hører til Statssamfundets Væsen at virke ved ydre Magt, eller om dette ikke maa betragtes som noget Foreløbigt, Noget, der gælder for Menneskeslægtens nuværende Livstrin, men vil blive afløst af et idealt Statsliv, hvor der vel findes et fast organiseret Samfund til Opnaaelse af fælles menneskelige Formaal, men hvor den ydre, tvingende Magt er falden bort, fordi den ikke behøves. Den paa Magt grundede og med Magt virkende Stat fører os ikke ud over Naturstanden. »Vore Stater ere saa langt fra at ophæve den Krig af Alle mod Alle, som man har ment at herske i Naturstanden, at Statsforfatningerne og de dermed forbundne Folkeforfatninger jo tvert imod paa mange Maader have gjort saadan Krig af Alle mod Alle stærkere og skarpere, hvassere, mere omgribende og indgribende, ej alene udad til, men ogsaa i hver Stats og Nations Indre midt under den saakaldte Fredstilstand. Man er i denne vistnok ikke Blodsudgydelse, men desto mere ser man, naar man har hele Europa for Øje, Kampen for Erhvervet, ja Kampen endog for det simple Livsophold, at føre til utallige Tærelser og Fordærvelser af mangfoldige Strømme af Nervekraft, ja af hele moralske Tilværelser.« Skulde denne Kamp om Magt eller Rigdom eller endog om den blotte Eksistens være evig? Vil ikke en saa stor Fælles-

at de reve ned paa Landets mest kundskabsrige, indsigtsfulde, højtagtede Mænd, og undergrove derved selv Agtelsen for Lærdom saaledes, at, da siden Lærdmændsfolkene, de saakaldte doktrinære, kom for Had, kunde man sige til dem: I have jo selv arbejdet derpaa af al Magt" (Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135. Første Del, p. 695 f.).

følelse udvikle sig, at den ydre Magt kan falde bort og den blinde, haardhudede Konkurrence kan afløses af en fornuftig Ordning? Er det dog ikke Statens Opgave at varetage Omsorgen for Alle? Kunde man ikke bestemme, at hvad den Enkelte erhvervede ud over et vist Maal skulde afgives til Statens fælles Driftskapital, saa at Staten for Alvor kunde optræde som den fordelende Retfærdigheds Organ, som en sand Menneskeorganisation, der ikke lader Tingene gaa deres Gang under Kræfters og Drifters vilde Kamp, men ordner og hjælper paa alle Omraader? —

Det er karakteristisk for Sibbern, at han tillægger det sociale Spørgsmaal større Betydning end det politiske. Vi have ogsaa set, hvorledes han gentagne Gange opfordrer til at stanse den politiske Strid for at sørge for »Lavmandsfolket«. Dog ser han klart Sammenhængen mellem begge Spørgsmaal, og det var ikke hans Mening, at man kunde springe lige ind i en kommunistisk Ordning. Tvert imod, saa længe Tvangsstaten bestaar, kan Kommunismen ikke virkeliggøres. Sibbern saa hen til en Tid, hvor den europæiske Menneskehed var kommen ud over sine nuværende Livsvilkaar og kunde indrette sig paa en helt ny Maade. Denne Fremtidsfantasi er det, han udfører i »Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135«. Sibbern antyder selv, at denne Bog maa betragtes som et Sidestykke til Platons »Stat«. Han har altsaa villet give sin ideale Fantasi Luft ved at skildre, hvorledes et Menneskesamfund vilde se ud under saa gunstige indre og ydre Forhold som muligt. Bogen indeholder tillige adskillige »Tilbageblik« paa det nittende Aarhundrede. I det Foregaaende have vi benyttet den ved Fremstillingen af Sibberns religiøse og politiske Anskuelser. Nu ville vi betragte det sociale Utopia, han skildrer. —

Henimod Slutningen af det nittende Aarhundrede steg den europæiske Civilisations Onder og Skyggesider til en Højde, der gjorde Livet til en Byrde. Al Livsglæde var forbi; end ikke Musiken formaaede længere at oplive Nogen. Pessimismen herskede. Den eneste Vederkvægelse, man fandt, var at udtrykke sin Følelse af Elendighed og sin Fortvivlelse med saa stærke Ord som muligt. En Fyrste forlod i Aaret

1896 det ulykkelige Europa med de Ord: »Jeg kan ikke udholde det længere, det Spil med ormstukne Sjæle om ormstukne Goder; jeg har længe nok trællet i denne Trædemølle og tærsket dette kærneløse Straa.« Og man foreslog, at der over alle Rigsdags- og Regeringsbygninger skulde staa disse Ord: »Kommer hid alle I, som ere livsfriske og glade, her skulle I vorde mødige og besværede«. Men som Nøden, Fortvivlelsen og Livstrætheden var paa sit Højeste, kom Frelsen. En Dvaletilstand udbredte sig over den europæiske Menneskehed, efter at først Døden paa hemmelighedsfuld Maade havde raset gennem Landene. Der kom en lang Hviletid, i hvilken alle Civilisationens Former saa godt som opløstes og de faa Efterlevende vendte tilbage til Naturlivets simple Former. Tillige mildnedes Følelserne; der kom Ro og Menneskekærlighed i Sindene. Træthed var dog ikke den eneste Aarsag til, at »Søvnens store Frelse« kom. Store Forandringer i Naturen, underjordiske Dampes Frembrud o. s. v. virkede med. Tiden syntes at være kommen for et Gennembrud baade i det fysiske og i det aandelige Liv paa Jordkloden. Da Genopvaagningens og Genoplivelsens Tid kom, kunde den ungdomsfriske, genfødte Menneskehed begynde sin Tilværelse under nye Vilkaar. Statsforfatning, Lovgivning, Kirkeforfatning, Skolevæsen, Pengevæsen, Handelsvæsen, Ejendom, Straffevæsen, Menneskeforskelle og Menneskeuligheder — Alt var man bleven befriet for, og man ønskede det ikke tilbage, men følte Gru og Rædsel ved at læse derom eller se det hos andre Folk. Man levede ud af den indre Fællesskabsfølelse. Alle toge Del i legemligt og aandeligt Arbejde. Først og fremmest gjaldt det om ikke at kue eller hæmme det sjælelige Liv hos Nogen. — Hver bragte til de offentlige Forraad hvad han producerede mere end han selv behøvede; og deraf tog de Alle, hvad de trængte til. Naar et Hus var bygget, flyttede den ind, som mest havde Lyst. Regering behøvede man ikke. Drengenes Optøjer var det Eneste, man havde at værge sig imod. Lige saa lidt som man vilde have nogen hellig Bog eller nogen Kirke mellem sin Følelse og den Livets indre Kilde, man troede paa, lige saa lidt vilde man have nogen Lovforfatning som kunstigt Gærde for Livet. Man

mente, at al den Skarpsindighed og Eftertænksomhed, som var bleven anvendt paa Retsvidenskab, Lovgivning og Lovanvendelse, havde været til saare liden virkelig Fremme for Aandslivet. Forbrydelsen havde man allerede længe betragtet som en Sygdom, der saa snart den var godtgjort ved Dom, skulde helbredes ved menneskekærlig Omsorg og Forbedring. Straffeanstalterne bleve Lægeanstalter eller Sygehjem. Men med Ophøret af Særejendom og af alle kuende og æggende Institutioner hørte ogsaa Forbrydelserne op. —

Bag det Fantastiske i disse Forestillinger og deres nærmere Udførelse mærker man et varmt og menneskeligt Sind og en stærk Harme over al Undertrykkelse og Forkuelse. Det var Sorg og Lede ved det Virkelige, der drev den for menneskelig Lykke saa bekymrede Tænker til at søge i en indbildt Verden, hvad han ikke fandt i den virkelige. Ved Fortællingen om Dødsperioden, om den store Søvn og Genopvaagningen har han indrømmet, at han er ude af Stand til at vise, hvorledes den kommunistiske Lyksalighedstilstand skulde kunne udvikle sig ad naturlig Vej ud af de nærværende Samfundstilstande. Der maa foregaa en indre Omdannelse af Menneskenaturen, saaledes at Følelsen af Fællesskab fuldstændigt faar Overherredømmet over Egoismen. Og selv da maatte der være en lykkelig Harmoni mellem de enkelte Menneskers Tilbøjeligheder, siden f. Eks. et nybygget Hus skulde bebos af den, som havde mest Lyst dertil, og Enhver skulde kunne tage af det offentlige Forraad hvad han trængte til. Hvorledes mon man skal afgøre, hvem der har mest Lyst til Noget, eller hvorledes vil man kunne faa de forskellige Fornødenheder til at passe sammen?

Det har dog neppe været Sibberns Mening at ville henvise Alt hvad han udtaler i denne Bog til Fantasiens, evigt fra Virkeligheden fjernede Land. Det ses allerede af, at han i sit Universitetsprogram fra 1849 foreslaar, at Staten skal samle sig en Driftskapital og optræde som fordelende Myndighed. Han er her inde paa hvad man i vore Dage kalder Statssocialisme. Den tyske Nationaløkonom Wagner har videre udført, hvad Sibbern antyder i sit Program. Wagner betragter det nemlig som et væsentlig Synspunkt og Øjemed

for Skattevæsenet, at Staten gennem dette virker regulerende paa Formuernes Fordeling i Landet. I Statssocialismen fremtræder den fordelende Retfærdighed, Sibbern fordrer af Staten. Men Tvangsstaten vilde han dog ikke betro dens Udøvelse, og hvorledes faa vi en Stat, som ikke er en Tvangsstat? Og hvorledes faa vi hos Statens Ledere den Indsigt, den Menneskekundskab og den Menneskekærlighed, som maa være til Stede, for at vi kunne tilstede dem at gribe fordelende ind? Selv om Statssocialismen skulde have Fremtiden for sig, vil Udviklingen i denne Retning kun kunne gaa meget langsomt og med fornyet Prøvelse paa hvert enkelt Punkt. Sibbern har jo selv lært os, at al Udvikling foregaar sporadisk, ud fra forskellige individuelle Udgangspunkter. Saaledes vil det vist vedblive at gaa, og det vilde allerede være en stor Lykke og et stort Fremskridt, om vi kunde komme saa vidt, at de forskellige Individer ikke støde for haardt sammen under deres forskellige og ofte modsatte Bestræbelser. Mere end at virke fremhjælpende og understøttende i denne Retning formaar Staten neppe, saa længe den ikke er bleven noget helt Andet end den nu er, — og naar den er bleven det, er det jo ikke sagt, at der er Noget at raade Bod paa. Sibberns faste og urokkelige Tro paa Udviklingen kommer her igen. Han var jo, som vi have set, sikker paa, at det Sporadiske og Disharmoniske vilde forsvinde, og at den Absurditet og Pinagtighed, Erfaringen frembyder, kun kommer af, at Verdensudviklingen endnu er paa et af sine første Stadier. Denne Tanke holdt ham oppe og gav hans menneskekærlige Sind Ro. Den har vel ogsaa gjort, at han selv ikke strengt har skelnet mellem Utopier og virkelige Idealer i sin Skildring af Fremtidens Europa.

ALEXANDER HAMILTON OG DEN NORDAMERIKANSKE UNIONSFORFATNING.

I.

Det er ofte blevet bemærket, at den historiske Opfattelse, som i vort Aarhundrede er den herskende, staar i en skarp Modsætning til den, der raadede i forrige Aarhundrede. Man var i det 18. Aarhundrede tilbøjelig til at forklare historiske Begivenheder, især Grundlæggelsen af Institutioner, der havde vist sig at være betydningsfulde, af bevidst Overlæg og Hensigt hos enkelte Personligheder. Og i naturlig Forbindelse hermed nærede man en stor, næsten ubegrænset Tillid til, hvad den ret »oplyste« menneskelige Fornuft kunde gøre for at ordne Samfundsforholdene paa bedste Maade. Det Ædleste og det Bedste, som det 18. Aarhundrede har frembragt, skyldes denne Tillid. Den nu herskende historiske Betragtningsmaade gaar derimod ud fra den Tanke, at alt Stort sker, eller i hvert Tilfælde indledes, i Tavshed, i Ubevidsthed. Grundigere Kendskab til Historien har vist, hvorledes sociale og politiske Institutioner udvikle sig langsomt, og uden at der fra først af behøver at være nogen Bevidsthed om deres Betydning og deres fjernere Virkninger. Historien staar for os som en stor ubevidst Udviklingsgang, ved hvilken de bevægende Kræfter, som fra først af raade, kunne være helt andre end de, der senere føre til at fastholde og paaskønne, hvad der har udviklet sig. Den Betydning, en Institution faar paa Højdepunktet af sin Udvikling, kan ikke antages at have gjort sig gældende i deres Bevidsthed, som lagde den første Grund til den. Og vi pleje at tilføje, at det er sundt, naar Udviklingen saaledes gaar overvejende ubevidst for sig, lige-

som Barnets Udvikling foregaar heldigst, naar man lægger saa lidt Mærke til det som muligt, og først og fremmest naar det lægger saa lidt Mærke til sig selv som muligt. Naar Kraften og Formerne ere udviklede, saa er det Tid for Selvfølelsen og Selvbevidstheden at vaagne, for at det Udviklede kan fattes og fortsættes med fuld Forstaaelse af dets Værd. Men denne grundigere og sundere historiske Opfattelse, ved hvilken vort Aarhundrede staar saa højt over det forrige, har paa den anden Side berøvet os dettes store Tillid til Tankens Magt paa det sociale og politiske Omraade. Vi have set saa mange Eksempler paa, at de snildest udtænkte Ordninger ikke bestaa, hvor den naturlige Jordbund i Folkets Erfaringer og dets gennem lange Tider grundfæstede Karakter mangler. Det er intet Under, at man er bleven skeptisk over for den menneskelige Aands Evne til med Bevidsthed at gribe ind i og paa gavnlig Maade at ordne de sociale og politiske Forhold. — En saadan Tvivl, en Tvivl, der synes saa vel begrundet ved hele den moderne Opfattelse af Historien, har noget Svækkende og Trøstesløst ved sig. Er vi da henviste til at lade os glide med Strømmen? Kunne vi lige saa godt lade være at tænke og at ville?

Allerede en simpel Betragtning (som allerede er antydet i det Foregaaende) viser, at vor Opfattelse let kan blive lige saa ensidig som det 18. Aarhundredes paa sin Maade var. Den bevidste Tanke og Vilje hjælper ganske vist ikke, naar ingen naturlige Betingelser og Evner ere til Stede. De kunne Intet bygge eller skabe ud af sig selv. Men naar Tanken netop først og fremmest benyttes til at forstaa, hvilke Betingelser der ere til Stede og hvortil de kunne benyttes, — hvilke Farer der true, og hvorledes de kunne undgaas og formindskes, saa er den selv et vigtigt Led i Udviklingen, et Led, som ikke kan undværes, naar Livsgangen skal være stor og sund.

En interessant Bekræftelse heraf frembyder den amerikanske Unionsforfatnings Grundlæggelse. Her blev med klar Bevidsthed Konsekvensen dragen af en lang, i mindre Kredse forløbende Udvikling. Slutstenen blev sat paa en Bygning, som var vokset frem i det Skjulte. Med fremskuende Blik

blev der lagt Midler til Rette for at forebygge Farer, om hvis Alvor det følgende Aarhundredes Historie noksom har vidnet. Og der var en bestemt Anelse om, at det grundlagte Værk vilde komme til at afgive Ramme for en storartet Udvikling, som vilde blive af Betydning ikke blot for det enkelte Folk, men for hele Menneskeheden[1]). Ogsaa denne forudskuende Bevidsthed har Historien bekræftet. Den har vist os det i nyere Tid enestaaende Syn af en demokratisk Stormagt. Der er nu gaaet hundrede Aar, siden Unionsforfatningen traadte i Kraft; og det vil sikkert have sin Interesse at dvæle ved de Tanker, og de ydre Forhold, ved hvis Vekselvirkning den blev til.

Æren for dette store Værk tilkommer først og fremmest en hel Kreds af udmærkede Mænd, som vare besjælede af

[1]) Paa Konventet i Filadelfia, hvor Unionsforfatningen blev udarbejdet, var især *James Madison* virksom for dens Vedtagelse. Han stod tilbage for Hamilton som Tænker, men havde mere Blik for de Kompromis'er, som de politiske Forhold gjorde nødvendige. Forhandlingerne paa Konventet holdtes hemmelige, men Madison skrev om Natten en udførlig Beretning om dem, for — som han sagde — „at bevare Materiale til en Konstitutions Historie, paa hvilken *et — endog i sin Barndom stort — Folks Lykke* beror, ja paa hvilken maaske *Frihedens Sag i hele Verden* beror". (Curtis: History of the Constitution of the United States. I. p. 427). Det første Nummer af „The Federalist" (27. Oktbr. 1787) aabnes med følgende Udtalelse af *Hamilton:* „Efter tilstrækkelig Erfaring om den bestaaende Forbundsforfatnings Utilstrækkelighed opfordres I nu, Medborgere, til at forhandle om en ny Forfatning for de forenede Fristater i Amerika. Emnets Betydning er klar. Det indeslutter i sig ikke mindre end *Unionens Eksistens*, dens enkelte Deles Sikkerhed og Velfærd, *det Riges Skæbne som i mange Henseender er det mærkeligste i Verden.* Det er ofte blevet bemærket, at det synes at være blevet forbeholdt for dette Lands Befolkning ved deres Adfærd og Eksempel at afgøre *det rigtige Spørgsmaal, om menneskelige Samfund virkeligt ere i Stand til at oprette en god Regering ved Overvejelse og Valg, eller om de for evigt ere bestemte til at afhænge af Tilfældet og Magten*, hvad deres politiske Forfatninger angaar .... Denne Forestilling maa, ved at forene Menneskekærlighedens Tilskyndelser med Fædrelandskærlighedens, forøge den Bekymring, som alle betænksomme og gode Mennesker maa føle for, hvad Udfaldet bliver."

de nye Tanker, det 18. Aarhundredes engelske og franske Literatur havde sat i Bevægelse, og som ikke mindre vare fortrolige med de nordamerikanske Staters Forhold og med den Folkeaand, som der havde udviklet sig, — Mænd, der i Krig og Fred havde kæmpet for Frihedens og Selvstyrelsens Sag. Men blandt dem er der igen én Mand, hvis Navn paa en særlig Maade er knyttet til Unionsforfatningen, fordi han var den første, der undfangede den Grundtanke, paa hvilken den beror, og med størst Klarhed og Energi begrundede og udviklede denne Tanke, ligesom han ogsaa med stor Kraft virkede for dens Udførelse. Denne Mand var *Alexander Hamilton*, en af de største Statsmænd og tillige en af de største politiske Filosofer, som nogen Sinde har levet. Det er paa Tide, at hans Navn drages frem for den almindelige Bevidsthed. Han fortjener en Plads ved Siden af Washington og Franklin i Nordamerikas Historie, og i de politiske Ideers Historie fortjener han en Plads i første Række.

Ogsaa ved sin Personlighed er han værdig til en mere almindelig Opmærksomhed, end der hidtil er bleven ham til Del. De betydningsfulde Tanker, han kæmpede for, fandt i ham ikke blot en af de mest geniale og energiske, men tillige en af de ædleste Forkæmpere, som nogen Sinde en stor og god Sag har haft. Han satte sit Liv ind for sin Sags Renhed. Under al Døgnets Strid, under den Forplumring af alle Forhold, al den Løgn og Smaalighed, som Nutidens politiske Liv saa mange Steder frembyder, er det styrkende at vende Blikket mod et Syn, som Historien ingenlunde frembyder paa mange af sine Blade: en stor og praktisk Idé, fattet med klar Bevidsthed og gennemført af en ren og energisk Vilje, hvem det lykkes i det afgørende Øjeblik at faa Folket til at lytte til sin Røst.

II.

De nordamerikanske Fristater skylde Uafhængighedsdriften og Frihedsfølelsen deres Oprindelse. De grundedes af Mennesker, som vilde undfly det religiøse og politiske Tyranni i Europa. Ny-England (de nordligste af Fristaterne) blev f. Eks. til ved de saakaldte »Pilgrimsfædres« Udvandring

(1620). En Flok Puritanere var 1612 udvandret fra England til Holland, men besluttede senere at drage over til den nye Verden for at kunne leve efter deres egen Overbevisning. Under store Møjsommeligheder og Farer fæstede man Bo der.

Den nye Kolonis Forfatning var i den første Tid aldeles uafhængig af Englands. Alle Menighedens Medlemmer samledes fra Tid til anden for at holde Raad, og man valgte sig selv en Guvernør, der med nogle faa Raadgivere ledede de løbende Forretninger. Da senere Folkemængden tiltog, indrettede man (1639) en Repræsentation, som skulde give Love. Hvad der mest udpræget fremtraadte i Ny-England, udviklede sig i beslægtede Former i de andre Kolonier. Den engelske Regering søgte forgæves at kue denne saa naturligt opstaaede Selvstyrelse. Gennem Deltagelsen i den indre Styrelse af de offentlige Anliggender paa de forskellige Trin udviklede der sig en Almensans og en Borgeraand, som paa den Tid var enestaaende i Verden. Selv de mest fremskredne Aander i Gammel-England forstod ikke ret hvad der gik for sig der ovre. Man ser dette f. Eks. af den Forfatning, som John Locke udkastede for Karolina. Vel blev flere af Udkastets mere frisindede Bestemmelser ændrede af de Lorder, hvem Kolonien var overdragen af Karl II; men selv afset herfra stred Udkastet mod den hele Retning, Udviklingen havde taget der ovre, og det kom derfor aldrig til virkelig Anvendelse.

Ligesom Koloniernes Borgere saaledes havde Lejlighed til at øve sig i indre Selvstyrelse, saaledes frembød de hyppige Kampe med Indianere og Franskmænd Anledning til at erfare Betydningen af Sammenslutning og Enhed mellem de enkelte Stater. Allerede 1643 sluttede saaledes fem Kolonier sig sammen som »the united Colonies of New-England« til et offensivt og defensivt Forbund. Medens enhver Koloni beholdt sin Selvstyrelse, skulde alle Spørgsmaal om Krig og Fred og i det Hele alle Sager af fælles Interesse afgøres af en Forsamling, der bestod af to Udsendinge fra hver Koloni. Et Aarhundrede senere (1754) udkastede Benjamin Franklin en Plan til et Forbund mellem alle Kolonierne under Ledelse af en af den engelske Regering udnævnt Generalguvernør. Men denne Plan blev forkastet i Kolonierne, fordi man mente,

at den indeholdt for store Forrettigheder for Kronen, og af det engelske Ministerium, fordi den var for demokratisk. Franklin mente (som det ses af hans Selvbiografi), at hvis hans Plan var bleven fulgt, vilde Kolonierne have været stærke nok til at forsvare sig selv; den engelske Regering havde da manglet ethvert Paaskud til at beskatte dem, og den blodige Kamp mellem Kolonierne og England vilde være undgaaet. »Men,« tilføjer den gamle Vismand, »saadanne Misgreb ere intet Nyt; Historien er fuld af Staters og Fyrsters Vildfarelser. Se dig omkring i Verden! Hvor Faa forstaa deres eget Vel eller følge det, naar de forstaa det! De, der staa ved Statens Ror, have for det Meste Meget at gøre og gøre sig ikke den Ulejlighed at overveje og udføre nye Planer. De bedste offentlige Forholdsregler antages derfor sjeldent paa Grund af forudgaaende Visdom, men paatvinges af Omstændighederne.«

Saaledes havde det amerikanske Folk baade Lejlighed til at gøre Erfaringer og øve sine Kræfter ved selvstændig Deltagelse i indre og ydre Anliggenders Ordning. Det havde faaet den bedste Opdragelse, et Folk kan faa, den, som bestaar i at handle selv, Ansigt til Ansigt med de virkelige Forhold, uden at en arvelig Regerings Formynderskab eller et selvklogt Bureaukrati i enhver Sag træder imellem.

Den amerikanske Revolution fik derfor ogsaa en anden Karakter end den franske. Man havde i Amerika udøvet Friheden, før man officielt fik den eller tog den. Gennem lang historisk Udvikling var der bragt en solid Underbygning til Veje, som kunde holde, selv om Spiret toges bort. Med den engelske Styrelse i Amerika faldt ikke enhver Styrelse; man havde lært at styre sig selv. Kontinuiteten blev ikke afbrudt. Folket var ikke vant til at faa sin Parole fra London, og det gjorde da Intet, at Forbindelsen afbrødes. Vanskeligheden ved Unionsforfatningens Tilblivelse beroede tvert imod paa, at man var saa vant til næsten ubegrænset Selvstyrelse i de mindre Kredse, at man følte en Uvilje ved at oprette en Centralmyndighed. Men Livet opløstes ikke, fordi den øverste Autoritet stødtes bort. Anderledes i Frankrig. Her var Centralisationen trængt i den Grad igennem, at Alt

tilsidst hang i én Traad, saa at det maatte falde til Jorden, naar denne ene Traad overskares. Kontinuiteten i Folkets Liv blev paa én Gang afbrudt og er aldrig bleven fuldt genoprettet siden. Udviklingen af det enevældige Kongedømme havde ført til at trykke alle Klasser ned og berøve alle Kredse ethvert Initiativ. Intet Fællesskab føltes. Kongen og hans Embedsmænd maatte gribe ind overalt, hvis ikke Alt skulde gaa i Staa. I en Indberetning til Ludvig XVI skrev Turgot: »Deres Majestæt er nødt til at afgøre Alt selv eller ved Deres Embedsmænd. Man venter Deres udtrykkelige Ordrer, før man bidrager til det offentlige Vel, før man agter Andres Ret, undertiden endog før man handler i sine egne Anliggender«[1]. Ved Revolutionen beholdt man den centraliserede Styrelsesmaade, og de jakobinske Magthavere saa vel som senere den militære Usurpator fandt derved deres Vej banet.

Hvad Amerikanerne kæmpede for i deres Frihedskrig, var den gammel-engelske Frihed, det Princip, at et Folk ikke kan beskattes, naar det ikke selv gennem sine Repræsentanter har bevilget Skatten. Dette erkendtes ogsaa offentligt af mange Englændere. Den ældre Pitt erklærede saaledes i Overhuset (20. Januar 1775): »Den Aand, som nu gør Modstand mod Beskatningen i Amerika, er den samme, som forhen modsatte sig Laan, Privilegier og Skibsafgift i England, den samme Aand, som fik hele England til at rejse sig og ved »Bill of Right« hævdede den engelske Konstitution, det samme Princip, som fastslog den store, fundamentale og væsentlige Grundsætning, paa hvilken vore Friheder hvile: at ingen engelsk Undersaat kan beskattes uden efter eget Samtykke. Whiggismens hæderfulde Aand besjæler tre Millioner Mennesker i Amerika, som foretrække Fattigdom med Frihed og ville dø under Forsvaret for deres Rettigheder som Mænd, som frie Mænd.« — Selv i deres Revolution havde Amerikanerne historisk Grund under Fødderne. Vel beraabte de sig i deres berømte Uafhængighedserklæring paa almindelige og oprindelige Menneskerettigheder, og man beskyldte Erklæringens Forfatter, Jefferson, for at have skrevet den ud

---

[1]) Smlg. *Tocqueville:* L'ancien régime et la revolution. 7. ed. p. 158.

af Locke's Skrift »On Government«. Men de amerikanske Ledere havde en anden Forestilling om deres »Menneskerettigheder« end de franske Revolutionsmænd. De mente ikke, at Alt først maatte raseres, for at man saa paa bar Grund kunde opføre en ny Bygning efter visse abstrakte Principer. De »oprindelige« Principer betragtede man som de inderste Motiver og Tendenser i selve den historiske Udvikling, og hvad man krævede, var blot, at denne Udvikling ikke skulde stanses ved noget Magtbud.

Frihedskrigens Historie ville vi her ikke dvæle ved. Gennem skiftende Sejre og Uheld førte den til et Punkt, hvor Englands Kræfter vare udtømte. Trods sine uhyre Udgifter, trods de Grusomheder og de til Dels forræderske Midler, som anvendtes, maatte England give tabt. — Amerikanerne stode ved Maalet. Men for at blive et Folk, er det ikke nok at afkaste det ydre Aag. Store indre Vanskeligheder vare endnu at overvinde, og med Rette har en amerikansk Forfatter nyligt kaldt Tiden fra Fredsslutningen til Unionsforfatningens Vedtagelse (1783—1789) den mest kritiske Periode i Amerikas Historie.

III.

Medens det engelske Herredømme varede, havde Kolonierne ikke haft nogen stadig Forbindelse med hverandre. Enhver af dem havde havt at gøre med den engelske Regering og kæmpet for at hævde sin Selvstyrelse overfor den; men afset fra enkelte Forsøg paa Sammenslutning var Unionstanken ikke meget levende. Lige saa lidt som der var nogen stadig politisk Forbindelse, var der nogen synderlig Handelsforbindelse mellem Kolonierne indbyrdes. Nordamerika var væsentligt et agerdyrkende Land. Rejserne fra den ene Koloni til den anden vare desuden besværlige og sjældne; medens nu Tusender dagligt færdes paa Rejse mellem Boston og New-York, vare to Postkareter den Gang tilstrækkelige til at rumme alle de Rejsende. Efter Pacifikbanens Anlæg kan man rejse hurtigere fra Boston til de nordvestligste Stater end man for hundrede Aar siden kunde rejse fra Boston til Filadelfia.

Under Frihedskrigen havde der (ligesom tidligere under Kampene med Indianere og Franskmænd) været følt Savn af en fast Centralregering. En Kongres, bestaaende af Delegerede med Fuldmagt fra de forskellige Stater, var sammentraadt. Denne Kongres havde udstedt Uathængighedserklæringen og ledet Sagernes Gang under Krigen og ved Fredsslutningen. Men Enkeltstaterne havde stadigt følt en vis Skinsyge overfor Kongressen, og man var bange for at give den for stor Myndighed. Kongressen kunde nok fatte Beslutninger, men ikke udføre dem. Den kunde kun *henstille* til de enkelte Staters Regeringer, om de vilde udføre dem! Egentlig Regeringsmagt kendtes kun for de enkelte Staters, ikke for hele Forbundets Vedkommende. I hver enkelt Stat var der en fri Regeringsform, som skrev sig fra Koloniernes Grundlæggelse og som havde udviklet sig under stadig Kamp med de fra England sendte kongelige Guvernører. De i hver enkelt Stat valgte lovgivende Forsamlinger vare i Folkets Øjne de eneste Myndigheder, som havde Ret til at paalægge Skatter. Det kom derfor an paa dem, om de af Kongressen ønskede Bidrag til Krigens Førelse bleve udredede. Hver Gang en Bevilling skulde gives, maatte de alle spørges, og ofte gaves slet intet Svar. Da Kongressen i Aaret 1781 til Gældens Betaling foreslog en Indførselstold paa 5 p. c., vakte det stor Harme i de enkelte Stater. Man spurgte, hvorfor man havde modsat sig Stempelakten og Teskatten, naar der nu alligevel blev paalagt Skatter af en Magt udenfor Staten (Enkeltstaten)! Kun formedelst sin store Taalmodighed og Uegennyttighed formaaede Washington at udholde de pinagtige Forhold, i hvilke han ofte bragtes af Mangel paa Penge. Han udtalte senere, at Krigen vilde være endt tidligere og have kostet mindre Blod og Penge, hvis Unionens Regering havde haft Ret til at paalægge Skatter. Den 1. Januar 1777, ganske kort efter Washingtons berømte Overgang over Delaware og Overfaldet paa Trenton (Juledag 1776), maatte Robert Morris, som under Krigen havde den ubehagelige Post at sørge for de fælles Finanser, gaa fra Dør til Dør i New-York for at indsamle Penge til Felttogets Fortsættelse.

Værre blev det endnu efter Krigen, da den Begejstring,

som stedse paany flammede op og gjorde det muligt at ende Krigen paa en saa heldig Maade, var forbi. Man vendte sig nu hver til sin Gerning, og Sansen for de store og fælles Anliggender tabte sig. Man var jo paa den engelske Tid vant til ikke at have med Noget at gøre, som laa udenfor Koloniens Grænser. Der gjorde sig saa ofte en kortsynet Egenkærlighed gældende, som vægrede sig ved at opgive Noget af Enkeltstatens Suverænitet til Bedste for Unionen. Dog rørte der sig tillige hos Mange, til Dels blandt de mest fremragende Mænd, en principiel Overbevisning, som frygtede for, at Oprettelsen af en fast Centralmagt skulde kue Livet i de mindre Kredse og tilsidst endog kue det frie, selvstændige Liv hos de enkelte Personligheder. Saaledes betragtede General George Clinton, hvem New-York ni Aar i Træk valgte til sin Guvernør, de enkelte Staters Suverænitet som nødvendig Betingelse for Folkets Frihed, og ansaa dem, der virkede for en stærk Unionsregering, for »Despotiets Talsmænd«. En anden anset amerikansk Statsmand, Thomas Jefferson, som dog billigede den senere Unionsforfatnings Vedtagelse, skriver i sin Selvbiografi: »Det er ikke ved Konsolidering eller Koncentration af Magten, men ved dens Fordeling, at god Regering bevirkes. Var dette store Land ikke allerede delt i Stater, maatte en saadan Deling foretages, for at hver Stat for sig kunde besørge hvad der direkte vedkommer den, og hvad den kan gøre langt bedre end en fjern Myndighed. Enhver Stat er igen delt i Grevskaber, af hvilke ethvert skal sørge for hvad der ligger indenfor dets Grænser; ethvert Grevskab atter i Kredse eller Distrikter til Varetagelsen af mindre Enkeltheder, og ethvert Distrikt i Gaarde, der hver styres af sin individuelle Besidder. Naar vi fra Washington [Byen W.] skulde have Ordrer om, naar vi skulle saa og høste, vilde vi snart mangle Brød. Kun ved denne fra det Almindelige til det Specielle gradevis nedad stigende Deling af Arbejdet kunne de menneskelige Anliggender besørges til Alles Held og Lykke«[1]. Jefferson var saa ivrig Demokrat, at han efter eget Sigende ikke var Ven af nogen

[1]) *Th. Jeffersons* Works. I. p. 82.

energisk Regering nogensteds i Verden. Efter de indre Uroligheder, der i Begyndelsen af Firserne fandt Sted i Massachusetts, skrev han til en Ven, at saadanne Uordener vare nødvendige, naar der skulde herske offentlig Frihed. Selv om Friheden skulde udarte til Tøjlesløshed, maatte der drages snevre Grænser for Regeringens Magt. Enhver enkelt Stat burde have udelukkende Myndighed i sine egne Anliggender, særligt Beskatningsret[1]). — Naar saadanne Anskuelser hyldedes af fremragende Mænd og havde Rod i de historiske Forhold, var det intet Under, om de Erfaringer, man havde gjort om Sammenslutningens og Unionens Nødvendighed ikke fik tilstrækkelig Paaagtelse. Der syntes at foreligge et *Enten—Eller*: enten Enkeltstaternes Suverænitet eller Unionens Suverænitet, og af disse to tilsyneladende uforenelige Modsætninger havde foreløbigt den første Folkestemningen for sig.

Overfor Udlandet var man ved Fredsslutningen optraadt som én Stat. Man havde paadraget sig Forpligtelser overfor England; men de enkelte Stater tog Forholdsregler, som aldeles stred mod disse Forpligtelser. Saaledes bleve de, der havde sluttet sig til England under Krigen, og som i Reglen kaldtes Toryer, forfulgte og mistede deres Ejendomme, uagtet disse vare garanterede dem ved Fredstraktaten. Kongressen manglede Midler til at gennemføre sine egne Forpligtelser. — Det gjaldt om at bringe den udenlandske Handel paa Fode. Men de fremmede Magter vægrede sig ved at afslutte Handelstraktater med et Folk, hvor der ikke var nogen Myndighed, som kunde skaffe sig Anseelse. Udlandet spekulerede endog i Enkeltstaternes indbyrdes stridende Handelsinteresser. Der opstod en formelig Told- og Handelskrig mellem Nabostater indbyrdes. — Endvidere skulde Hæren hjemsendes, og Officerer og Soldater skulde have deres Tilgodehavende. Men Kongressen kunde ikke skaffe de fornødne Midler til Veje. Oprørske Soldater samlede sig da udenfor Kongressens Lokale i Filadelfia og udstødte truende og haanende Udraab mod Kongresmedlemmerne. Guvernøren i Pennsylvanien vilde ikke

[1]) Smlgn. *Curtis*: History of the Constitution of the United States. II. p. 507.

samle Militsen, fordi det kun var Kongressen, som fornærmedes! — Ogsaa mod Enkeltstaternes Regeringer skete flere Steder Oprør, og samtidigt truede det med en Indianerkrig.

Det var da intet Under, at man baade i Udlandet og Indlandet begyndte at nære Tvivl om Nordamerikas Fremtid. De udenlandske Magter, ikke blot England, men ogsaa Frankrig og Spanien, der i Krigen have kæmpet paa Nordamerikas Side, vilde helst se Landet delt. Eller man mente, at den eneste Redning laa i Indførelsen af den monarkiske Forfatning, hvad enten det nu blev en fransk eller en engelsk Prins, som skulde over for at holde sammen paa Landet.

Og det var heller intet Under, at der blandt de fremragende Mænd i Nordamerika herskede Mismod og Betænkelighed i de nærmeste Aar efter Fredslutningen. Man følte hvad der manglede: en stærk Centralmagt; men Opgaven var, hvorledes den skulde oprettes, og hvorledes den kunde forenes med Folkets demokratiske Tankegang og med Selvstyrelsen. Det gjaldt, om det af Kongressen vedtagne Valgsprog: E pluribus unum! skulde blive til Virkelighed. Og det gjaldt, om der i Nordamerika skulde danne sig en ny Stormagt, hvis folkelige Institutioner kunde danne et Hjemsted for Frihed og Selvstyrelse, eller om dets frie Stater skulde gaa til Grunde i indbyrdes Kiv, hver optagen af sine begrænsede Interesser, et let Bytte for fremmede Magters Intriger.

IV.

En af de Mænd, som bidrog mest til dette Spørgsmaals lykkelige Afgørelse, var *Alexander Hamilton.*

Han var født paa den vestindiske Ø Nevis den 11. Januar 1757. Hans fædrene Familje var skotsk; han mødrene Slægt var en fransk Huguenotfamilje. Hans Moder, som skal have været en begavet og højsindet Kvinde, døde tidligt, og da hans Faders Anliggender gik tilbage, toge nogle af hans mødrene Slægtninge sig af ham og lod ham opdrage paa St. Croix. Her gik han i Skole til han var tolv Aar gammel, og har vel kun faaet de aller nødvendigste Skolekundskaber. Derefter blev han anbragt paa et Handelskontor paa samme Ø, og viste sig her saa dygtig, at Forretningens Chef over-

lod den trettenaarige Knøs Ledelsen af alle Sagerne, medens han selv af Helbredshensyn gik paa en længere Rejse. Man har bevaret Forretningsbreve fra ham fra denne Tid, som bære Præget af tidligt udviklet Klogskab og Energi. Sin Fritid anvendte han til Læsning, især af nationaløkonomiske, historiske og filosofiske Skrifter, og lagde derved Grunden til de flersidige Kundskaber, han fik Brug for i sit senere Liv. Hans Tragten gik allerede nu ud over de snevre Forhold, under hvilke han levede. I et Brev fra Aar 1769 skriver han til en Ven: »Jeg maa bekende, at Ærgerrighed er det Fremherskende hos mig, saa at jeg foragter en Kontorists ringe Stilling, hvortil min Skæbne fordømmer mig, og gerne vilde sætte mit Liv, skønt ikke min Karakter, paa Spil for at vinde en højere Stilling. Jeg véd vel, at min Ungdom udelukker mig fra ethvert Haab om øjeblikkelig Forfremmelse, ikke heller ønsker jeg en saadan; men jeg vil berede Vejen for Fremtiden. Jeg er, som du ser, ikke Filosof, og man vil sige, at jeg bygger Luftkasteller; min Taabelighed faar mig til at skamme mig, og jeg beder dig, ikke at omtale den. Dog har man set saadanne Planer føre til Maalet, naar Ophavsmanden var udholdende. Jeg vil slutte med at sige, at jeg ønsker, der vilde komme Krig.« Sjeldent udtales vel den Unges Ærgerrighed paa en saa klar og bestemt Maade og tillige med en saa tydelig Bevidsthed om, hvad det koster at naa Maalet. Intet bestemt Maal staar for ham, men han føler sin Kraft. Han slaar med Vingerne, skønt han ikke véd, hvor Flugten skal gaa hen.

Guvernøren paa St. Croix blev opmærksom paa ham i Anledning af en Beskrivelse af et Jordskælv, han havde givet i en Avis. Der bleve nu sørget for, at han kunde fortsætte sin saa energisk begyndte Uddannelse. Han kom til New-York og studerede ved Kings College. Da Frihedskrigen udbrød, bleve de unge Studenter naturligvis stærkt grebne af Bevægelsen. Paa et Møde, som holdtes udenfor Byen den 6. Juli 1774 for at øve et Tryk paa de ledende Mænd og faa dem til at opgive deres Tøven, optraadte Hamilton første Gang som Taler. Den syttenaarige Mands fyrige og klare Veltalenhed fængslede Forsamlingen. Man vedtog, at New-York

skulde følge Bostons Eksempel og afbryde al Handelsforbindelse med England. Hermed havde Hamilton betraadt den politiske Bane. I den nærmeste Fremtid forfattede han flere Smaaskrifter imod en Gejstlig, der havde forsvaret det engelske Ministeriums Fremgangsmaade. Han hævdede her borgerlig Frihed som stemmende med Menneskets Natur og som nødvendig for Samfundets Velfærd. Det engelske Parlaments Ret skriver sig fra dets Vælgere og er derfor begrænset til Storbritanien. En engelsk Vælger har Intet at sige i Amerika. Et vilkaarligt Regimente føres der overalt, hvor et Folk regeres ved Love, i hvis Tilblivelse det ikke selv har haft nogen Del. Storbritanien er kun et frit Land, fordi dets Indbyggere have Del i Lovgivningen. Vel maa der i ethvert borgerligt Samfund være en højeste Magt; men derfor behøver ikke en Del af Riget at herske over de andre Dele[1]. — Denne Pennefejde fik en ejendommelig Afslutning. Nogle ivrige Frihedsmænd bortførte Hamiltons Modstander, Præsten Seabury, som Fange og overfaldt det Trykkeri, fra hvilket hans Skrifter vare udgaaede. Dette vakte stor Harme, ikke blot hos det engelske Parti, men ogsaa hos Oppositionen. Hamilton sluttede sig selv til Militsen, da den forfulgte dem, som vilde ende Debatten paa saadan Vis. Men iøvrigt var nu den fredelige Forhandlings Tid forbi. Det første Blod var allerede flydt ved Lexington og Bunkers Hill (April og Juni 1775), og Kampen var snart i fuld Gang. Hamilton og flere andre Studerende fra Kings College vare med at erobre nogle Kanoner fra et Fort udenfor Byen. De deltog i de Frivilliges Øvelser, og ivrige militære Studier afløste for Hamilton de tidligere fredelige Studier. Efter at have underkastet sig en Eksamen blev han udnævnt til Kaptajn ved et Batteri, som Staten New-York udrustede. Den unge Kaptajn (ikke tyve Aar gammel!) tildrog sig snart ved sin Iver og Dygtighed de kommanderende Generalers, særligt Washingtons, Opmærksomhed. Han blev Oberstlieutenant, og Washington gjorde ham til sin Adjutant og Sekretær. I Hæren gik han under Navn af »den lille Løve«; Washington kaldte ham gærne

[1]) Disse Smaaskrifter findes i 2. Del af Hamiltons samlede Værker.

»my boy«. Det nøje Forhold, som nu var knyttet mellem de to udmærkede Mænd, varede hele Livet igennem, skønt et lille Sammenstød gjorde, at Hamilton i Aaret 1781 forlod Washingtons Stab for igen at overtage en aktiv Kommando.

Hamiltons Stilling i Washingtons Nærhed gav ham Lejlighed til at følge de militære og de politiske Forholds Udvikling paa nært Hold og fra et ophøjet Stade. Han fik et dybt Indtryk af Nødvendigheden af en fast Ordning af Staternes fælles Anliggender. Ofte maatte — under de ydre og de indre Vanskeligheder — den Mulighed komme frem for ham, at Udfaldet ikke vilde blive godt. I et Brev til sin Forlovede skrev han paa denne Tid, at hvis det skulde gaa galt, vilde de bosætte sig i Sveitz; kun i et frit Land kunde de tænke sig at bo.

Midt under Krigens Sysler og Anstrengelser drejede hans Tanker sig om, *hvorledes* Unionen mellem Staterne kunde ordnes og befæstes. I et Brev til Duane, Medlem af Kongressen for New-York, af 3. September 1780, udvikler han, at Kongressen mangler Magt paa Grund af Enkeltstaternes af misforstaaet Frihedsaand udsprungne Skinsyge. Kongressen er bleven afhængig af Enkeltstaterne i Stedet for at staa over dem. Det er en Selvmodsigelse, at den har udøvet nogle af de vigtigste Suverænitetsrettigheder: Udstedelsen af Uafhængighedserklæringen, Oprettelsen af Hær og Flaade, Udsendelsen af Mønt, Alliancen med Frankrig o. s. v. — og saa dog ikke har besiddet Myndighed til at skaffe det Fornødne for at føre Krigen til Ende! Hvis Kongressen ikke selv vil tiltage sig den Myndighed, som aabenbart i Grunden allerede er overdragen den i Følge Forholdenes Natur, maa der sammenkaldes en Forsamling af Udsendinge fra alle Staterne, som med besluttende Myndighed kan vedtage en ny Ordning, særligt Oprettelsen af en kraftig udøvende Magt, og Folket maa beredes til at gaa ind paa dens Afgørelse ved vækkende populære Skrifter. Unionsregeringen skulde da have Suverænitet med Hensyn til Krigsvæsen, Handelspolitik, Toldvæsen og Møntvæsen.

Her blev for første Gang den Tanke udtalt, paa hvilken Unionsforfatningen kom til at hvile. Det Geniale i dette

Brev, som Hamilton efter eget Sigende skrev i sit Telt midt i en Hær, der snarere kunde kaldes en Pøbelflok, en Hær, som manglede Klæder, Proviant, Penge, Moral og Disciplin, — det Geniale ligger i Tanken om, at Unionen grundes paa *hele Folkets*, ikke blot paa *Staternes*, Tilslutning. Elementerne i den nordamerikanske Unionsstat skulde være de samme som Elementerne i Enkeltstaterne. »Den nationale Magts Strøm skal«, som Hamilton et andet Sted udtrykker sig, »flyde umiddelbart fra al lovlig Autoritets Kilde«. I hver Borgers Sind skal Unionen slaa Rod. Det var denne Tanke, der førte til at grunde Unionens, lige som Enkeltstaternes Suverænitet paa den almindelige Valgret, og som førte til Dannelsen af en *Forbundsstat* i Stedet for det tidligere *Statsforbund*. Enkeltstaten skulde ikke være Mellemled mellem Individet og Unionen, men Individet skulde som Borger leve umiddelbart i begge, ligesom det lever umiddelbart baade i Familje, Kommune og Stat. — Denne Tanke betegner en stor politisk Opdagelse. Hverken Oldtid, Middelalder eller den senere Tid kendte noget ganske tilsvarende. Siden er den sveiziske Forbundsforfatning (af 1848) og det tyske Riges Forfatning (af 1867) grundede paa samme Princip[1]).

Men der var endnu et strengt Arbejde at gøre, inden Tanken traadte ud i Virkeligheden. Aaret efter det omtalte Brevs Affattelse deltog Hamilton i Stormen paa Yorktown, en af de smukkeste Bedrifter i Krigen. Han anførte højre Fløj og var første Mand i den fjendtlige Skanse. Kort efter traadte han ud af Hæren og nedsatte sig som Advokat. En kort Tid var han Medlem af Kongressen, men han traadte ud af den, fordi han ikke formaaede at hævde sin Værdighed. Nu kom (efter Freden) de sørgelige Aar, hvor Mathed, Egennytte og Kortsynethed afløste Krigstidens Energi og Begejstring.

[1]) *Tocqueville* erklærede i sin Bog om „Demokratiet i Amerika", at Sproget manglede et Ord til at betegne den ejendommelige Blanding af national og føderativ Forfatning, som Unionsregeringen hviler paa. — *Bluntschli* har (i sin „Politik als Wissenschaft" 1876) sammenstillet den med den sveiziske og tyske Forfatning, efterat allerede tidligere en sveizisk Forfatter *(Rüttimann)* havde anstillet en Sammenligning mellem nordamerikanske og sveiziske Statsforfatninger.

»Jo mere jeg erfarer«, sagde Hamilton i denne Tid, »des mere Grund finder jeg for Alle, som elske dette Land, til at græde over dets Blindhed«. Forgæves havde han allerede før Freden (1781—82) i en Række Smaaskrifter, som udkom under Titel »The Continentalist«, søgt at paavirke den offentlige Mening. Og forgæves udtalte Washington sig, efter Opfordring af Hamilton, i samme Retning i en Rundskrivelse til Staternes Guvernører, da han nedlagde Kommandoen. Som Hamilton skrev i et Brev til Washington: de centrifugale Kræfter vare stærkere end de centripetale.

Dog var det ikke uden Betydning, at Tanken var kommen frem. Den maatte vente paa, at Betingelserne for dens Udførelse kom til Stede; men naar Opmærksomheden for en Tanke er vakt, opdages mulige Udgangspunkter for dens Virkeliggørelse lettere. Et Udgangspunkt fandtes nu i de materielle Interesser, og i en Sammenhæng, hvor man ikke skulde have anet det. Efter Fredsslutningen beskæftigede Washington sig med Planer om en Forbindelse mellem Ohiodalen og Østkystens Floddale, idet han klart saa Betydningen deraf for Forbindelsen mellem Østen og Vesten, især da Missisippis Udløb endnu var i Spaniens Besiddelse. Udsendinge fra de i en saadan Kanalforbindelse interesserede Stater samledes paa Mount Vernon, Washingtons Herresæde, i Begyndelsen af Aaret 1785. Han benyttede Lejligheden til at indlede en Raadslagning angaaende Told- og Møntspørgsmaal. Disse Forhandlinger førte til, at alle Stater bleve enige om at sende Delegerede til Annapolis 1786 for at drøfte en ny, fælles Ordning af Handelslovgivningen. Mødet blev ikke tilstrækkeligt fuldtalligt; men de Tilstedeværende besluttede at rette en af Hamilton forfattet Opfordring til alle Staterne om at sende Delegerede til en Forsamling i Filadelfia i Maj 1787, som skulde udarbejde Forslag til en saadan Forandring i Unionsforfatningen, ved hvilken denne kunde blive i Stand til at fyldestgøre de Krav, Forholdene stillede til den. Saaledes kom Sagen da i Gang.

Konventet i Filadelfia sammentraadte den 14. Maj 1787. Nordamerikas berømteste Mænd mødte som Delegerede fra deres Stater. Washington blev valgt til Præsident. Foruden

ham vare bl. a. Benjamin Franklin, James Madison og Hamilton til Stede. Modsætningerne traadte her skarpt overfor hinanden. Medens Hamilton stillede et Forslag, der trykkede Enkeltstaterne stærkt ned og indrettede en kraftig udøvende Magt, fordredes fra den modsatte Side Unionsregeringens Myndighed indskrænket til et Minimum. Af New-Yorks Delegerede var Hamilton den Eneste, der var stemt for en virkelig Unionsforfatning; hans to Kolleger modsatte sig den og forlode Konventet, da de saa, at det blev til Alvor med den. James Madison viste sig her som den praktiske Statsmand, der lemper sig efter de virkelige Forhold. Kun gennem forskellige Kompromis'er kunde det lykkes at faa et Udkast vedtaget. Af disse Kompromis'er kan nævnes det, ved hvilket det bestemtes, at medens Kongressens Repræsentanthus skulde vælges af Folket, skulde dens Senat bestaa af to Delegerede fra hver Stat. Senatet udtrykker altsaa alle Enkeltstaternes Ligeberettigelse, medens Repræsentanthuset fremgaar af Folket i det Hele, uden Hensyn til Enkeltstaterne. Desuden kom man overens om, at Slavehandel kunde forbydes af Unionen fra 1808 af, medens Slaveriet vedblev at bestaa og endog skaffede Slavestaterne større politisk Magt, idet en Slave regnedes for $^3/_5$ Menneske ved Fastsættelsen af hvor mange Repræsentanter enhver Enkeltstat skulde sende. Ved denne sidste Bestemmelse kom man foreløbigt ud over det vanskelige Slavespørgsmaal, som allerede nu delte Nord- og Sydstater i to Partier, som havde et helt forskelligt Syn. Stridsspørgsmaalet blev udsat[1]), indtil det kunde finde sin Afgørelse gennem en klar og energisk offentlig Mening. Og selv da

[1]) En Hovedgrund til Udsættelsen var vistnok ogsaa den Forventning, man nærede om, at Slaveriet snart vilde falde bort af sig selv. Man anede ikke, at der forestod et uhyre Opsving af Bomuldsdyrkningen, foranlediget ved Opfindelsen af Maskiner i den engelske Bomuldsindustri. Der sendtes paa den Tid endnu slet ikke Bomuld fra Sydstaterne til England, og der dyrkedes i det Hele ikke megen Bomuld. Med Bomuldsdyrkningens Opsving bleve Sydstaternes Politikere snart fanatiske Modstandere af Negeremancipationen. Smlgn. *John Fiske:* The critical Period of Amercian History. London 1888. p. 266 f. — Et interessant Eksempel paa, hvorledes økonomiske Forhold faa Indflydelse paa etiske Anskuelser!

kom jo Afgørelsen kun efter en haard Kamp, der truede med at sprænge Unionen — og maaske havde sprængt den, hvis Grunden ikke var bleven lagt paa en saa klog og solid Maade.

Mange havde været tilbøjelige til at gaa endnu mere paa Akkord, fordi de ikke troede, at Folkestemningen var for saa megen Centralisation af Magten, som det endeligt vedtagne Udkast fastslog. Da der faldt Ytringer i denne Retning, rejste Washington sig fra sin Formandsstol og sagde: »Det er kun altfor sandsynligt, at ingen Plan, vi foreslaa, vil blive antagen. Maaske maa endnu en haard Kamp udholdes. Men hvorledes kunne vi senere forsvare vort Værk, dersom vi, for at behage Folket, tilbyde, hvad vi selv misbillige?«

Efter lange Debatter og skarpe Sammenstød vedtoges Forfatningsudkastet. Konventet havde da siddet i fire Maaneder. Det var et højtideligt Øjeblik, da Udkastet skulde underskrives. Da Washington greb Pennen, sagde han: »Dersom denne udmærkede Konstitution forkastes af Staterne, vil der neppe være Lejlighed til at sætte en anden i dens Sted; — den næste vil blive skreven med Blod!« Men den gamle Benjamin Franklin havde lysere Forhaabninger. Idet han pegede paa en Sol, som var afbildet over Formandsstolen, sagde han: »Medens vi sad og forhandlede, var jeg ofte i Tvivl, om det var en opgaaende eller nedgaaende Sol dér; nu er jeg vis paa, at det er en opgaaende Sol!« —

Endnu var der dog et stort Arbejde at gøre. Udkastet skulde vedtages af folkevalgte Forsamlinger i de enkelte Stater. Her var flere Steder en meget stærk Modstand at overvinde. Hamilton traadte nu igen i Skranken for sin Yndlingstanke. Sammen med Madison og Jay (en amerikansk Retslærd, der havde udmærket sig under Fredsforhandlingerne i Versailles) udgav han fra Oktober 1787 til August 1788 en Række Flyveskrifter under fælles Titel af »The Federalist«, i hvilke alle Forfatningens Bestemmelser orklaredes og begrundedes, dels ved almindelige, fra den menneskelige Natur udgaaende Betragtninger, dels ved historiske Eksempler, dels ved Henblik paa de faktiske Forhold. Hamilton har selv forfattet den aller største Del af dette Skrift, som man har kaldet Republikanismens Bibel, og som fortjener

en Plads ved Siden af Aristoteles', Lockes og Montesquieus Skrifter. Det udmærker sig endog fremfor disse derved, at det staar den praktiske Virkelighed nærmere, — udgaar fra den og igen vil føre over i den. Den forholder sig til Unionsforfatningen som Motiverne forholde sig til et Lovudkast. Udkastet dækkede vel ikke Hamiltons oprindelige Tanke; men hans Patriotisme og hans Virkelighedssans fik ham til at sætte sig saa levende ind i det vedtagne Udkast, at han nu kunde optræde som dets vigtigste Talsmand. I hans egen Stat New-York var der en heftig Kamp. Paa det af Befolkningen valgte Konvent, som sammentraadte i Juni 1788, vare i Begyndelsen to Tredjedele af de Delegerede imod Udkastet. Ved sin Begejstring og sin Veltalenhed fik Hamilton dog et Flertal vundet for Sagen, og den 26. Juli blev Udkastet vedtaget. Ved New-Yorks Tilslutning var Forfatningen sikret, skønt Nordkarolina først tiltraadte 1789 og Rhode Island først 1790. I Foraaret 1789 traadte Forfatningen i Kraft, og Washington blev valgt til Unionens første Præsident.

Det store Tog, som efter Udkastets Vedtagelse drog gennem New-Yorks Gader, bragte særligt Hamilton sin Hylding. Hans Billede fandtes paa Fanerne, dels alene, dels sammen med Washingtons. Det var en velfortjent Hæder for den Mand, hvis Tanke og hvis Ord havde udrettet saa store Ting.

V.

Inden vi følge Hamilton videre paa hans Bane, ville vi dvæle lidt ved det mærkelige Skrift, hvis Hovedforfatter han var, og fremhæve dets Hovedtanke.

Den politiske Opdagelse, Hamilton allerede 1780 udtalte, var Unionens Grundlæggelse paa folkeligt Grundlag, i Stedet for et statsligt Grundlag. I noget mere abstrakt Form kan den udtrykkes saaledes: der fandtes en grundigere Form for *Forbindelsen af Enhed og Frihed*, end der hidtil var fundet. I Oldtidens Republiker var der borgerlig og politisk Frihed; men det syntes, som om Historien havde godtgjort, at denne Frihed kun kunde bestaa med et begrænset Landomraade. Saa snart et stort Rige skulde dannes, maatte Friheden forsvinde for Enheden. Ja, selv i de antike Republiker var den

individuelle Frihed paa mange Maader stærkt beskaaret, for at Statens Enhed ikke skulde lide. *Montesquieu* lærte udtrykkeligt, at den republikanske Forfatning kun var mulig ved et begrænset Landomraade. Kun dér kunde den Enhedsfølelse, den umiddelbare Opgaaen i de fælles Interesser opstaa, som den republikanske Regeringsform forudsætter. Alle Borgere kunde tage Del i Sagernes Afgørelse[1]). *Frederik den Store,* ytrede i Aaret 1782 til den engelske Gesandt i Berlin, at han var overbevist om, at den amerikanske Union ikke kunde bestaa længe i sin republikanske Form; allerede Landets store Udstrækning vilde være en Hindring, ti en republikansk Regering har aldrig eksisteret længe, hvor Territoriet ikke var begrænset og koncentreret[2]). Endnu i vort Aarhundrede er det ofte af europæiske Forfattere blevet udtalt, at kun Monarkiet kunde være Form for en omfattende Statsorganisme[3]).

Det var en Indvending, som Unionens Modstandere ikke undlod at benytte sig af. Frihedens Sag var for disse knyttet til Enkeltstaternes absolute Suverænitet. Hamilton svarer, at Montesquieu kun kendte Oldtidens smaa Republiker, og at Historien endnu ikke havde vist nogen Anvendelse af Repræsentationssystemet i et stort Land med republikansk Forfatning. Oldtidens Republiker forudsatte alle Borgernes *personlige* Deltagelse i Sagernes Afgørelse og kendte kun Repræsentation i meget indskrænket Omfang. Hvis man altsaa vil beraabe sig paa Montesquieu, maa man være saa konsekvent at forlange flere af de største nordamerikanske Enkeltstater delte; ti de er for store til at være Republiker i den Betydning, i hvilken Montesquieu tog dette Ord. Tillige overse de, at denne udtrykkeligt anbefaler et Forbund mellem frie Stater som eneste Middel til at udstrække den republikanske Forfatning over et større Omraade. Et saadant Forbund er nu prøvet i Amerika og har vist sig utilstrækkeligt. Det har vist sig, at hvis det er Alvor med at give Unionen Styrke

---

[1]) Esprit des Lois. III, 3, kfr. IX, 1.

[2]) *Bancroft:* History of the Constitution of the United States. I p. 71.

[3]) Se f. Eks. *Hegel:* Philosophie der Geschichte. 3. Aufl. p. 379. — *J. N. Madvig:* Blik paa Oldtidens Statsforfatninger. (Universitetsprogram). København 1840. p. 12 og 21.

og Varighed, maa Forbundsmagten ikke baseres paa den gode Vilje hos Enkeltstaternes Regeringer, men den maa kunne udøve sin Suverænitet umiddelbart over alle Borgere, lige saa vel som Enkeltstaterne gøre det. Det gælder blot om at fordele Rettighederne mellem Unionen og Enkeltstaterne, saa at intet Sammenstød bliver muligt. Men Unionens Myndighed maa tilsidst udspringe af samme Kilde som Enkeltstatsregeringernes Myndighed: fra selve Folkets Vilje. Enheden maa udspringe af selve Friheden[1]); saa vil den ikke vise sig at være fjendtlig mod denne, og saa vil den være stærk nok til at kunne lade de mindre Kredse bestaa uden at absorbere dem. Et stort Samfund vil meget lettere lade Selvstyrelsen blomstre end et lille. Et enkelt Parti kan ikke saa let tilrive sig en udelukkende og stadig Magt i et stort som i et lille Land, naar Institutionerne blot ere tilstrækkeligt frie. Kun Retfærdigheden og det almene Vel ville kunne samle meget store Majoriteter i et Land af stor Udstrækning.

En anden Hovedtanke, som fremtræder i »The Federalist«, er, at en konservativ Tendens i Forfatningen er meget vel forenelig med frie og republikanske Institutioner. Ligesom den amerikanske Unionsforfatning er karakteriseret ved Forbindelsen af *Enhed og Frihed*, saaledes er den ejendommelig ved Forbindelsen af *Fasthed og Frihed*, og har netop i den nyeste Tid vakt Opmærksomhed hos konservative Forfattere.

Unionsforfatningen hviler paa Folkets Suverænitet. Hamilton lagde stor Vægt paa, at det i Indledningen til Forfatningen kom til at hedde: »Vi, de forenede Fristaters Folk, anordne og oprette denne Forfatning«. Forfatningen var for saa vidt grundet ikke blot paa Folkets Magt, men ogsaa paa Tillid til den Maade, hvorpaa Folket vilde bruge denne Magt. »Ligesom der«, siger Hamilton, »gives en Fordærvelse i

---

[1]) I det tyske Rige er den almindelige Valgret indført som nødvendigt Middel til at styrke Rigets Magt overfor Enkeltstaterne. Smlgn. *Bismarck:* Reden. III. p. 194. Men medens man i Amerika har ladet Enheden bestaa, for saa vidt den var forenelig med Friheden, er man i Tyskland gaaet den omvendte Vej, idet Friheden kun faar Lov til at bestaa, for saa vidt den er forenelig med den stramme Enhed, som det nye Riges Bestaaen og Magt synes at fordre.

Menneskenaturen, som gør Forsigtighed og Mistro nødvendig, saaledes er der andre Egenskaber i den menneskelige Natur, som retfærdiggøre en vis Grad af Agtelse og Tillid. Den republikanske Forfatning forudsætter Tilstedeværelsen af disse sidste Egenskaber i en højere Grad end nogen anden Forfatning. Dersom de Skildringer, som nogle Forfattere have givet, vare sande Gengivelser af den menneskelige Karakter, maatte man drage den Slutning, at der ikke er tilstrækkelig Dyd hos Menneskene til Selvstyrelse, og at kun Despotiets Lænker kunne hindre dem i at ødelægge og fortære hverandre«[1]). Det republikanske Princip hviler altsaa paa en Tillid til Folket. »Men det fordrer ikke ubetinget Eftergiven for enhver opblussende Lidenskab, eller enhver forbigaaende Tilskyndelse, som maatte røre sig hos Folket ved Kunstgreb af saadanne Mennesker, der smigre dets Fordomme for at forraade dets Interesser. Det er en rigtig Iagttagelse, at Folket i Almindelighed *tilsigter* det offentlige Vel. I selve dets Vildfarelser viser dette sig ofte. Men dets sunde Sans vilde foragte den Smigrer, der vilde paastaa, at det stedse *tænker rigtigt om Midlerne* til at fremme det offentlige Vel. Det véd af Erfaring, at det undertiden farer vild; og et Under er det, at det farer saa sjeldent vild, som det gør, skønt det stadigt er udsat for Snyltegæsters og falske Angiveres Kunster, for de Ærgerriges, de Havesyges og de Hensynsløses Snarer, for deres List, som besidde dets Tillid uden at fortjene den. Naar der kommer Tilfælde, i hvilke Folkets Interesser stride mod dets Tilbøjeligheder, er det en Pligt for dem, som Folket

[1]) At Hamilton selv ikke just havde høstet gode Erfaringer om Menneskene, ses af en karakteristisk Udtalelse af ham i et Brev til hans Ven Meade (i Aaret 1782): „Intet skal afbryde vort Venskab. Mit Venskab for dig er bygget paa det solide Grundlag af en fuld Overbevisning om, at du fortjener det, og at det er gensidigt; og det er saa meget des fastere grundet, som du har faa Medbejlere. Erfaring er en stadig Kommentar over den menneskelige Slægts Uværdighed, og de faa Undtagelser, vi finde, have saa meget des større Ret til at skattes, jo sjeldnere de ere. Jeg kender Faa, som ere agtværdige, Færre endnu, som fortjene at elskes; og naar jeg møder Nogen af sidstnævnte Art, staar det ikke i min Magt at holde mine Følelser tilbage.“ (Works I. p. 298).

har udvalgt, at værne om dets Interesser, at modsætte sig den øjeblikkelige Vildfarelse for at give det Tid og Lejlighed til rolig og besindig Overvejelse«[1]).

Af denne Betragtning udledes Nødvendigheden af konservative Elementer i en republikansk Forfatning. De vigtigste af disse Elementer ere følgende.

1) En udøvende Myndighed, som kan optræde med Kraft og Fasthed baade udadtil og indadtil, er den vigtigste Betingelse. Kraft og Fasthed hos den udøvende Magt beror igen paa, at Magten lægges i én Mands Haand, at den har en vis Varighed, og at selve den Magt, den raader over, er tilstrækkelig stor. Naar Republikens Præsident vælges af Folket (indirekte, gennem Valgmænd, der kunne raadslaa om den Værdigste) paa fire Aar og kan drages til Regnskab for sin Embedsførelse, saa ville de to Betingelser være forenede, som synes Mange aldeles uforenelige, nemlig udstrakt Myndighed og Afhængighed af Folket. (Dog havde Hamilton oprindeligt helst villet have en paa Livstid valgt Præsident, der kun kunde afsættes ved Dom af en Rigsret). Naar de frie Forfatninger i Europa indskrænke den udøvende Magt og nære en stadig Mistanke overfor den, kommer det af, at de ere Overenskomster mellem en arvelig Herskerslægt og Folket. De have en vis negativ Karakter og bestaa væsentligt i Opregning af det, som Regenten *ikke* maa gøre, af de Rettigheder, han *ikke* har. Saaledes Magna Charta, Petition of Rights, Bill of Rights. Den amerikanske Forfatning er derimod udtrykkeligt grundet paa Folkets Magt og skal hævdes af dets umiddelbare Repræsentanter og Tjenere. Derfor behøves ikke saa stor Ængstelighed. Hamilton vilde endog finde det betænkeligt, om Unionsforfatningen opregnede særlige »Menneskerettigheder«, som Regeringen ikke maatte krænke; ti man kunde da let drage den Slutning, at hvad der ikke fandtes i denne Opregning, var tilladt. Dette er Hamiltons Svar til dem, der i Udkastet savnede en udtrykkelig »bill of rights«[2]). Han har her haft et klart Blik for de

---

[1]) The Federalist. Philadelphia 1882. p. 427, 533.

[2]) The Federalist, p. 360. — Denne Bemærkning er træffende, især naar man tænker paa den i mange europæiske Lande herskende

ejendommelige Forhold, under hvilke den amerikanske Forfatning blev til: som positiv Fastsættelse af Folkets samlede Magt, ikke som en Akkord eller en Kontrakt mellem stridende Magter i Folket. Den Grund til Skinsyge overfor den udøvende Magt, som fandtes, og stadigt findes i Europa, og som har gjort saa mange frie Forfatninger ufrugtbare, fandtes ikke i Amerika. Lockes og Montesquieus Teori om Magtens Deling kunde derfor gennemføres dér i renere og konsekventere Form. Den amerikanske Republik er ingen »parlamentarisk« Republik.

2) Det andet konservative Element ligger i Tokammersystemet. Ved den Bestemmelse, at Senatets Medlemmer skulde vælges af Enkeltstaterne, to fra hver Stat, lykkedes det at lade Staternes Selvstændighed træde frem i Forfatningen. Men tillige giver Tokammersystemet Lejlighed til grundigere Overvejelse end Etkammersystemet. En enkelt, talrig Forsamling giver let efter for en pludselig Tilskyndelse. Tillige kan i Senatet Sagkundskaben blive særligt repræsenteret.

3) For det Tredje ere Forfatningsforandringer vanskelige at gennemføre. De skulle enten foreslaas af Kongressen, naar to Tredjedele af begge Huse ere enige derom, eller af et Konvent, der sammenkaldes af Kongressen efter Opfordring af de lovgivende Forsamlinger i to Tredjedele af Enkeltstaterne. Til Forandringernes Vedtagelse udkræves, at tre Fjerdedele af Enkeltstaternes lovgivende Forsamlinger, eller tre Fjerdedele af Konventer, der sammenkaldes i Enkeltstaterne, stemme for dem. Den Bestemmelse, at Senatet skal bestaa af et lige stort Antal Medlemmer fra de forskellige Stater, kan ikke ændres. — Medens det engelske Underhus ved simpel Lov kan ændre den engelske Forfatning, saa at denne befinder sig i en uafbrudt Vorden, er der her sat større Hindringer for Forandringer.

4) Domstolene ere aldeles uafhængige af den udøvende og den lovgivende Magt. Den øverste Unionsdomstol kan erklære Love, som stride mod Konstitutionen, for ugyldige. Den har altsaa Ret til at fortolke Konstitutionen. Hensigten med

Antagelse, at hvad der ikke med rene Ord er forbudt en Regering, er tilladt den.

denne Bestemmelse er at hindre, at den i enkelte, specielle Love udtalte Folkevilje skal komme til at stride mod den i Konstitutionen udtalte permanente og almindelige Vilje. Den Autoritet, som den lovgivende Magt har, maa være underordnet den Autoritet, som har sat selve Forfatningen i Kraft. — Ligesom Sondringen mellem den udøvende og den lovgivende Magt saaledes er ogsaa Sondringen mellem den dømmende Magt og de to andre Myndigheder skarpere gennemført i Nordamerika end i europæiske Lande. Det er et Element i Unionsforfatningen, som vi her have regnet blandt dens konservative Elementer, men som ogsaa kunde regnes til Frihedselementerne. Montesquieu (Esprit des lois XI, 6) siger med Rette, at der ingen Frihed er, hvor den dømmende Magt ikke sondres fra den lovgivende og udøvende. —

De vigtigste af de her nævnte Grundtanker har Hamilton selv fra først af undfanget. De andre (særligt den om Senatets Sammensætning) har han antaget og søgt at begrunde nærmere. Kun nogle faa Bestanddele af det rige Indhold i »The Federalist« ere her fremdragne. Om en hel Række mere underordnede Punkter finder man udførlig og klar Begrundelse i det mærkelige Skrift. Man maa ønske de europæiske Folkeslag, at den Tid maa komme, da deres konservative Partier ville støtte sig til en saa klar, sund og folkelig Tankegang som den, der gaar igennem »Federalisten«. Bogen er en i sin Art enestaaende Forbindelse af et statsfilosofisk Arbejde og et Agitationsskrift. Men sjældent er et Agitationsskrift fremtraadt i en saa ren og ædel Form. For at give en Forestilling om det ophøjede Standpunkt, fra hvilket dets Hovedforfatter saa paa den saa stærkt spændte Situation, under hvilken det ikke manglede paa grove og hadefulde Ord fra begge Sider, skal jeg anføre en Udtalelse fra det første Nummer.

»Blandt de frygteligste Hindringer, som den nye Forfatning vil have at overvinde, vil man let bemærke den aabenbare Interesse, som en vis Klasse af Mænd i enhver Stat har af at modsætte sig alle Forandringer, som kunde medføre en Forminskelse af den Magt, Indtægt og Indflydelse, de besidde ved deres Embeder under Statsinstitutionerne, saa

vel som den fordærvede Ærgerrighed hos en anden Klasse af Mænd, der enten haabe at stige højere under de forvirrede Forhold i deres Land eller smigre sig med at opnaa større Magt ved Rigets Deling i forskellige mindre Forbund.

»Det er dog ikke min Hensigt at dvæle ved Betragtninger af denne Natur. Jeg indsér, at det vilde være uædelt uden Forskel at forklare Oppositionen fra nogen som helst Klasse af Mænd ved egenkærlige eller ærgerrige Motiver, blot fordi deres Stillinger kunde gøre dem til Genstand for saadan Mistanke. Oprigtighed nøder os til at indrømme, at ogsaa saadanne Mænd kunne være besjælede af ærlige Hensigter, og det kan ikke betvivles, at Meget af den Opposition, som allerede er fremtraadt, eller herefter vil fremtræde, udspringer fra Kilder, som ikke kunne lastes, om de ikke kunne agtes: hæderlige Vildfarelser, som ere fremkaldte ved forudfattet Mistanke og Frygt. Saa talrige og mægtige ere jo de Aarsager, der kunne føre Dømmekraften vild, at vi ved mange Lejligheder se vise og gode Mænd saa vel paa den vrange som paa den rette Side ved Spørgsmaal af aller største Betydning for Samfundet. Denne Omstændighed vil, naar den ret overvejes, stedse afgive en gavnlig Lærdom for dem, der ere indviklede i en eller anden Strid, hvor overbeviste de saa ere om at have Ret. Og en Grund til Forsigtighed ligger ogsaa deri, at vi ikke ere sikre paa, at de, der forsvare Sandheden, besjæles af renere Principer end deres Modstandere«.

Bedre vil man ikke kunne tydeliggøre, hvad der taler for at holde en Debat i rent saglig Form. Og bedre er denne Form næppe bleven overholdt i nogen politisk Debat.

VI.

I Washingtons første Ministerium traadte Hamilton ind som Finansminister. Det faldt derved i hans Lod at befæste det Værk, hvis Grundtanke han først havde fattet, og hvis Natur han grundigst havde udviklet. Han konsoliderede Statsgælden, saaledes at Unionen overtog Enkeltstaternes Gæld. Den fælles Statsgæld skulde tjene som et nyt Middel til at holde Unionen sammen ved at skabe fælles Interesser.

Desuden søgte han at skaffe Unionen Indtægter ved en Lov om Accise, og han fik oprettet en Nationalbank. Det er anerkendt fra alle Sider, at det skyldtes hans kloge Foranstaltninger, at Landets Anseelse og Kredit hævedes, og at Handel og Industri kom i Flor.

Da Talleyrand i 1794—1795 opholdt sig i Amerika (fordi han hverken maatte opholde sig i England eller Frankrig), omgikkes han meget fortroligt med Hamilton, for hvem han nærede den største Beundring. Han betragtede i sin Alderdom Napoleon, Fox og Hamilton som de største Mænd, han havde mødt paa sin mærkelige og bugtede Vej, og skulde han sætte en af dem højst, var han tilbøjelig til at give Hamilton denne Plads. Han sagde om ham, at »han havde gættet Europa«, hvormed han hentydede til Hamiltons skarpe Blik for den politiske Situation og de Muligheder, den rummede.

Men Hamiltons Personlighed egnede sig dog ikke for den specielle Politik med dens Partikampe og dens personlige Sammenstød. Han var uheldig som Partifører, og han forstod bedre at kæmpe paa egen Haand end at faa en sluttet Skare til at følge sig gennem den politiske Kamps mange Svingninger. Men lige saa uheldig, som han i denne Henseende var, lige saa rolig og bestemt gik han den Vej, ad hvilken hans Overbevisning førte ham, hvad enten han var ensom eller blev fulgt af Mange.

Partikampen begyndte snart igen efter Forfatningens Vedtagelse. I Washingtons Kabinet sad overfor Hamilton Jefferson som hans ivrige Modstander, der hævdede den diametralt modsatte politiske Opfattelse. Han saa med Betænkelighed paa Hamiltons Bestræbelser for at befæste Unionen. Disse Bestræbelser maatte, frygtede Jefferson, føre i Retning af et Monarki. Han hævdede Enkeltstaternes Ret til at nægte Lydighed mod Unionsregeringen, naar de mente, at denne overskred sin Kompetence. Det var det saakaldte Nullifikationsprincip, der i de følgende Tiders Kamp mellem Norden og Syden kom til at spille saa stor en Rolle.

I Aaret 1795 traadte Hamilton ud af Ministeriet og levede nu Resten af sit Liv som Sagfører. Kun én Gang kom han endnu i offentlig Tjeneste, da han under den Troppe-

samling, der med Washington som Overgeneral foretoges i Aaret 1798 i Anledning af det spændte Forhold til Frankrig, efter Washingtons Ønske udnævntes til Næstkommanderende. Da Washington døde, blev han Overgeneral i hans Sted.

Da Hamiltons Parti, de saakaldte Føderalister, ikke havde Held med sig overfor de stedse mægtigere »Republikanere« (saaledes kaldte Jeffersons Parti, der svarer til de senere »Demokrater«, sig som en Protest mod Føderalisternes foregivne monarkiske Sindelag), viste mange af dets Tilhængere en upatriotisk Fanatisme, som Hamilton var langt fra at dele. Han støttede saaledes Jeffersons Valg til Præsident, da man kun havde Valget mellem ham og den forbryderiske Eventyrer Oberst Burr, hvilken Sidste Føderalisterne stemte paa af Had til Jefferson. Og da det lykkedes Jefferson at erhverve Louisiana fra Frankrig, billigede Hamilton dette Skridt, medens hans fanatiske Partifæller vare imod det, fordi de frygtede, at Syden, hvor »Republikanerne« stedse vandt flere Tilhængere, derved skulde blive mægtigere. Nogle Føderalister, bl. A. Burr, fattede endog den Tanke at opløse Unionen og danne en særlig Union for Nordstaterne. Intet kunde stride mere mod Hamiltons Overbevisning, og han bekæmpede derfor af al Magt og med stærke Ord Burrs Forsøg paa at blive valgt til Guvernør i New-York, da han frygtede for, at Burr vilde benytte denne Stilling til at virke for sine landsforræderiske Planer. Dette gav Burr Anledning til at udfordre Hamilton, og skønt denne ansaa Dueller for utilbørlige, mente han dog ikke at kunne afslaa Udfordringen, Kun 47 Aar gammel blev han haardt saaret af Burrs Skud den 11. Juli 1804 og døde Dagen efter. Han ofrede sit Liv for sin Sags Renhed.

SOCIAL PESSIMISME.

Ferdinand Tönnies: Gemeinschaft und Gesellschaft. Leipzig 1887.

I.

Naar en optimistisk og en pessimistisk Anskuelse staa overfor hinanden, er det vel i Regelen Stemninger, som ere det Bestemmende, Stemninger, der enten have deres Oprindelse fra Individernes Temperament eller fra de begrænsede og tilfældige Erfaringer, de have gjort eller mene at have gjort. Dog vil der undertiden kunne være Tale om mere end blot Stemning. Det er saaledes klart, at Processerne i et organisk Legeme kunne tage et Forløb, der gør det muligt for den Kyndige at forudsige en Opløsning af Livet. Og Fysikere have søgt at vise, at den Tid vil komme, da alt Liv og al Bevægelse i vort Solsystem vil ophøre, idet der vil indtræde en ligelig Fordeling af Varmen, og ingen Omsætning af Varme til Bevægelse længere vil finde Sted. De udlede dette af, at medens al Bevægelse kan omsættes til Varme, kan ikke al Varme igen omsættes til Bevægelse, men en Del af den vil udbrede sig til Omgivelserne. Tænker man sig denne Proces fuldført, faa vi Stilstanden. Skulde det nu ikke paa lignende Maade være muligt at afgøre, om der paa det menneskelige Samfundslivs Omraade finder en Opløsning og en Tilbagegang eller en Fremgang Sted?

Man kunde mene, at Sagen maatte være klar i deres Øjne, som hylde Udviklingshypotesen. Men man vilde da forveksle Udvikling og Fremskridt. Udvikling er en Tillempelsesproces, ved hvilken Individer og Arter antage saadanne Former og blive i Stand til at udøve saadanne Virksomheder, som Livsforholdene, de ydre Omstændigheder kræve.

Men en saadan Tillæmpelse kan under visse Betingelser føre til, at Former og Evner forminskes og forringes i Stedet for at udfolde sig rigere og mangfoldigere. Hos Snyltedyr findes saaledes Spor af en afgjort Tilbagegang, idet Organer, der hos beslægtede Dyrearter fremtræde med en rig Bygning, ere indskrumpede til svage Antydninger, og de tilsvarende Evner ligeledes ere forsvundne. Ogsaa Mennesker kunne tillempe sig efter saa ringe og simple Forhold, at de miste de højere Evner, som vare anlagte hos dem. Det er dog ikke blot ved Overgang fra mangfoldigere og større Forhold til snevrere og ringere, at en saadan Tilbagegang kan ske. Ved Overgang fra simple og jevne, men let overskuelige Forhold til mere sammensatte og omfattende, men tillige ogsaa mere kunstige Forhold kunne Evner af stor Værdi ogsaa gaa tabte. Der kan gaas frem i Mangfoldighed, og dog finde et væsentligt Tilbageskridt Sted i Koncentration, i indre Sammenhæng og Kraft. Dette sker saaledes let, naar det begrænsede, men sikre og trygge Instinkt afløses af den mere omfattende, men ofte tvivlende og fejlende Fornuft. Hos Mennesket blive derfor Udskejelser og Unaturligheder mulige, som det af Instinktet ledede Dyr ikke kender. Efter Darwin's Opfattelse er der sket et Tilbageskridt kort efter »det meget tidligere Tidspunkt, da Mennesket lige var blevet Menneske«, og da Fornuften paa saa mange Punkter skulde til at afløse Instinktet[1]). Den menneskelige Udvikling, baade hos det enkelte Individ og hos hele Folkeslag, viser ofte den Tilbagegang, der i hvert Tilfælde paa visse Punkter — kan være forbunden med en Overgang fra simple og begrænsede til sammensatte og mangfoldige Livsbetingelser. De Indsigelser mod Kulturens Værdi, som under Tiden fremkomme med stort Eftertryk, have deres relative Berettigelse ved denne Omstændighed.

De senere Aars Undersøgelser af Samfundsforholdenes og Retsforestillingernes Udvikling hos de indoeuropæiske

[1]) Se „Menneskets Afstamning og Parringsvalget". Dansk Overs. II p. 364, 379, 400. — Der kan i denne Sammenhæng mindes om Kants og Schillers Fortolkning af Myten om Syndefaldet som Udtryk for Overgangen fra Instinkt til Fornuft.

Folkeslag have nu endog ført til Opstillingen af en hel social Patologi. Man har søgt at begrunde den Paastand, at hele den moderne Kulturudvikling i Virkeligheden er en stor Opløsningsproces, der skrider stille og umærkeligt frem, kun aabenbarende sig for den sammenlignende og konsekvente Forsker. Det ovenanførte Skrift af *Ferdinand Tönnies* (fra Husum, Docent i Kiel) er et interessant og, som det forekommer mig, meget lærerigt Indlæg i denne Retning. Forfatteren, der tidligere har gjort sig bekendt ved sine Studier over Hobbes og Spinoza, Arbejder, der høre til det Fortrinligste, som er ydet paa Filosofiens Histories Omraade, har den samme objektive Ro og Uforstyrrethed i Betragtningen af det menneskelige Livs Fænomener, som udmærker hine ældre Tænkere, han har beskæftiget sig saa meget med. Man mærker ikke hos ham en Rousseaus eller en Schopenhauers Lidenskabelighed. Han undersøger og konstaterer paa rent teoretisk Vis, og fordrer at imødegaas paa samme Vis. Han forbinder paa en ejendommelig Maade Sociologi og Psykologi, idet han viser, hvorledes den sociale Udvikling nødvendigvis hænger sammen med og har sit Sidestykke i en tilsvarende Udvikling af de menneskelige Aandsevner. Det rige Stof, han bygger paa i sin Undersøgelse, har han saaledes gjort til sin Ejendom, at han har omsat det til en Kreds af Tanker, der udvikles ofte i meget abstrakt Form og med Benyttelse af nydannede Begreber og Udtryk, men stedse saaledes, at man mærker fast Grund under Fødderne. Skønt Bogen kræver indtrængende Studium for at forstaas, lønner den det Arbejde, som anvendes paa den. Meget som hidtil var kendt, kommer til at staa i ny Belysning, og adskillige nye Synspunkter fremføres. Den, der for Alvor vil forstaa sin Tid og dens Tendenser, bør ikke sky det Arbejde at prøve en Dyst med denne Forfatter. Jeg vil her indlade mig paa en saadan Dyst, idet jeg vil gøre Rede for hans Standpunkt og dernæst undersøge, hvad der kan gøres gældende imod det.

II.

De europæiske Folkeslags nuværende moralske og sociale Forhold have i Følge de nyere Undersøgelser udviklet sig af

en tidligere Tingenes Orden, i hvilken den skarpt udprægede Retsorden med bestemt Fastsættelse af enhver Persons Krav og Pligt ikke eksisterede, lige saa lidt som den store Interessekamp fandt Sted, under hvilken hver Enkelts Vinding eller Tab bestemmes ved Forholdet mellem Tilbud og Efterspørgsel. Der eksisterede hverken den juridiske eller den økonomiske Sondring mellem Individerne, som har udviklet sig hos de indoeuropæiske Folkeslag, der fra deres Hjem i det fjerne Østen efterhaanden bosatte sig i de vestlige Egne. Levninger af den gamle Samfundsorden findes nu til Dags paa Landet mere end i Byerne, hos Almuen mere end hos de saakaldte Dannede, i de østlige Lande mere end i de vestlige. I Indien bestaar saaledes endnu den gamle, paa Familje- og Naboforholdet grundede Landsbyordning. Det var Blodets og den rumlige Nærheds Baand, som forenede Menneskene. Umiddelbar Sympati og Forstaaelse, personligt Kendskab og en ved Samliv styrket Samvirken vare de Kræfter, der bar Samfundet. Det var et naturligt, selvfølgeligt, uvilkaarligt Samliv, ikke indgaaet med klar Bevidsthed og i Haab om bestemte individuelle Fordele. De enkelte Individer følte sig umiddelbart som Dele af et Hele og tillagde sig ingen Eksistens udenfor dette. Reglerne for deres Færd vare givne i urgamle Skikke, Anordninger og Overleveringer, der ikke drøftedes, men fulgtes som en Naturorden og betragtedes med Ærefrygt. Ogsaa det større Verdensløb, af hvilket Familiens og Stammens Skæbne var afhængigt, opfattedes og vurderedes ikke med prøvende Forsken og Beskuen, men med levende Indbildningskraft, Følelse og Tro. Ogsaa her saa man en Tingenes Orden, der traadte de enkelte Individer i Møde, paa én Gang som noget Nært og Hjemligt, og dog som noget Ærværdigt og Raadende.

Kulturens Gang har nu — som Tönnies viser — mere og mere ført ud over denne Tilstand. Der er foregaaet en fremskridende Emancipation. Individet har faaet en selvstændig Ret, afset fra det snævre, naturlige Samfund, det hører til. Der er sat bestemte Grænser mellem de enkelte Individers Raaderum. De ere revne ud af deres umiddelbare Sammenhæng, ere blevne Centra hver for sig i Stedet for at have

et fælles Centrum. Der finder vel Samkvem og Forbindelse Sted imellem dem, men Samkvem og Forbindelse bestemmes nu mere og mere ved hvad den Enkelte mener at kunne opnaa af de Andre. *Selskabet* (Gesellschaft) træder mere og mere i Stedet for *Fællesskabet* (Gemeinschaft). I Stedet for Instinktet og den ved Tradition, Autoritet og Broderskab umiddelbart bestemte Følelse træder nu det forstandige, beregnende Overlæg. Ydre Interesser forbinde Menneskene, uden at de derfor staa i nogen væsentlig indre Forbindelse. Den Ene vil med det mindst mulige Offer fra sin Side opnaa det mest mulige af det for ham Attraaværdige, som den Anden besidder. *Handelsforholdet* er det mest fremtrædende Eksempel paa Selskabet i Modsætning til Fællesskabet, og Handelen er tillige det vigtigste Middel til, at Selskabet afløser Fællesskabet[1]). Ved »Selskabet« ses der bort fra alle oprindelige eller naturlige Forhold mellem Menneskene indbyrdes. Et Selskab forudsætter kun en Flerhed af nogne Personer, der

[1]) Ogsaa i Følge *Leist* (Alt-arisches Jus Gentium. Leipzig 1889 p. 523—525) er den gammelariske Husordning gaaet til Grunde ved Handelens og Pengevæsenets Opsving, der havde den skarpe Udvikling af det rent privatlige Ejendomsbegreb til Følge. Det er „den dæmoniske Kapitalmagt", der omdanner Forholdene. I Stedet for Husfællesskabet og den til det knyttede Erhvervsvirksomhed trænger nu Egeninteressen sig frem, som er fjendtlig mod ethvert varigt Fællesskab. Leist gør træffende opmærksom paa, hvor forstaaelig og historisk betydningsfuld i denne Sammenhæng Aristoteles's Polemik (i hans Statslære) mod enhver Stræben efter Erhverv, der gaar ud over det for Husstanden Nødvendige, kommer til at staa for os. Det var dog en reaktionær Tankegang, der ikke formaaede at stanse Udviklingen. — Paa lignende Maade har Handelen virket ved Overgangen til den nyere Tid. Det var de forandrede Afsætningsforhold, Dannelsen af et Verdensmarked i Stedet for de tidligere begrænsede Afsætningsforhold, der førte til Bruddet med den gamle Lavsorden, til Haandværkets Afløsning ved Storindustrien, til Opfindelsen af Maskiner og til hele den moderne Konkurrence. Smlgn. *L. Brentano:* Über die Ursachen der heutigen socialen Noth. Leipzig 1889 p. 16. Brentano bebrejder Marx (hvem Tönnies paa dette Punkt følger vel meget), at han vender Forholdet om, idet han lader den store Industri udvikle sig af sig selv og derpaa frembringe Verdensmarkedet, ligesom Marx i det Hele i sine Teorier overser Efterspørgselens Betydning.

ere i Stand til at yde, følgeligt ogsaa til at love. Mod selv at faa Midler til *sine* Formaal yder den Ene den Anden Midler til *hans* Formaal. Ved Overgangen fra Fællesskab til Selskab nærme vi os en Tilstand, hvor Enhver er Købmand.

I *Fællesskabet*, i det gamle Samfund, var Forbindelsen mellem Individerne given, før de gensidigt kunde yde hverandre Tjenester, og før de kunde gøre Regning paa saadanne gensidige Ydelser. I *Selskabet* derimod faa Individerne for det Meste kun med hverandre at gøre, naar deres Interesser mødes paa harmonisk eller disharmonisk Maade. En kunstig, mekanisk Sammenhæng træder i Stedet for den indre. Aktieselskabet er den karakteristiske Type for Selskabet, ligesom Familien for Fællesskabet. I Stedet for Agerbrug, Haandværk og Kunst træder Industri og Handel. I Stedet for det personlige Forhold mellem Haandværkeren og hans Kunde træder det upersonlige Forhold mellem Masseproducenten og hans tilfældige, ubekendte Købere. Storstaden med sit brogede, internationale Liv træder i Stedet for Huset, Familien og Landsbyen. Selskabet tilspidser sig tilsidst i Forholdet mellem Kapitalist og Arbejder som et rent Købs- og Kontraktforhold. For at bruge Sir Henry Maine's Udtryk: den naturlige, overleverede Tilstand *(status)* afløses mere og mere af den vilkaarligt, med bevidst Overlæg tilvejebragte *(contractus)*.

Der foregaar her, i Følge Tönnies, en patologisk Udviklingsproces, som vel kan ændres, men ikke hindres af Filantroper og Lovgivere. Om hin »dualistiske Konstruktion af Selskabet«, der viser sig i Modsætningen mellem Kapitalister og Arbejdere, er den eneste mulige, — hvad der vil ske, naar Linen er løben ud, og alle Forhold ere blevne Kontraktforhold, — det er Spørgsmaal, som Forfatteren erklærer for at være ham uvedkommende.

At det er en *patologisk* Udvikling, der her er beskreven, ses især, naar vi betragte den psykologiske Side af Udviklingen, ikke blot den sociale. Som Selskabet forholder sig til Fællesskabet, saaledes forholder *den vilkaarlige Villen* sig til *Væsensviljen*. Ved Væsensvilje forstaar Tönnies Instinkt,

umiddelbar Tilskyndelse, der med indre Nødvendighed gaar imod sit Maal. Den virker overvejende ubevidst, efter Naturanlæg og Vane eller bestemt ved Efterligning og umiddelbar Sympati. Ved vilkaarlig Villen skelnes derimod bestemt mellem Formaal og Middel, og det bliver Genstand for Overvejelse, hvor meget det er værdt at ofre paa Midlerne for at opnaa Formaalet. Enhver vilkaarlig Villen er et Køb, ofrer Noget for at vinde Noget. Det Ejendommelige ved den vilkaarlige Villen træder tydeligt frem, naar Midlet ene og alene villes for Formaalets Skyld. Der er derfor ved den vilkaarlige Villen noget Unaturligt, en vis Selvtvang, en Falskhed. Naar man gør sig klart Rede for hvad man ofrer, og hvad man derved vil opnaa, vil tillige Egoismen ligge nær og vil fortrænge den umiddelbare Hengivelse. Det er ved Vilkaarligheden ikke Godheden, men kun Klogskaben og Konsekvensen, som er at beundre. Livet staar ikke længere som et Kald, i hvilket der skal arbejdes, men som en Forretning, der skal gøres.

Selskabets Udvikling begunstiger Tendensen til vilkaarlig og egoistisk Villen paa Bekostning af Væsensviljen og Hengivelsen. Under den stadige Kappestrid bliver Vilkaarlighedens hensynsløse Brug en Betingelse for Individets Bestaaen. Den klare Forstand træder i hele det aandelige Liv i Stedet for den umiddelbare Følelse, Fantasi og Tro. Der finder en fremskridende Intellektualisme Sted; den videnskabelige Refleksion træder mere og mere i Stedet for den barnlige Tro. Det religiøse og det sociale Problem ere saaledes Grene af et og samme store Problem, som Tönnies behandler dels fra den sociologiske, dels fra den psykologiske Side.

III

Ingen vil kunne negte, at der foregaar en saadan sociologisk og psykologisk Udvikling, som Tönnies skildrer. Kulturen trænger ind, hvor der før kun var Natur; Livsformerne blive stedse mere sammensatte og i højere Grad Frugten af vilkaarlig Ordning; der stilles stedse større For-

dringer til Kløgt og Beregning. Vi synes for saa vidt stedse mere at fjerne os fra det Primitive, Naturlige og Uvilkaarlige. Vil Linen da ikke løbe ud, saa det menneskelige Liv forstenes eller opløses, ligesom det efter en fysisk Teori vil gaa med Jordklodens og vort Solsystems Liv og Bevægelse i det Hele? Eller skulde den af Tönnies skildrede Udvikling blot være én Side af Sagen, idet der for det opmærksomme Blik vil fremtræde andre Udviklingstendenser, som kunne holde dem Stangen, saa at den ikke kommer til at løbe Linen ud?

Lad os i Korthed se, hvilke Erfaringer og Betragtninger der kunne føre til at afvinde Sagen en lysere Side. —

Pessimismen er her som saa ofte beslægtet med *Romantiken*. Den ser Fortiden i et straalende Lys, medens Nutiden synes kold, tom og mørk. De gamle Samfundsforhold forud for den store Emancipationsproces, der udfylder saa stor en Del af Historien, vare dog ingenlunde ideale. De fremtræde for os med Enhedens og Sluttethedens Karakter og tillige med et vist idyllisk Præg. Menneskelivet og de menneskelige Følelser fremtræde i simple, intensive og elementære Former, der ere velgørende for det af Nutidens brogede, delte og stridende Liv trættede Øje. Hos Tönnies forekommer det mig særligt, at man mærker den pietetsfulde Vedhængen ved Livet som det former sig paa Landet og i de smaa Flækker; han skildrer det og dets Former med en Varme, som denne klare Tænker ikke formaar at vedligeholde, hvor det gælder Forstaaelsen af Storstadens og det sammensatte Kulturlivs Forhold, og som ganske sikkert ogsaa er vanskeligere at bevare dér. Men Idyllen er ofte kun et Skin — i den menneskelige Verden som i den øvrige Natur. Der kunde f. Eks. ved det gamle patriarkalske System gaa megen Grusomhed og Undertrykkelse i Svang. Husfaderen herskede uden Kontrol, kun underkastet Gudernes Straf; men de lod ikke altid høre fra sig. Om det Værste tier endda maaske Historien, ti de aldeles Retsløse faa ingen Historie. Det var i Virkeligheden intet Fald, da det gammelariske, til Dels paa præstelig Tradition og Præsteherredømme byggede Familiesystem afløstes af det klart udviklede

græsk-romerske Borgersystem, indenfor hvilket Privatretten undergik sin grundlæggende Udviklingsproces. Det var ikke blot Egoisme og selvisk Erhvervsinteresse, som sprængte den gammelariske Husorden og i en senere Tid den middelalderlige Lavsorden. Det var ikke mindst en — ved de forandrede økonomiske Forhold vakt og næret — udtrykkeligere Anerkendelse af den enkelte Personligheds Værd og Evne.

Tönnies gør vistnok med fuld Ret opmærksom paa den store Forskel mellem Trællene indenfor de gammelariske Familier og senere Tiders Slaver. Trællens (der Knecht) Stilling nærmede sig ofte til Sønnens eller Vennens; han var et Medlem af Husstanden saa vel som Hustru og Børn. »Idet han deler Familiens Glæde og Sorg, yder sin Herre en voksen Søns Ærefrygt og nyder en Hjælpers eller endog en Raadgivers betroede Stilling, er han efter hele sin Beskaffenhed et frit Menneske«. Kun undtagelsesvis trykkes han ved Mishandling ned til en virkelig slavisk Stilling. Senere har Leist fremhævet, at Trællevæsenet i Oldtiden, endnu hos Grækerne, hverken maa betragtes og bedømmes fra et rent privatretligt Synspunkt eller fra den offentlige Rets Synspunkt. »I Husordningen have vi et arisk Urretsinstitut for os, som er ældre end Sondringen mellem privat og offentlig Ret. Den er den juridiske Mikrokosme, af hvilken Privatretten og den offentlige Ret først efterhaanden have udviklet sig«. Ligesom ved Erhvervsvirksomheden saaledes forstaa vi ogsaa her Aristoteles's Standpunkt (særligt hans bekendte Forsvar for Trælleinstitutionen) som et Forsøg paa at fastholde den gamle Husordning overfor den fremskridende Individualisme.

Dette er en vigtig Betragtning, hvorved Meget i Historien bliver bedømt paa en retfærdigere Maade end en abstrakt filantropisk og naturretlig Anskuelse er i Stand til. Men netop naar Trællens Stilling ofte og maaske i lange Tider har været forholdsvis god og betrygget ved patriarkalsk Omsorg, vil det være aldeles uforstaaeligt, hvorledes der kunde opstaa Ønsker om at forlade denne Stilling, hvis der ikke fandt Misbrug og Undertrykkelse Sted. Det er formodentligt gaaet her som ved Udviklingen af den frie Arbejderstand

ved Middelalderens Slutning, der blev fremkaldt ved den Egoisme, hvormed Lavsmestrene søgte at holde deres Fordele og Rettigheder indskrænkede til saa lille en Kreds som muligt, samtidigt med, at (som allerede berørt i en anden Sammenhæng) Markedet udvidedes og stedse flere Arbejdskræfter maatte tages i Beslag[1]).

Det gamle System var ikke blot et *patriarkalsk Hussystem;* det var tillige et *Tvangssystem*, eller det havde i hvert Tilfælde hvert Øjeblik Muligheden for at gaa over til et Tvangssystem. Men hvad enten det virkede ved omsorgsfuld Mildhed eller ved Tvang, én Ting var det ikke egnet til: at udvikle *Selvstændighed* i Evne og Drift og den dertil knyttede *Selvfølelse* hos de enkelte Individer. Disse stode — med Undtagelse af dem, der var Autoriteter (Fædre, Præster, Profeter osv.) — som mere eller mindre selvløse Dele af det Hele. Men de vare ikke hver for sig smaa Helheder. Overgangen til den mere individualistiske Ordning (fra Fællesskabet til Selskabet), hvad enten den nu mest er fremkaldt ved de autoritære Magthaveres Egoisme eller ved de formedelst ydre Forhold ændrede økonomiske Betingelser, har da i hvert Tilfælde bevirket det Gode, at der blev Mulighed for og vaktes Drift til Udfoldelsen af Evner og Kræfter, som hidtil laa slumrende hos de Enkelte. Derved muliggjordes ganske vist ogsaa Isolation og Udvorteshed i Forholdet mellem Indivi-

---

[1]) *L. Brentano* skildrer (i sit Værk: Die Arbeitergilden I p. 59) denne Sag saaledes: „Industriens Opblomstring og den større Anvendelse af Kapital i den, hvilke gensidigt fremkaldte og betingede hinanden, trak nødvendigvis de Livegne i Mængde til Byen. Derved sørgedes der vel paa den ene Side for det større Antal Arbejdskræfter, som Industriens Fremskridt fordrede, men paa den anden Side opstod der i enhver ny Arbejder en mulig fremtidig Konkurrent. Udbyttet af Kapitalanlæggelse i Industrien truedes altsaa; Bekymringen herfor vakte Haandværkernes Monopolaand, og der opstod en Mængde Bestemmelser, der indskrænkede hine ny fremtrædende Familiers Konkurrence. Betalingen for Indtrædelse i Lavet forhøjedes; paa Fastlandet opstod den Skik, at der af Enhver, der vilde drive selvstændigt Haandværk, forlangtes et for det Meste kostbart Mesterstykke, hvorimod Sønner og Svigersønner saa vel som de, der ægtede en Enke, som hørte til Lavet, nød Lettelser.“

derne. Men der stilledes dog den store Opgave for hver Enkelt at blive til en selvstændig og ejendommelig Personlighed; der blev anlagt en Mængde selvstændige Udgangspunkter for Slægtens Liv. En større Inderlighed i det menneskelige Liv, helt nye Erfaringsomraader af stor Værdi banedes der derved Vej til. Selv om Individernes Virken ikke gaar saa let og instinktmæssigt for sig som i det gamle Samfund, saa er der dog opnaaet et stort Gode. Under Udviklingens Gang tabes der uundgaaeligt Noget, hver Gang der vindes Noget. Det er nu én Gang saa. Men det er uberettiget blot at se paa hvad der tabes. Det Højeste vilde ganske vist være at forene det Værdifulde fra de tidligere Udviklingstrin med det Værdifulde fra de følgende Trin. Men det er et Ideal, som ikke fuldt kan naas, skønt det har sin store Betydning at holde sig det klart for Øje. Den pessimistiske Anskuelses Mission er at hindre os i at glemme det.

Ikke blot en større Selvstændighed og Inderlighed bliver mulig, men ogsaa et *større Samfund*. Staten og Menneskeheden, det er Begreber, der først kunne udvikles, naar den patriarkalske Ordning løslader de enkelte Individer og tillader dem at føle sig i menneskelige Forhold, selv om de skilles fra det oprindelige Hjemsted. Ogsaa denne Side af Udviklingen frembyder sine Farer; de snevrere Kredse, med deres umiddelbare og derfor hjerteligere Berøringer, skydes let til Side for de større, men mere abstrakte Forhold, og Livet kan derved lide i Kraft og Varme. Men i sig selv var det dog en stor og betydningsfuld Udvidelse af Menneskelighedsfølelsen, der fandt Sted, da Stat og Menneskehed bleve ledende Ideer i det menneskelige Liv. Skranker nedbrødes, som paa mange Maader medførte Hæmmelse og Strid[1]. —

---

[1]) I „*Dansk Bondeliv*, saaledes som det i Mands Minde førtes, navnlig i Vestjylland“ (København 1889) har Pastor *H. F. Feilberg* givet en interessant Skildring af Livet, ogsaa Samfundslivet i Landsbyen, saaledes som det førtes, før de moderne Reformer, de udvidede Færselsmidler, Oplysningen og den politiske Bevægelse bragte nye Forhold og en ny Aand til Veje. Jo større den Kærlighed og Forstaaelse er, med hvilke Forfatteren dvæler ved den gamle

Vanskeligheden ved at forene de tidligere Udviklingstrins Goder med de seneres lettes nu for en stor Del ved, at *Slægten i en vis Forstand stedse begynder forfra.* Det gaar her som i Naturen, hvor vi mere og mere have lært, at de Kræfter, der have virket i de tidligere Jordperioder, ikke ere væsensforskellige fra dem, der den Dag i Dag ere i Virksomhed rundt om os. Ogsaa paa det menneskelige og sociale Omraade gælder Aktualitetsprincipet. Al mulig Emancipation og Individualisme kan ikke ophæve de simple Grundforhold, som stedse paany sætte Fællesskabet i Selskabets Sted. Familien maa stedse vedblive at være et Fællesskab. Forholdet mellem Forældre og Børn og mellem Mand og Hustru lægger Grunden til de stærkeste og varigste Følelser, som Menneskelivet kender. Indenfor det Samfund, som bestemmes ved disse Følelser, begynder ethvert Menneske sit Liv. Her finder et Samliv Sted, som er Medfølelsens og Menneskelighedsfølelsens stadige Hjemsted. Fra det udgaar stedse paany de Kræfter, der holde Menneskelivet sammen. Her bøjes og lempes Egoismen; her undergaar Brutaliteten en stille Ændring. Ingen Retsmekanik, selv den kløgtigst udtænkte, og ingen Oplysning, selv den mest grundige, kan erstatte det

---

Tingenes Orden, des interessantere er det at høre hans Dom om den Forandring, der er i Færd med at foregaa og til Dels allerede er foregaaet. Han fremhæver, hvilket snevert Syn og hvilke Standsfordomme der maatte opstaa under den Isolation og Begrænsning, under hvilken Livet førtes. Man saa kun „til sin egen Marks Grænse, eller naar det kommer højt til Sognets Skel; underligen vilde det have været og hartad ubegribeligt, om man havde truffet Folk med Syn for det store Samfund, Land og Folk“. Der er nu som Følge af de nævnte Aarsager, ikke mindst af den politiske Bevægelse selv i de usleste Hjem kommet *„noget af en Fællesskabsfølelse, som vist aldrig har været der før“*. Arbejderen og Husmanden have lært, at „de høre et Folk til, at de har fælles Interesser med deres Folk, at de har en Ret og et Ansvar“ (p. 130, 137). — Hvis Forfatteren har Ret heri, se vi, hvorledes Opløsningen af de gamle Bykommuner med deres Fællesskab og deres paa Naboforholdet hvilende humane og sociale Forbindelser kan være en Overgang til en større og mere omfattende Fællesfølelse og til en Bevidsthed om større Opgaver og Synspunkter, end den gamle Ordnings begrænsede Horizonter gjorde mulige.

Væld, som her har sit Udspring. Og denne inderliggørende, mildnende og sammenholdende Magt er ikke svækket, fordi Livets ydre Orden er bleven en anden end den var, da man ikke kendte andre Samfundsformer end dem, der grundedes paa Blod og Naboskab. Familien kommer netop først til sin Ret, naar den ikke længere er det eneste, eller saa godt som det eneste Samfund. Magtforholdet træder da tilbage; de Elementer udskilles, som i den gamle Familie altfor meget mindede om et Forhold mellem Hersker og Beherskede[1]). Den almindelige Frigørelsesproces er ogsaa kommen Familien til Gode; dens egentlige Væsen har først kunnet udfolde sig, efter at det *gamle*, patriarkalsk ledede Fællesskab var ophørt. Ikke blot virke altsaa endnu de samme Kræfter i det menneskelige Liv, som for Aartusinder siden; men der er endog Grund til at tro, at de virke under heldigere Vilkaar! —

Og selv om Individerne udenfor Familien ere komne til at staa mere i Kontraktforhold end i naturligt Sammenhøringsforhold til hverandre, — selv om contractus breder sig paa Bekostning af status, — saa føre dog atter disse forandrede Forhold til nye Former for *Fællesskab* gennem *fri Association*. Ikke alle Associationer have nemlig Aktieselskabets løse og selviske Karakter. Hvor der ikke blot er fælles Formaal, men hvor der arbejdes og stræbes, lides og taales i Fællesskab, vil der efterhaanden udvikle sig en Fællesskabsfølelse, et Kammeratskab, som kan faa et større Sving og besidde en større Styrke, end den rent egoistiske Forventning om bestemte ydre Formaals Opnaaelse kan forklare. Selv om Associationen fra først af indgaas fra de Enkeltes Side af overvejende egoistiske Grunde, saa vil der under Samlivet og Samvirksomheden foregaa en Forskydning af Motiverne, saaledes at det oprindelige Formaal træder til-

---

[1]) Den russiske Dramatiker *Ostrovsky* har skildret Familielivet, saaledes som det var for 40 Aar siden i Byerne i det indre Rusland. Man ser her, i hvilken Grad selv Familien under den gamle Tingenes Orden var et Tvangssystem. Hans „Oeuvres dramatiques" have derfor ikke blot en overordentlig stor poetisk, men ogsaa en meget stor kulturhistorisk og etisk Interesse.

bage for Følelsen af Fællesskab. Ad denne Vej bliver den Enkelte delagtig i Slægtens fælles Liv; naar han lægger sit lille Lod i Vægtskaalen, er det ikke i Tanken om, hvad han selv vil opnaa derved, men det er den fælles Skæbne, han derved vil gøre Sit til at bøje i den Retning, han anser for gavnligst for den Helhed, til hvilken han hører. Det bedste og mest kendte Eksempel herpaa frembyder Arbejderfagforeningernes Historie. Hvad vi kunne lære af denne, har jeg et andet Sted (Etik p. 244)[1]) udtrykt saaledes: »Den kameratlige Følelse, Sympatien med Andre vokser. Den Enkelte ser, at hans Adfærd under og udenfor Arbejdet, hans Dygtighed, Flid, Selvbeherskelse og Sparsommelighed blive af Betydning for langt Flere end ham selv. Der dannes saa at sige en etisk Sfære omkring ham, en stor Familie, af hvilken han føler sig som Led. Han lærer Broderskabet at kende, som før næsten glemtes for Frihed og Lighed. Han lærer at underordne sine egne Interesser under de fælles. Og han faar gennem de fælles Erfaringer og det Overblik over Handels- og Fabrikforholdene, der bestemmer Fagforeningernes Politik, en klarere Opfattelse af Arbejdernes Stilling til de andre Samfundsklasser, lærer baade sine Rettigheder og Pligter som Led af Slægten bedre at kende. Det er kort sagt en hel Opdragelse fra Egoisme til Sympati, fra blind Raahed til klart seende Kraft, fra Kamp til fredelig Forhandling, som her foregaar. Og alt dette sker ad Frihedens Vej. Der gives intet bedre Svar til dem, der betragte vor Tid som en blot Opløsningens Tid, end at henvise dem til den Samfundsdannelse og den etiske Udvikling, som her er gaaet for sig.« —

Kun med nogle faa Ord kan jeg her omtale den *psykologiske* Udvikling, som i Følge Tönnies gaar parallelt med og tillige staar i real Sammenhæng med den sociale. Ogsaa den var jo af patologisk Beskaffenhed: Forstand og Refleksion afløse Indbildningskraft og Tro; i Stedet for Følelsens umiddelbare Varme træder Tænkningens kolige Klarhed; det aandelige Liv bevæger sig ikke længere efter naturlige Tilskyndelser, men efter kloge Beregninger. Men ogsaa her gælder det, at

[1]) 2. Udgave p. 336.

nye naturlige og umiddelbare Tilstande og Motiver kunne danne sig, efter at man har løsrevet sig fra det Instinktmæssige og Overleverede. Hvad vi først kun omfatte med Erkendelsen, kan tilsidst igen sætte Følelsen og Fantasien i Bevægelse. Jo mere vi leve os ind i den vundne Erkendelse, des mere vil ogsaa den kunne blive en Ramme eller et Grundlag for et nyt umiddelbart aandeligt Liv. Den moderne Verdensopfattelse har sin Storhed og Ophøjethed, som — naar den forberedende Forsken og Kritik, der foreløbigt lægger Beslag paa de bedste Kræfter, har gjort sit Værk — vil kalde Fantasien og Følelsen til Virksomhed. Naar vi betænke, hvor kort den videnskabelige Erkendelse har virket, og hvor snevre Kredse den endnu er indskrænket til, er det med fuld Ret, vi antage, at vi leve i en Overgangstid. Strid mellem Viden og Tro er karakteristisk for en saadan Overgangstid. Men der er ingen Grund til at antage, at denne Strid — i sin nuværende Form — skal vare bestandigt. Den Harmoni, som nu den Enkelte møjsommeligt tilstræber i sin Livsanskuelse, naar Bruddet med Traditionen er sket, vil til sin Tid træde ud i fælles Symboler, i Tanker, om hvilke store Kredse kunne samle sig. Vi leve i en »kritisk« Periode; men den vil — det er ikke en ubegrundet Tro — blive afløst af en »organisk« Periode. —

Ville nu alle disse Betragtninger gøre noget Indtryk paa den sociale Pessimist?

Som i Begyndelsen omtalt, ligger der bag Striden mellem Optimisme og Pessimisme to forskellige Grundstemninger. Det gælder selv her, hvor vi staa overfor en klar og energisk Tænker, der raader over et rigt Materiale af Kendsgerninger og over Analysen med stor Indsigt. Bag de Grunde, der lade sig formulere, skjule sig dog stedse Stemningsgrunde, der ikke lade sig formulere. Hvad et enkelt Punkt angaar (en vis romantisk Forkærlighed for de primitive, naturlige, begrænsede Livsformer), er der henpeget derpaa i det Foregaaende.

Desuden ere de Forhold, det her gælder om, saa indviklede, at Ingen kan overskue eller beregne de forskellige samvirkende og modvirkende Tendensers Magt. Hverken Sociologien eller Psykologien vil her kunne opstille nogen aldeles sikker Deduktion, der kunde afgøre Striden.

Vor Modstander vil svare os: »Selv om Alt, hvad her er fremført, er rigtigt, selv om der f. Eks. stadigt sker Nydannelser i Retning af umiddelbart socialt og aandeligt Liv, — den modsatte Tendens, der gaar i Retning af Mekanisering, Isolation og Intellektualisering, virker i stedse større Omfang; maa den da ikke tilsidst løbe Linen ud, saa at Livet opløses?«

Nu ja, det gælder en Prøve. Ingen alvorligt Tænkende kan være blind for Faren. Livet er en stadig Kamp, og dennes Resultat kunne vi ikke paa Forhaand kende. Pessimismen har den store Fortjeneste at indskærpe, at vi ikke over en Fremgang paa Overfladen glemme og miste det, der dog tilsidst er Livets Kærne og Kraft. Deri har Tönnies Ret, at hvis »Væsensvillie« og alt »Fællesskab« opløstes, vilde Livet med det Samme blive et Skinliv, en tom Form. Den udtrykkelige Bevidsthed om, hvad det gælder, vil kunne skærpe Sansen for de virkelige Værdier og Viljen til at bevare dem. Tilbage kunne vi ikke komme, og staa stille kunne vi heller ikke; vi maa fremad og ville fremad, men en af de vigtigste Betingelser for den virkelige Fremgang er, at vi ikke miste hvad der én Gang er naat, og hvad der er en stadig Fornødenhed for et sundt Liv.

„HEDENSKE SANDHEDSSØGERE“.

F. W. Farrar: Hedenske Sandhedssøgere. (Seneca — Epiktet — Marcus Aurelius). Oversat af Louise Hoffmeyer. Med et Forord af Rektor Dahlenborg. København. 1891.

I

Gennem denne Bog ville danske Læsere kunne stifte Bekendtskab med nogle af de mærkeligste Aander fra Oldtidens Slutning. Den skildrer Tanke- og Følelseslivet hos Mænd, der levede paa den Tid, da Kristendommen var i Færd med at udbrede sig i Romerriget, men hvis hele Livsanskuelse dog var aldeles uberørt af den, — Mænd, som netop repræsentere en af de Hovedformer, i hvilke den antike Livsanskuelse fremtræder ved Oldtidens Slutning. Og da der i deres Maade at tænke og føle paa viser sig en Inderlighed, en Renhed og en Alvor, som Mange ikke vente at finde hos Forfattere, der have udviklet sig uden for al Berøring med Kristendommen, have deres Skrifter Betydning af et Eksperiment, ved hvis Hjælp man kan prøve, hvor langt det aandelige Liv kunde naa i Udvikling paa Oldtidens Vilkaar. Hvad enten man betragter Kristendommen som overnaturlig Aabenbaring eller som uvilkaarligt Udtryk for hvad der har rørt sig i Menneskeaanden, har det dog sin store Interesse, at det er muligt at anstille en saadan Sammenligning.

De Forfattere, med hvilke Bogen beskæftiger sig, tilhøre Filosofiens Historie. Men de ere ikke rent teoretiske Tænkere. Skøndt de ere udgaaede af en bestemt filosofisk Skole, den stoiske, og hævde dennes Grundtanker, er det Karakteristiske for dem deres Tænknings personlige Karakter. De frembyde netop et interessant Eksempel paa, hvorledes en og samme almindelige Tankeretning former sig forskelligt hos de for-

skellige Personligheder. Deres Interesse er Livsfilosofi. De ere, hvad Søren Kierkegaard kaldte subjektive Tænkere.

Deres Forskel fra den klassiske Tids græske Filosofer beror især paa, at den umiddelbare Harmoni mellem Elementerne i Livet og særligt i Menneskenaturen ikke længere raader. De have ikke Sokrates' Forvisning om, at klar Indsigt er Et med Villen af hvad man har erkendt. Der har vist sig at være større Afstand mellem Ideal og Virkelighed end den klassiske Græcitet antog. Disse Tænkere ere i en vis Forstand Udtryk for en Opløsningsproces, for den Kendsgerning, at den klassiske Harmoni, der havde sat sig saa store Mindesmærker i Kunst, Tænkning og Statsliv, maatte opgives. Men fra den anden Side set betegne de et Fremskridt, idet deres hele Opfattelse har en Inderlighed og en Dybde, hvortil den græske Tænkning ikke naaede i sin klassiske Tid. Mellem Tanken og Viljen skyder Følelseslivet sig frem, en Verden af indre Bevægelser, der for den klassiske Opfattelse med Lethed føjede sig ind i de Rammer, Tanken kunde danne og Viljen omfatte i sin Handlen, men som nu trængte til at vinde sit ejendommelige Udtryk og krævede sin særskilte Tilfredsstillelse. Fra Betragtningen af den ydre Tilværelse og fra Deltagelsen i Statslivet trak *den Enkelte* sig da nu tilbage for at fordybe sig i en indre Verden, der var ikke mindre rig paa Begivenheder og Opgaver end hin ydre. Alt kom nu for ham an paa, hvorledes denne indre Verden formede sig, eller rettere, hvorledes han kunde forme den. Hvad vedkom egentligt ham den ydre Verdens Herlighed eller Ulykke, Uendelighed eller Sneverhed, naar den ikke greb ind i denne *hans* indre Verden? — Stemningen, Sindelaget blev nu det Afgørende, ikke den teoretiske Tænken eller den udad gaaende Handlen. Deraf følger en ganske særegen Kolorit over disse Forfatteres Skrifter, en Stemningsnuance, som er ukendt i den klassiske Oldtids Literatur.

Men samtidigt med, at Synskredsen saaledes indsnevres, for saa vidt den Enkelte trækker sig tilbage i sig selv, udvides den, idet det gaar op for ham, at et saadant indre Liv, som han selv fører, er der Mulighed for hos *ethvert* andet Menneske. Med Isolationen af den Enkelte gaar ved Oldtidens

Slutning Udviklingen af en almindelig menneskelig Enheds- og Fællesskabsfølelse Haand i Haand. De ydre Forskelle mellem Trællen og den Frie, mellem Barbaren og Helleneren blive forsvindende og betydningsløse i Forhold til Slægtskabet i det indre Liv. Der gennembrydes Skranker, som i den klassiske Oldtid antoges satte af Naturen selv. Det er en i historisk og etisk Henseende overordentligt vigtig Kendsgerning, at vi allerede før Kristendommens Fremkomst havde *almindelig Menneskekærlighed* (caritas generis humani)[1]) som en klart bevidst Følelse.

Ogsaa i en anden Henseende udvides Sindet. Det omfatter ikke blot alt Menneskeligt med sin Medfølelse, men ogsaa hele Tilværelsen, hele Verden (Kosmos) med en inderlig Følelse af Beundring og Slægtskab; det føler sig gennemstrømmet af den samme Kraft, der rører sig i det store Hele, opfatter Samvittighedens Lov som en enkelt, individuel Form for den store Verdenslov og bøjer sig med villig Resignation for de Skranker, Verdensordenen nu en Gang sætter. Den stoiske Etik har fra sin første Tilblivelse (omtrent 300 Aar f. Kr.) denne *religiøse* Karakter, der allerede hos en af Stoicismens første Repræsentanter, Kleanthes, fandt Udtryk i en begejstret Hymne.

Elementer og Spirer til den Udvikling, den stoiske Filosofi saaledes er Udtryk for, fandtes ganske vist allerede hos Sokrates i hans grundlæggende Opfattelse af det Etiske. Men den Selverkendelse og Selvomsorg, som Sokrates havde taget Ordet for, fremtræder dog hos Stoikerne, især de senere Stoikere, om hvem den foreliggende Bog handler, betydeligt uddybet. Det viser sig ikke mindst deri, at medens Sokrates vel havde indskærpet Nødvendigheden af at føle sin Uvidenhed og af at drage en skarp Grænse mellem, hvad

[1]) Om det mærkelige Sted hos *Cicero* (de finibus V, 23, 65), hvor dette Udtryk første Gang forekommer, skal jeg paa et senere Punkt gøre nogle historiske Bemærkninger. Ordet Menneskekærlighed eller Menneskevenlighed (philantropia) forekommer vel tidligt hos Grækerne, men faar først hos Stoikerne en dybere Betydning, og det er mere ubestemt end det hos Cicero forekommende Udtryk: Kærlighed til Menneskeslægten.

man forstod, og hvad man ikke forstod, hvormed tillige fulgte Grænsen mellem hvad man kunde gøre, og hvad man ikke kunde gøre, — saa indskærpes nu paa langt mere indtrængende Maade Følelsen af egen Ufuldkommenhed som Betingelse for Fremgang. For at tage et enkelt Eksempel: blandt Tegn paa, at man gaar frem, anfører Epiktet (i sin »Haandbog« 48, 2), at man i sig selv ser en Fjende og Forræder. Dette udsiges med en Betoning, der er langt skarpere og tyder paa langt større Erfaring end den, der fandt Udtryk i den sokratiske Ironi.

Der er i alt dette saa Meget, der kunde minde om de kristelige Forestillinger, at det ikke er underligt, at man har ment at maatte antage kristelig Paavirkning paa de senere Stoikere. Man har f. Eks. antaget, at Seneca skulde have staaet i Forbindelse med Apostelen Paulus. Den Brevveksling, som gaar under disse to Mænds Navn, er dog et Makværk, og den hele Antagelse usandsynlig og unødvendig. I den Titel, Oversætterinden har givet det foreliggende Skrift, og som er heldigere end Originalens Titel »seekers after God«, da det Religiøse dog ikke er det eneste eller en Gang Hovedsagen hos disse Mænd, er der ligesom en Genklang af Forundring over, at disse Mænd, skøndt de stod udenfor Kristendommen, dog ere naaede saa vidt som de ere, eller rettere over, at de i det Hele vare inde paa denne Vej: Hedninger — og *dog* søgende efter Sandhed! Denne Modsætning er i Virkeligheden ikke tilstede. Iveren for at finde Sandheden har været nok saa stor udenfor Kristendommen som indenfor den. Ogsaa den ældre Oldtid vidner derom. De her omhandlede Mænd fortsætte kun paa deres Vis de tidligere Tænkeres Værk, drage deres ejendommelige praktiske Konsekvenser af dette. — Den valgte Titel har dog den Fordel, at den vil vække Opmærksomhed for et Problem, der vil vinde stedse stigende Betydning: Sandhedsbestræbelsens Uafhængighed af religiøse Bekendelsers Skranker.

Den engelske Bog, som Oversætterinden med stor Kærlighed og Omhu har gengivet paa Dansk, yder god Hjælp og let Adgang til at stifte Bekendtskab med nogle af Oldtidens ædleste Aander. Skøndt Forfatteren er Teolog, stiller

han sig med stor Fordomsfrihed og Sympati overfor de gamle Tænkere. Han er mild og skaansom i sin Dom over en Mand som Seneca, hvis Karakter har været Genstand for Angreb allerede i Oldtiden, og hvis Liv ganske vist ikke altid stod i Overensstemmelse med hans Lære. Han er fuld af Beundring for Epiktets Selvbeherskelse, Nøjsomhed og frejdige Resignation og for Marcus Aurelius' inderlige og aandfulde Selvbetragtninger. Lidt naiv og ofte forstyrrende er hans Sammenstilling af (ofte uheldigt valgte) Skriftsteder med de gamle Filosofers Sætninger, og hans kritiske og sammenlignende Slutningsafsnit er ikke meget dybtgaaende. Men Bogens Styrke ligger i de interessante og udførlige Biografier af de tre Mænd og i Uddragene af deres Skrifter, der ere saa rigelige, at man derigennem lærer deres Hovedtanker at kende. Bogen maa derfor anbefales til Enhver, der interesserer sig for det menneskelige Aandslivs Udvikling.

II.

Et enkelt Punkt i den foreliggende Fremstilling skal jeg dvæle et Øjeblik ved, fordi det i sig selv har stor Interesse, og fordi Forfatteren her baade befinder sig i en historisk Vildfarelse og tillige ledes af en misforstaaet kristelig Interesse. — Han omtaler Seneca, Epiktet og Marcus Aurelius som aldeles enestaaende Fænomener paa deres Tid, som Draaber i »den almene Fordærvelses skummende Hav«. Men han har aldeles intet Materiale, der kan berettige ham til at antage en særligt stor sædelig Fordærvelse ved Oldtidens Slutning. Berettigelsen kan ikke søges i Senecas og Andres Deklamationer, lige saa lidt som i Apostlen Paulus' Udtalelser i Begyndelsen af Romerbrevet. Tiden var i en vis Forstand en Opløsningsperiode. Men skønt den ikke frembød mange store Skikkelser, frembød den dog mange rene og ædle Karakterer, der under ugunstige og ofte pinagtige Forhold bleve deres Livsideal, som ikke var lavt, tro. Og fra selve den Anerkendelse, der blev de ogsaa af Forfatteren beundrede Mænd til Del, kan der hentes et Modbevis imod hans Antagelse. Saaledes siger en Forsker, der med Hensyn til et Spørgsmaal som dette hører til de mest sagkyndige, *Ludwig*

Friedländer (Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonini. 5. Aufl. III. p. 676): »En Tid, der ved egen Kraft hævede sig til højere og renere sædelige Anskuelser end hele den tidligere Oldtid, — der ikke blot frembragte en Musonius [en med Seneca samtidig Stoiker], Epiktet og Marcus Aurelius, men i hvilken disse Forkyndere af en mild, ægte menneskelig Sædelære ogsaa fandt den mest almindelige Beundring og deres Lærdomme almindelig Udbredelse, kan ikke have været en Tid af det dybeste sædelige Forfald, saaledes som den ofte er bleven kaldet. Naar der overhovedet ikke gives nogen Maalestok for Sædeligheden i en Periode, selv om denne er nok saa godt kendt, saa gælder det allermest for disse Aarhundreder [de to første efter Kristus], fra hvilke der kun foreligger enkelte, dels til bestemte Omraader begrænsede, dels farvede eller ensidige Beretninger.« — Og den samme Forskers Undersøgelser godtgør, at som det forholder sig med Fordommen om et særligt stort sædeligt Forfald ved Oldtidens Slutning, saaledes forholder det sig med Antagelsen af et almindeligt Forfald af det religiøse Liv paa denne Tid. Mange Vidnesbyrd godtgøre en inderlig Fastholden af den gamle Tro og de gamle religiøse Skikke hos Folket i det Hele. Man kan ved denne Periode lige saa lidt slutte fra visse literært dannede Kredse, som man ved det 18. Aarhundrede fra de af de franske Encyklopædister paavirkede Kredse kan slutte til hele Folkets religiøse Tilstand. Der viste sig endog netop paa den Tid, der her er Tale om, en stærk religiøs Bevægelse, der dels førte til Genoplivelse af den gamle Kultus, saa at f. Eks. Oraklerne igen begyndte at tale efter længe at have været stumme, dels til Udbredelse af orientalske Religionsdyrkelser i Romerrigets vestlige Egne. Selve Kristendommen og dens Udbredelse er, historisk set, kun en enkelt, skønt den vigtigste Side af hele dette Fænomen. Den haarde Kamp, Kristendommen havde at bestaa, viser ogsaa, at den gamle Tro ikke var borte. Selv efter at Kristendommen var bleven Statsreligion, var flere Aarhundreders grusomme og fanatiske Forfølgelse endnu nødvendig for at fortrænge den gamle Religion — fra Overfladen. I

mangehaande Forklædninger vedbleve de gamle Forestillinger at virke og modificerede paa mange Maader de kristelige Lærdomme, i mere filosofisk Form hos de Lærde, i mere mytologisk Form hos de Ulærde.

En Misforstaaelse, mener jeg, gør sig her gældende ved Antagelsen af et stort sædeligt og religiøst Forfald, for saa vidt man mener derved at forherlige Kristendommen. Da denne efter den ortodokse Opfattelse ikke blot skal træde i Forhold til en bestemt Tid, da den heller ikke er Frugt af bestemte historiske Betingelser, — og da efter samme ortodokse Opfattelse den menneskelige Syndighed til alle Tider er lige bundløs og hjælpeløs, saa vilde det netop for dem, der hylde denne Opfattelse, være betænkeligt at antage et særligt Forfald i den Periode, da Kristendommen fremtraadte.

III.

De tre Mænd, hvis Liv og Tanker fremstilles i den foreliggende Bog, tilhørte, som allerede bemærket, den stoiske Skole. Det var især den praktiske Livsanskuelse, som denne Filosofi begrundede, der skaffede den saa mange Tilhængere i den romerske Verden. Den hævdede den Enkeltes Personlighed overfor den ydre Verden og indskærpede til samme Tid mandig Resignation overfor Skæbnens Gang. Begge Dele hang nøje sammen; ti naar Livets højeste Værd ligger i det Indre, bliver alt Ydre tilsidst ligegyldigt. Der var Noget her, som tiltalte den romerske Nationalkarakter, og vi finde da ogsaa en hel Række af fremragende Statsmænd fra Republikens Tid blandt den stoiske Skoles Tilhængere. Den stoiske Filosof Panaitios var Scipio Afrikanus den Yngres og Lælius' Ven, og Cæsars ædleste Modstander, Cato den Yngre, tilhørte afgjort denne Retning. I Kejserdømmets første Tider dannede en hel Skare stoisk dannede Mænd en Opposition mod det afsindige Tyranni paa Herskersædet, en Opposition, der ofte førte til Døden. Den Mandighed, hvormed saa Mange af disse Mænd gik Døden i Møde, og som Tacitus har skildret i en Række berømte Scener, var et Udslag af den stoiske Filosofis Aand. Men Stoicismen fik ogsaa anden Indflydelse end den at lære, hvorledes man kan

trodse en ugunstig Skæbne og dø paa ædel Vis. Den virkede snart i ikke ringe Grad paa Regeringens og Lovgivningens Aand. Et stort Antal humane Foranstaltninger fra den ældre Kejsertid udledes vistnok med Rette af denne Skoles Indflydelse. Og af de tre Mænd, den foreliggende Bog handler om, øvede de to en bestemt Indflydelse paa Statsmagtens Anvendelse.

Lucius Annæus Seneca (død 65 e. Kr.) var Kejser Neros Lærer og havde — sammen med Prætorianpræfekten Burrhus — i Begyndelsen af sin Elevs Regeringstid en stor og god Indflydelse paa ham. Nogle Aar efter blev han styrtet og maatte paa Kejserens Befaling dræbe sig selv. Senere kom der en Reaktion mod Filosoferne; de bleve gentagne Gange (under Vespasian og under Domitian) forjagne fra Rom. Men der kom atter bedre Tider, og det næste Aarhundrede saa endog en Filosof paa Kejsertronen: *Marcus Aurelius Antoninus* (født 121 e. Kr., død 180). — At det dog ikke blot var i de højere Kredse, at Stoicismen vandt Indgang, ses af, at den tredie af de store stoiske Forfattere fra Kejsertiden, *Epiktetos* (der levede i sidste Halvdel af det første Aarhundrede), var en Slave, der vandt aandelig Frihed ved at leve sig ind i denne Lære, hvis Forkynder han siden blev.

Ikke mindre stor end Forskellen mellem de tre Mænds ydre Kaar var Forskellen mellem deres Aand og deres Sprog, indenfor den fælles stoiske Ramme. Seneca er den frugtbareste Forfatter af de tre. Han har ofte Mere af Retoren end af Filosofen, og en vis Sentimentalitet kan han ikke frikendes for. Men en rig Erfaring paa det aandelige Omraade, en virkelig Sjælesørgeromhu for sine Venner og en alvorlig Fordybelse i etisk Tænkning gøre mange af hans Skrifter interessante og lærerige, ligesom de ere af stor Betydning for Kendskabet til den stoiske Lære, da vi ingen ældre stoiske Skrifter have. Selv om han maaske har vist Karaktersvaghed i sin offentlige Optræden, og selv om hans yppige Omgivelser efter Nogles Mening ikke ganske stemmede med den strenge Lære, han forkyndte, saa gaar der dog gennem hans Liv en alvorlig Stræben efter det Sande, og den Værdighed, der maaske undertiden svigtede ham under Kampen for Tilværelsen paa

Hoffets glatte Gulve, fandt han i ethvert Tilfælde, da det gjaldt om at kunne dø.

I stor Modsætning til den rige Hofmand Seneca, hvis yppige Omgivelser havde en Analogi i hans blomstrende og retoriske Fremstilling, staar den sygelige og fattige Epiktet, der indskrænkede baade sine literære og fysiske Fornødenheder til det mindst Mulige. Han har selv Intet skrevet, men en af hans Disciple optegnede hans Foredrag og gjorde igen af dette Værk (hvis ene Halvdel er bevaret) et Uddrag, »Epiktets Haandbog«, den korteste og simpleste Fremstilling, vi have af den stoiske Lære. Det er den Enkeltes Etik, der her læres. Gennem Udholdenhed og Afholdenhed vinder Mennesket sig selv. Den sikreste Vej til aandelig Frihed er den at indskrænke Fornødenhederne. Vær ikke bitter, om Retterne ved Livets Bord gaa dig forbi, — men vis dig endog saa overlegen, at du lader en Ret gaa forbi, selv om den bydes dig! Og dog er det ingen mørk Askese, her prædikes. Livets og Tilværelsens Herlighed priser Epiktet med inderlig Begejstring; ti netop for den, der gør sig aandeligt fri i Selvbeherskelsens store Skole, bliver det klart, at der intet virkelig Ondt gives i Verden. Og ligeledes læres den inderligste Kærlighed til Andre, selv til Fjender og til dem, der mishandle os.

Den tredie Forfatter, Marcus Aurelius, forbinder Epiktets Klarhed og Simpelhed med Senecas glimrende Forstand og retoriske Kraft, ligesom han formaaede at bevare Selvbeherskelsen og det milde Sind paa Kejsertronen og at fastholde Begejstringen over Livet trods den Modstand og de Skuffelser, han erfarede, og trods alt det Smaa og det Smaalige, hans Ærlighed og skarpe Blik ikke oversaa. Hans Selvbetragtninger ere i en vis Henseende den mærkeligste Bog, vi have fra Oldtiden. Der er noget Moderne i, at en Mand saaledes stille for sig selv gør Rede for sine Tanker og Stemninger ved Livet. Og der er en Dybde i Stemningen, en ejendommelig Tone over hans Udtalelser, som vi ikke finde i noget andet Oldtidsskrift. Stoicismen fremtræder tillige med større Mildhed hos ham end endnu hos Seneca og Epiktet, der begge have noget af Prædikantens Strenghed. Marcus

Aurelius havde kun med sig selv at gøre, og naar han i Paladset eller i Lejren trak sig tilbage til sit Lønkammer, var det — trods den Skarphed, hvormed han saa paa Tingene i deres materielle Nøgenhed — ikke for at give sit Tungsind eller sin Harme Luft, men for at bestyrke sig i Følelsen af det menneskelige Fællesskab og dets Opgaver. Hans stoiske Kosmopolitisme hindrer ham ikke i energisk at føle sig som Romer: »som Antoninus har jeg Rom, som Menneske hele Verden til Fædrenestad; kun det, der gavner disse to Steder, kan være godt for mig.«

IV.

Det vil maaske have sin Interesse at undersøge, hvorledes den Tankegang og Livsanskuelse, vi møde hos disse Mænd, og som i mange Træk afvige i saa høj Grad fra den klassisk græske, har udviklet sig. Kun korte Antydninger kunne her gives, da, som allerede bemærket, hele den ældre stoiske Filosofis Literatur er gaaet til Grunde, saa at vi ere indskrænkede til at benytte andenhaands Kilder.

Den stoiske Filosofi grundlagdes af *Zenon* fra Cypern, der lidt efter Aar 300 f. Kr. lærte i Athen i en Buegang (stoa), efter hvilken Skolen fik Navn. Det var en Tid, der var ikke saa lidt forskellig fra den, da Sokrates og Platon virkede i Athen. Grækenland havde mistet sin Frihed og var kommen under makedonisk Herredømme, efter at de enkelte græske Stater vare blevne svækkede og Sansen for de offentlige og nationale Interesser havde tabt sig. Samtidigt havde Alexanders Erobringer aabnet en større Horizont og banet Vejen for et nyt og mere omfattende Syn paa de menneskelige Forhold. Den unge makedoniske Hærfører havde nedbrudt Skrankerne mellem Hellener og Barbarer, ikke blot ved at forene dem under ét Scepter, men ogsaa ved at anlægge græske Byer rundt om i Orienten og foranledige Vekselvirkning mellem græske og orientalske Skikke og Forestillinger. Man lærte nu fra græsk Side i Praksis, at der ikke var den principielle Forskel mellem Hellener og Barbarer, som endnu Alexanders store Lærer Aristoteles havde hævdet. Karakteristisk er den Fortælling (der findes i et

Skrift, som, maaske med Urette, tillægges Plutark), at Aristoteles skal have raadet Alexander til at behandle Hellenerne som Hellenere, Barbarerne som Barbarer, men at den unge Erobrer, hvis ærgerrige politiske Planer faldt sammen med hvad Humaniteten fordrede, ikke adlød sin Lærer heri. Gennem Samlivet og den fælles Skæbne uddannedes der nu en fælles Følelse; Forestillingen om en almindelig Menneskehed, der omfattede alle Nationer trods deres Forskelligheder, blev nu til. De overvundne Nationer fandt Trøst i den Tanke, at de ikke vare bukkede under for at gaa op i et enkelt andet Folk, men for at staa som Led af den hele Menneskehed[1]. — Den samme Kreds af Erfaringer blev der Lejlighed til at gøre i endnu større Kredse og under varigere og fastere Forhold, da hele den civiliserede Verden gik op i Romerriget.

Den stoiske Filosofi, som betoner det Indres, Fornuftens, Villiens, Uafhængighed af det Ydre, var særligt kaldet til at udvikle den ad praktisk Vej forberedte Forestilling om en almindelig Menneskehed. De nationale Forskelligheder maatte staa som noget Ydre og Tilfældigt, naar man fandt Menneskets egentlige Væsen ikke i ydre Livsformer og Livsvilkaar, men i det, der bevæger sig i Sind og Tanke. Der viser sig her et interessant Vekselforhold mellem historisk Erfaring og filosofisk Tænkning. Opdagelsen af den fælles Menneskenatur betingedes og lettedes ved den faktiske Nedbrydelse af de nationale Skranker, og den filosofiske Tænkning udtalte for

[1]) Paa et enkelt Punkt, der historisk gaar langt tilbage i Tiden, førte ogsaa den klassiske græske Etik udover den lokale og nationale Begrænsning af Menneskelighedsfølelsen, nemlig i Gæstevenskabsforholdet og i det Hele i Forholdet til de Fremmede, der fra gammel Tid betragtedes som staaende under Gudernes særegne Beskyttelse. Pligterne mod den hjælpeløse Fremmede stode som nogle af de højeste Pligter. At vise den vildfarende Vandrer Vej, at give Andre Ild og Vand, naar de mangle, og ikke at raade dem Andet end man selv holder for gavnligt, var Pligter, der indskærpedes ved særlig, ærværdig Overlevering. Her gjaldt altsaa ikke den Skranke, der ellers sondrede Menneskene i forskellige etiske Verdener. Den Fremmede og den Bedende stod som Menneske, hverken som Hellener eller Barbar. Der var her en Spire, som kunde udvikles videre, og ogsaa blev udviklet.

saa vidt kun den historiske Erfarings Resultat. Men paa den anden Side var denne filosofiske Tænkning allerede tidligere grundlagt. Zenon, Stoicismens Stifter, var paavirket af den store, fra Sokrates et Aarhundrede forud udgaaende Bevægelse. Efter en Fortælling skal Zenon have faaet Interesse for Filosofi ved at læse Xenofons Skrift om Sokrates. Det var den sokratiske Tanke om Selverkendelsen som Grundlag for al Erkendelse og Livsførelse, der hos Stoikerne udvikledes videre i Konsekvenser, der ikke forud vare dragne. Og den historiske Erfaring, der gjordes efter Alexanders Erobringer, fik nu først sin højere Betydning ved, at Ideen om en almindelig Menneskehed udvikledes. Stoikerne uddybede denne Tanke ved den hele Verdensanskuelse, ifølge hvilken Tilværelsen udgør en Enhed, idet Verdenssjælen lever og rører sig i de enkelte Væsener. Hele Verden, lærte de, er en stor Stat, fælles for Guder og Mennesker, besjælet af en og samme uendelige Kraft og underlagt en og samme store Lov, der fremtræder for hvert enkelt Væsen som dets egen indre Lov. De søgte herved at forbinde den enkelte Personligheds Selvstændighed med Hengivelsen til det Universelle: idet den Enkelte følger sin Natur, følger han den almindelige Natur, i hvilken han kun er et enkelt Led.

Hos *de første Stoikere* betones den personlige Selvhævdelse og Uafhængighed mere end Hengivelsen til det Universelle, og, hvad der hænger sammen hermed, indenfor den enkelte Personlighed fremhæve de Fornuften og Villien som det Vigtigste. Deres Etik faar derved en streng og negativ Karakter. Den Vise, deres Ideal, skal være hævet ikke blot over alle ydre Omskiftelser, men ogsaa over Bevægelserne i hans eget Indre, over Lyst og Smerte, Kærlighed og Vrede, over alle Affekter, der betragtedes som noget Ondt, da de ophævede Selvstændigheden, den absolute Hvilen i sig selv, og førte til Afhængighed af Noget, der laa udenfor Villien. Hoveddyden var Retfærdighed, der opfattedes som Modsætning til Kærlighed. — Senere Stoikere (*den mellemste stoiske Skole* i 2. og 1. Aarhundrede f. Kr.) ændrede denne Opfattelse og uddybede Humanitetsfølelsen, ja gjorde egentlig først Menneskelighedsbevidstheden til en Menneskelighedsfølelse. Des værre

vide vi saare lidet om denne Udvikling, og kun paa anden eller tredie Haand fra senere Forfattere. Den stoiske Tænker, hvis Indflydelse her især har været af Betydning, er den allerede som Afrikanus den Yngres Ven nævnte *Panaitios*. Paa Grundlag af den naturlige Trang til Samliv, som allerede Forgængerne havde antaget, og som Aristoteles havde udtrykt i den bekendte Sætning om Mennesket som et til Samfund anlagt Væsen (zoon politikon), udviklede Panaitios den etiske Betydning af Menneskekærligheden som sammenholdende Kraft. Mellem Retfærdigheden og Kærligheden stillede han Billigheden, der ikke holder sig til den formelle Ret, men tager alle individuelle Hensyn med i Betragtning. Og medens de ældre Stoikere egentligt kun antog et sandt Venskabsforhold mellem de ideale »Vise«, hos hvem Fornuften var naat til fuld Udvikling, fandt Panaitios i Menneskekærligheden et levende Baand mellem alle Mennesker, selv om de ikke have naat det absolute Ideal. Af særlig Interesse er det, at han ikke blot har holdt sig til psykologiske Beskrivelser og etiske Postulater, men har givet Grundtrækkene til en Sympatiens Udviklingshistorie, der minder om den moderne Udviklingslære. I sit Skrift »om det højeste Gode og Onde« (de finibus) siger Cicero (V, 23, 65): »Af alt Godt er intet saa beundringsværdigt og omfattende som Menneskenes indbyrdes Forbindelse, som deres Fællesskab i det, der er dem nyttigt, og som Kærligheden til Menneskeslægten, en Kærlighed, som har sin Kilde i Forplantningen, idet Afkommet elskes af Forældrene og hele Huset holdes sammen ved Forholdet mellem Ægtefæller og mellem Forældre og Børn, men som derpaa efterhaanden udbreder sig udad til, først ved nærmere og fjernere Slægtskabsforhold, saa ved Venskabsforbindelser, ved Naboforhold og ved Sammenslutning i borgerlige og offentlige Forhold, indtil den tilsidst omfatter hele Menneskeslægten.« Der er i disse Ord antydet en successiv Udvikling af Menneskelighedsfølelsen fra snevrere til videre Kredse, betinget ved den Maade, hvorpaa Menneskene af indre Drift og ved Forholdenes Magt komme til at leve, virke og lide sammen, en Udvikling, der ganske stemmer med den Maade, paa hvilken den moderne Sociologi opfatter Sagen. Den første

Del af denne Udviklingsproces har allerede Aristoteles skildret paa klar og interessant Maade, og han har angivet den Grundlov, som gør sig gældende ved hele denne Udviklingsgang: at den uvilkaarlige Indøvelse i en Virksomhed eller et Livsforhold frembringer en tilsvarende Følelse af Tilfredsstillelse derved. Jeg har derfor (i min »Etik«) kaldet denne vigtige Lov »det aristoteliske Princip.« Den sidste Del af den i Stedet hos Cicero antydede Udviklingsproces, Overgangen fra den nationale Sammenhøren til hele Menneskeslægtens Enhed, skyldes Betingelser og Ideer, der først fremkom efter Aristoteles' og Alexanders Tid, først i den østlige Del af den da bekendte Verden, senere, ved Romerrigets Udbredelse, i endnu større Kredse. Og det er sandsynligt, at Fremstillingen hos Cicero bygger paa Tanker, der første Gang saa Lyset i den stoiske Skole, vistnok hos Panaitios[1]. Hos denne Filosof, og i endnu højere Grad hos hans Efterfølger *Poseidonios,* fremhævedes i det Hele Følelseslivet og dets Betydning langt mere end hos de første Stoikere. Man søgte at mildne den skarpe Modsætning, disse havde fastslaaet mellem Fornuften og den aktive Villen paa den ene Side, Følelse og Affekt paa den anden Side. Dette hang naturligt sammen med, at de søgte at ophæve den absolute Modsætning, Skolens Stiftere havde fast-

[1]) Den græske Filosof, som Cicero følger i det Afsnit, hvorfra det anførte Sted er taget, er *Antiochos* fra Askalon, hvem han selv havde hørt i Athen. Denne Mand tilhørte den akademiske Skole, som var grundlagt af Platon, men han søgte, ofte paa meget udvortes Maade, at forbinde forskellige Skolers Læresætninger og har optaget meget baade fra den aristoteliske og den stoiske Skole. Der kunde da være Spørgsmaal om, hvilken af disse to Kilder vi nærmest maa antage for den anførte Tankegangs Udspring. Madvig synes (i sin Udgave af de finibus, Noten til III, 19, 62) nærmest at antage en stoisk Oprindelse. Senere har Bernays søgt at vise, at det er fra den aristoteliske Skole, Ideen om den almindelige Menneskekærlighed skriver sig. Men de nyeste Undersøgelser (O. Apelt: Beiträge zur Geschichte der griechischen Philosophie 1891 p. 354, — A. Schmekel: Die Philosophie der mittleren Stoa. 1892 p. 398 kfr. p. 220) pege hen paa, at Ciceros Hjemmelsmand Antiochos her nærmest er afhængig af Panaitios og den Udformning, han gav den ældste stoiske Lære.

slaaet mellem de ideale »Vise« og alle andre Mennesker. Der har i det Hele været Noget i denne Bevægelse indenfor den stoiske Skole i de sidste Aarhundreder f. Kr., som er beslægtet med den Indflydelse, Rousseau's Hævden af Følelsens Magt og Ret overfor de andre Sider af Sjælelivet øvede i forrige Aarhundrede baade paa Psykologiens og Etikens Udvikling og paa Literaturen i det Hele.

Den Ændring og Udvikling, som har fundet Sted i den mellemste stoiske Skole, og ved hvilken der lagdes en stigende Vægt paa det Universelle, Almenmenneskelige i Modsætning til det blot Individuelle og Særskilte, paa Følelsen i Modsætning til Erkendelsen og paa Kærligheden i Modsætning til Retfærdigheden, hører til det Allervigtigste, der foregaar i Historien i de sidste Aarhundreder f. Kr. Baade paa Grund af den successive Maade, hvorpaa denne Udvikling er gaaet for sig, og paa Grund af, at den foregaar i Menneskenes Sind og Tanke, trænger den sig ikke frem i Historiens Forgrund, hvor de larmende politiske Begivenheder foregaa. Men derfor kan dens Betydning være nok saa stor og varig.

De sidste Stoikere, som repræsenteres ved de tre Romere Seneca, Epiktet og Marcus Aurelius, staa nu ikke for os som et uforklarligt historisk Fænomen. Det er let at forstaa, hvorledes de, saaledes som Tidsforholdene udviklede sig efter den romerske Republiks Undergang, kom til at lægge en endnu større Vægt paa det, som allerede den mellemste stoiske Skole (Panaitios og Poseidonios) havde betonet. De vilde ikke med Rette kunne kaldes Stoikere, dersom de ikke med Energi hævdede den indre Personligheds Uafhængighed af Skæbnens Gang og de ydre Goder og Onder. I den Henseende mangler det hos dem ikke paa skarpe og krasse Udtalelser. Men ejendommelig for dem er den store Inderlighed, den dybe Stemning, hvormed de udtale de stoiske Tanker. Et enkelt Eksempel vil vise Karakteren af denne Aandsretning, som især kommer for Dagen paa en smuk og ofte gribende Maade hos den af disse Mænd, der baade som Personlighed og Forfatter staar højest, Marcus Aurelius. Han udtaler et Sted i sin Dagbog, at Menneskene ere anlagte til fælles Virksomhed, til Samarbejde, ligesom Legemets

Lemmer, og fortsætter: »Denne Tanke vil træde klarere frem for dig, naar du hyppigt siger til dig selv; jeg er *Led* (melos) i de aandelige Væseners Samfund, end naar du (ved en lille Forandring i Bogstaverne) blot kalder dig en *Del* (meros). Hvis du blot er Del, ikke Led, *saa elsker du endnu ikke Menneskene af Hjertet;* det at gøre Andre vel glæder dig endnu ikke saaledes, at det helt betager dig, men du gør det blot af Pligt, endnu ikke med den Følelse, at du derved gør dig selv vel.« (Marcus Aurelius' Optegnelser VII, 13). Den samme Inderlighed fremtræder, som allerede omtalt, i Fordringen om at elske sine Fjender og i den religiøse Opfattelse af Verdenslivet. Det er den indre Rigdom og Fylde, der hæver disse Mænd over Menneskers Overgreb og lader dem overse Tilværelsens mørke Sider. Den Kraft, de følte hos sig til at overvinde det Ydre, Skiftende og Smertefulde, stod for dem ikke i Strid med den Kraft, der rørte sig i Verdenslivet, men var en Forgrening af denne; derfor blev Harmonien deres sidste Tanke, og de vedblev at være Grækere, trods den skarpe Modsætning mellem det Indre og det Ydre, der var en saa væsentlig Del af deres Lære. Ikke med Trods, men med frejdig Beredvillighed venter den kejserlige Filosof hvad Skæbnen vil bringe ham, og hans Frejdighed slaar undertiden ud i en Hymne, som paa det berømte Sted, hvor det hedder: »Alt er harmonisk for mig, som er harmonisk for dig, o Verden. Intet kommer for tidligt eller for sent for mig, naar det kommer betimeligt for dig. Alt, hvad dine Aarstider bringe, er Frugt for mig, o Natur. Fra dig kommer Alt, i dig er Alt, til dig vender Alt tilbage. Naar Digteren siger: kære Kekrops' Stad[1]), skulde jeg da ikke sige: kære Zeus' Stad!« (Optegnelser IV, 23). — Den inderlige Optimisme hvilede ikke paa nogen Betragtning af den ydre Natur. De ældre Stoikere havde endnu haft Interesse for Naturforsken og for historisk Videnskab, og de havde kun ved skrøbelige og sofistiske Grunde (som til Dels gaa igen i nyere Tiders teologiske Ræsonnementer) formaaet at hævde deres optimistiske Opfattelse overfor Erfaringen. Fra al saadan udad-

[1]) Kekrops var efter Sagnet Athens Grundlægger.

gaaende Interesse have de seneste Stoikere trukket sig tilbage; derfor slippe de for store og æggende Problemer. De løse ikke den Opgave, hvorledes det indre Livs Inderlighed, Frejdighed og Kraft kan hævdes sammen med Erfaringen om Lidelsen og Kampen i Verden. Men denne Ufuldkommenhed opvejes ved den faste Overbevisning, hvormed de have henpeget til det indre Liv som vor nærmeste og væsentligste Verden og hævdet det som et Omraade for sig selv. »Se indad«, siger Marcus Aurelius (VII, 59); »der inde er det Godes Kilde, som altid kan sprudle frem, naar der blot graves!«

Mænd som Epiktet og Marcus Aurelius staa som smukke Vidnesbyrd om den Evne, kraftige og klare Aander have til at blive sig selv tro og bevare deres Frihed under Tidsstrømninger, der førte Mange til at kaste sig i Armene paa Mystik og Overtro. De fra Orienten kommende gamle og nye Religioner lokkede Mange til sig. Mange følte sig trætte — Nogle af Udsvævelser, Andre af Kunst og Literatur, Andre igen af Politik. Og naar man er træt, bøjer man villigt det Hoved, som man maaske før bar noget mere knejsende, end den indre Kraft virkeligt berettigede til I Epiktet og i Marcus Aurelius se vi, at der var Mænd baade i de laveste og i de højeste Kredse, som ikke kunde og ikke vilde opgive sig selv, og som heller ikke behøvede det. Deres mandige Livsanskuelse har ikke blot i sit Indhold Meget, der endnu fra vor Tids Synspunkt set er af stor Interesse og af blivende Betydning; men den staar særligt ved sit Forhold til Datidens Strømninger som et mærkeligt og lærerigt Fænomen.

V.

Det vilde være en vanskelig Opgave at paavise, hvori egentligt Følelseslivet hos Mænd som de her omtalte var forskelligt fra det, som Kristendommen førte med sig. Naturligvis bliver Opgaven let, naar man blot laver en ny Slags Følelse efter enhver Rubrik i Dogmatiken. Paa den Maade vil det være let at vise, hvilken Rigdom der med Kristendommen kom ind i Følelseslivet; dette blev paa denne Maade ganske vist beriget med adskillige nye Arter. Langt vanskeligere er Opgaven for den, der er klar over, at saa vigtigt og af-

gørende det kan være, at der kommer nye Forestillinger frem om Livets Formaal og Betydning, saa har Følelseslivet dog sine egne Love, sine naturlige Grundforhold, som ikke kunne ændres eller udvides i det Ubestemte. Det er derfor langt lettere at paavise, hvilke nye Forestillinger Kristendommen indførte, end hvilken Ændring i Følelseslivet den medførte. Og Opgaven bliver saa meget des vanskeligere, naar man lægger Mærke til, hvilken Inderlighed og hvilket Omfang Følelseslivet kunde udvikle sig til hos det »naturlige« Menneske. Dog er jeg overbevist om, at det var en vigtig, i sin Art enestaaende Ændring, der i sin Bestaaen viser sig at være uafhængig af de dogmatiske Forestillinger, som fra først af fremkaldte den. Jeg skal forsøge at fremstille, hvorledes jeg tror, at denne Ændring kan beskrives, uden at jeg tør paastaa, at jeg dermed angiver den eneste Maade, hvorpaa dette Spørgsmaal kan besvares. En Sammenligning mellem Stoicismen i dens sidste Udviklingsform og Kristendommen vil føre til hvad jeg anser for det Afgørende.

Stoicismens Hovedfejl var den megen Reguleren, den stærke Betoning af Nødvendigheden af vilkaarlig Indgriben i Sjælelivets Gang. Til Grund herfor laa en Mistillid til de uvilkaarlige Bevægelser i Sindet. Stoikeren erklærede alle Sindsbevægelser for onde. Den Vise er hævet over Stemningernes Bølgegang og handler ud af klar og stræng Bevidsthed. At følge Stemningen, at lade sig lede af Sindsbevægelsen førte efter Stoikernes Mening uundgaaeligt til Fald. Og hvad det gjaldt om, var jo dog det, at staa som sin egen Herre, selv sidde til Rors i sin Fart over Livets urolige Hav. Som saa ofte hænger ogsaa her Fejlen sammen med selve det Store og Udmærkede, med det, der gør de stoiske Karakterer enestaaende og giver dem Ophøjethedens Præg. Men Sagen er netop den, at Stoikerne kun troede at kunne naa denne ideale Stilling ved stadigt at hæmme den uvilkaarlige Trang til Hengivelse. En Hovedsætning i den stoiske Etik var og blev det, at man skal hæmme Forestillingernes Følelsesvirkninger. Tingene vække Forestillinger hos os; det kan ikke undgaas, men vi kunne undgaa at lade disse Forestillinger faa Magt over os ved stadigt at sige: det

er kun Forestillinger (eller som Stoikerne ofte sagde: Dogmer)! Hindre vi Forestillingerne i at rive os med, saa have Tingene ingen Magt over os. Dette Forhold til Forestillingerne er i Virkeligheden det Eneste, som staar i vor Magt, og derfor det eneste Afgørende.

Blandt de sidste Stoikere fremtræder dette Karaktermærke skarpest hos Epiktet. Hos Seneca og især hos Marcus Aurelius er det i høj Grad mildnet, uden dog at være opgivet. Marcus Aurelius' Optegnelser vise, hvorledes de uvilkaarlige Stemninger beherske Sindet; der er en Inderlighed i Hengivelsen, som mangler hos de andre Forfattere. Den Opgave at skildre Forskellen mellem den sidste Stoicisme og Kristendommens Følelsesliv vilde derfor blive betydelig vanskeligere, hvis vi blot vilde holde os til ham. For at faa Forskellen tydeligt frem holder jeg mig da til Epiktet[1]).

Da Alt er ligegyldigt, hvad der ikke staar i vor egen Magt, og da det Vigtigste af Alt, vore Opgaver og Pligter, høre til det, der staar i vor egen Magt, saa er Stoikeren ikke nogen stærkt interesseret Tilskuer ved eller Deltager i hvad der foregaar i Verden uden om ham. Han ved jo, at det altid er ham muligt at tage, hvad der kommer, paa rette Maade; Fremtiden vækker derfor ikke hans Spænding eller Nysgerrighed; *hvad* der vil ske, ved han ganske vist ikke, men *af hvad Art* det vil være, ved han, nemlig, at hvis det er Noget, der ikke staar i hans Magt, er det hverken godt eller ondt, og hvis det er Noget, der er hans Magt underlagt, saa beror det Væsentlige paa hans egen Villie, og hvad den bør gøre, det ved han paa Forhaand. (Epiktets Haandbog, Kap. 32). Hvad Epiktet udtaler om, hvorledes man skal forholde sig ved et Skuespil, kan anvendes paa Stoikerens Forhold til Livets store Skuespil. »Det er,« siger han, »for det Meste ikke nødvendigt at gaa i Teatret. Men

[1]) Dog maa det vel mærkes, at Epiktets Ytringer i „Haandbogen“ fremtræde med en Skarphed og Strenghed, der for en stor Del skyldes den kortfattede Form. Den udførligere Fremstilling, af hvilken „Haandbogen“ er et Uddrag, viser os Epiktets Lære i en mildere, menneskeligere Form. Denne Iagttagelse er gjort af *Martha:* Les moralistes sous l'empire romain. 2. ed. Paris 1866. p. 162 f.

hvis det en Gang er betimeligt at gaa derhen, saa maa du ikke være optaget af noget Andet end dig selv, det vil sige, du skal blot ønske, at det sker, som virkeligt sker, og kun at den maa sejre, som virkeligt sejrer; ti du vil da ingen Hindring møde. Men hold dig ganske fra Raab, Hoveren og stærk Bevægelse, og naar du er gaaet derfra, skal du ikke tale meget om hvad der er gaaet for sig, uden for saa vidt det kan tjene til din egen Bestyrkelse; ti af saadan Adfærd vil det vise sig, at du havde følt Undren over, hvad du saa.« (Haandbog, Kap. 33, § 10). Ogsaa hvad det virkelige Liv angaar, vil Stoikeren kun, at det skal ske, som sker, og saaledes som det sker, og derpaa beror hans indre Velfærd (Haandbog, Kap. 8). Den grunder sig paa hans egen Opfattelse. Og den samme Betragtning finder Anvendelse paa Andre: ogsaa om dem ved han, at et virkeligt Onde ikke kan vederfares dem. »Naar du ser, at En græder og er i Sorg, saa vogt dig, at Forestillingen ikke river dig hen, saa du mener, han er stedt i Ulykke; men gør straks en Distinktion i dit stille Sind, og hav den Tanke paa rede Haand, at ikke det, der er hændt ham, piner ham (en Anden vilde det maaske ikke pine), men hans Opfattelse af det er det, der piner ham. I Ord skal du ikke tøve med at vise ham Deltagelse, og om saa skal være, sukke med ham; *men vogt over, at du ikke ogsaa kommer til at sukke i dit Indre!*« (Haandbog, Kap. 16).

Hvad der her advares imod, er den fulde Hengivelse til og Betagethed ved det, som virkeligt sker. For at Sindet ikke skal blive sat i saa stærk Bevægelse, at det ikke kan finde sin Ligevægt igen, holder man det borte fra det levende Forhold til Virkeligheden og gør denne til et ligegyldigt Spil. Den Vej, Stoikeren gaar for at bevare sin Frihed, er at indskrænke sine aandelige Fornødenheder, sin Følelsestrang; des sikrere er han paa at faa den tilfredsstillet. Han faar Brøken i Livets Regnestykke til at vokse ved at formindske Nævneren, ikke ved at forstørre Tælleren. Her fremtræder det Negative og Passive i den stoiske Etik tydeligt. En vis Frygt for Livet gør sig gældende. Jo mere

dette Element kom til at raade, des mere maatte Stoicismens Begrænsning vise sig.

Psykologisk set er Kristendommen i Modsætning hertil karakteriseret ved, at den dristigt sætter Følelseslivet i den stærkeste Bevægelse, lader det svinge ud i de mest ekstreme Former. Den højeste Lyst og den dybeste Smerte har Kristendommen Plads for. Dens Dogmer udtrykke den Opfattelse, at kun den kender Livet, som har gennemlevet Ekstremerne. Den Trang, som den menneskelige Følelse har til at faa fuldstændig Udladning, til at skaffe sig Luft i hensynsløs Hengivelse, fyldestgøres i den kristelige Kultus. Jesus selv var bedrøvet indtil Døden, og han forudsiger sine Disciple, at de skulle sørge og bedrøves. Og paa den anden Side bebudes en Herlighed og en Glæde, som ingen Sans kan fatte. Her er ingen Ængstelighed over for Følelsen, ingen Frygt for at sukke i sit Inderste, saa lidt som for at lade sig henrive af Undren. Derfor førte Kristendommen ikke til at skille sig ud fra Tilværelsen, men opfordrede til at leve og lide under dens Gang. Alle Tanker rettedes mod ét stort Maal, der snart skulde naa sin Virkeliggørelse, og paa Forholdet til hvilket den Enkeltes højeste Ve og Vel beroede. Den Enkelte var altsaa virkeligt draget ind med i de største Verdensbegivenheder, i den store historiske Sammenhæng, hvis Grundtræk Aabenbaringen havde afsløret. Som ligegyldig Tilskuer, der havde nok i sig selv, kunde den Enkelte her ikke staa. I Forventningen om den store og nære Afslutning af Verdenslivet var han revet ind i saa voldsom en Bølgegang af Haab og Frygt, som den stoiske Vise, hvem Tilværelsen Intet kunde bringe, og fra hvem den Intet kunde tage, ikke kendte og i hvert Tilfælde gyste tilbage for. Derved vandt den en Magt over Sindene, som Stoicismen var udelukket fra, afset fra en lille Kreds af energiske og inderlige Karakterer. Kristendommen lærte at vinde sig selv ved at glemme sig selv, medens det var Stoikerens Ulykke, at han altid havde saa travlt med at regulere Sjælelivets uvilkaarlige Gang, at han ikke kunde naa den sande Selvforglemmelse.

Men saa mangesidige ere Forholdene paa det aandelige

Livs Omraade, at neppe have vi fremdraget og betonet en afgørende Modsætning mellem Stoicismen og Kristendommen, før vi nødes til at blive opmærksomme paa den Lighed, der er imellem dem. *Til Stoicismens skarpe dualistiske Forskel mellem det Indre og det Ydre, en Forskel, der tilsidst spærrede for levende og aktiv Deltagelse i Livet, svarer Kristendommens endnu mere udprægede Dualisme mellem det Hinsidige og »denne Verden«.* Hint Rige, som forventedes snarligt, skulde komme ad overnaturlig Vej og ophæve det naturlige Liv og alle dets Forhold. Deraf fulgte for den konsekvente kristelige Etik et negativt og passivt Forhold til det naturlige Liv og den historiske Udvikling. Kun ved Omfortolkning er der senere naaet et Kompromis, ligesom der heller ikke manglede analoge Kompromiser indenfor den stoiske Skole. Naar Kristendommen skal betegne et blivende Fremskridt i Forhold til Stoicismen, maa det bero paa, om den levende, lidenskabelige Forventning, den fulde Hengivelse til Følelseslivets Svingninger og Tilliden til, at man derigennem ikke behøver at miste sig selv, men netop kan lære Livet at kende derved, — om alt dette kan bevares og knyttes til det virkelige Menneskelivs Udviklingsgang gennem Historien, selv om de dogmatiske Forestillinger, der fra først af fremkaldte disse sjælelige Tilstande, falde bort. Og om Muligheden heraf synes det aandelige Livs Udvikling i den nyere Tid at vidne. Selv hvor det staar Kristendommen i dennes dogmatiske Form fjernt, har det dog optaget fra den psykologiske og etiske Elementer af største Betydning.

Det bekendte Ord, at Verdenshistorien er Verdensdommen, bekræfter sig især i de store aandelige Strømningers Skæbne. De fremtræde fra først af med bestemte Særegenheder og Ufuldkommenheder, der skyldes de Forhold, under hvilke de bleve til. For at kunne gaa over til at faa blivende historisk Betydning, maa de først gennemgaa en Skærsild, i hvilken det udskilles, der strider mod, hvad Kampen med den *virkelige* Tilværelse fordrer. Baade den kristelige og den stoiske Etik have behøvet en saadan Skærsild, og der er værdifulde Elementer i begge, som formaa at gennemgaa denne Prøve.

FILOSOFI SOM KUNST.

I.

Naar En studerer Jura, kalder vi ham Jurist, — naar han studerer Medicin, Mediciner, og saa fremdeles. Ganske paa samme Maade kan man ikke kalde Den, der studerer Filosofi, Filosof. Det vilde man kun, hvis Ordet Filosofi historisk betegnede en rent teoretisk og videnskabelig Bestræbelse. Men Filosofiens Historie viser, at tænkende Bearbejdelse af visse Problemer vel er en Hovedbestemmelse ved Begrebet Filosofi, men at der dertil ogsaa knytter sig en anden, mere praktisk Betydning: et *Liv* i og for Tanker, eller en Stræben efter at gennemføre Tanken i Livet, — i større eller mindre Kredse af Livet, i hvert Tilfælde i sit eget Liv. Tages denne Side af Begrebet Filosofi, vil Ingen uden Fordringsfuldhed kunne kalde sig selv Filosof. Man kunde med Kant, der oftere kommer tilbage til dette Punkt, skelne mellem Filosofi som Viden og Filosofi som Visdom. Kant er omhyggelig for at præcisere, at der gives en Betydning af Ordet, i hvilken Ingen tør kalde sig selv Filosof. I den praktiske Betydning af Ordet lægger Filosofien Beslag paa andre aandelige Evner end de rent intellektuelle.

Den empiriske og den kritiske Filosofi skelner skarpere mellem de to Sider ved Begrebet Filosofi end den spekulative, som paa romantisk Vis lader de forskellige Omraader fortone sig sammen og vil sammenfatte dem alle i én Idé, uden at anerkende Loven om Arbejdets Deling. Gennemførelsen af den empiriske og kritiske Metode har ført til Sondring mellem Fag, der tidligere ikke kom til at føre

deres særegne Tilværelse. Den filosofiske Tænken er i vore Dage ingen samlet, enkelt Strøm, men har delt sig i mange Strømme: Psykologi, Logik, Etik o. s. v. Det er en Deling, der har vist sig frugtbar; men den umiddelbare Begejstring, der let kunde vækkes, da man i en enkelt Idé troede at sammenfatte Tankens og Tilværelsens hele Indhold, al Erkendelse og alle Værdier, som en Perle, det var værdt at købe for alt sit Gods, — en saadan koncentreret Tankebevægelse kan vore Dages filosofiske Forsken ikke frembyde. Den har opgivet at finde de Vises Sten eller den Nøgle, der lukker op overalt.

Hvor Arbejdets Deling finder Indpas, medfører den en Krise. Saaledes sker det i Organismen, hvor Nødvendigheden af Koncentration under Kampen for Tilværelsen sætter en Grænse for Differentiationen, — i Samfundet, idet det sociale Problem væsentligt hænger sammen med Arbejdsdelingen, — og saaledes ogsaa i Videnskaben: ti naar al Tænkning fordeler sig over de særskilte, fra hverandre forskellige Omraader, hvorledes bliver da den aandelige Koncentration mulig, den Helhedsopfattelse og den samlede Virken, som Livet fordrer, naar det ikke skal føres i Blinde? — Efter min Opfattelse stiller dette Problem sig ikke blot for den humane eller naturalistiske Livsanskuelse, men ogsaa for den religiøse. Det religiøse Problem i vore Dage hænger nøje sammen med, at religiøs Tro nu er bleven en Specialitet *ved Siden af* Videnskab, Kunst og praktisk Stræben, medens den fra først af stod som Indbegrebet af Alt, hvad der kunde bringe aandelig og personlig Næring[1]).

De betænkelige Virkninger af Spredtheden og Specialiseringen synes at være i Færd med at fremkalde en Reaktion. Den, som med Opmærksomhed følger, hvad der bevæger sig i Tiden, vil kunne fornemme, at en Reaktion i mystisk Retning ligger i Luften. Mystisk kan man kalde denne Bevægelse: ti mystisk er ikke blot Dunkelhed, men Koncentration af Aandslivet, Opgaaen i en Enhed. Man trænger til fortættet Tankenæring; man er træt af Analysen og Speciali-

[1]) Smlgn. min Etik p. 305—307. (2 Udg. p. 419 -421).

seringen og vil Intuition, Sammenfatten af Erkendelsen til en ledende Idé, som kan fylde Personligheden og ikke blot tilfredsstille en enkelt Side af den. Man fordrer, at Videnskaben skal blive Kunst, eller at Kunsten skal agtes for den højeste Videnskab.

Der er mange Træk, som Slutningen af det 19. Aarhundrede har fælles med Slutningen af det 18. Aarhundrede. Ogsaa da rørte sig Trangen til Koncentration og Mystik efter den megen Analyse, og Følgen blev Reaktion over hele Linien. Karikaturen af denne Trang ytrede sig da, ligesom nu, i Tendentsen til Spiritisme, Okkultisme og andre hemmelighedsfulde Retninger. Saadanne aandelige Strømningers Opstaaen har i og for sig noget Dunkelt ved sig. I Aaret 1790 blev Kant spurgt af en Ven om Aarsagen til det overhaandtagende Sværmeri. Kant svarede, at det var ligesaa vanskeligt et Spørgsmaal at besvare for Psykologerne, som det for Lægerne var at angive Aarsagerne til den herskende Influenza. Han mener, at man ikke skal tage Sagen for alvorligt og ikke bruge heroiske Kure overfor den, og synes at tænke sig et aandeligt Middel derimod i Analogi med koldt Vand, som Lægerne brugte for Influenza[1]). Karakteristisk for den begrænsede Erfaring, man paa Kants Tid endnu havde om aandelige Strømninger, deres Natur og Love, er det, at Kant ikke tænkte paa, om der ikke i hele det aandelige Livs Karakter, som det havde formet sig i den sidste Halvdel af Aarhundredet, kunde være Noget, der naturligt maatte hidføre en Reaktion. Vi have i Løbet af det Aarhundrede, der siden er gaaet, havt Lejlighed til at se og studere Bevægelserne paa det aandelige Omraade, og ere fortrolige med den Tanke, at en stærk Strømning altid paa en eller anden Maade er motiveret ved den foregaaende Periodes Resultater eller Mangler. Vi have set saa mange Bølger afløse hverandre, at vi mene at kunne slutte fra de foregaaende, hvorledes omtrent de følgende vil være beskafne. Og vi kunne da ruste os paa Forhaand til at tage imod, hvad der skal komme. Det

[1]) Kants Brev findes hos *Borovski:* Darstellung des Lebens und Characters Immanuel Kants. Kønigsberg 1804, p. 227.

er jo ikke sagt, at den Koldtvandskur, Kant anbefaler, er tilstrækkelig.

Hos forskellige Forfattere fra de seneste Aar faar Trangen til Intuition, til Tanker, i hvilke der kan leves personsonligt og koncentreret, til afsluttende Livsanskuelse, Luft paa ejendommelig, til Dels meget subjektiv og barok Maade. Af tyske Forfattere ere her Lagarde, Nietzsche og den anonyme Forfatter til »Rembrandt als Erzieher« at nævne. I Frankrig haves i Renan en aandfuld Repræsentant for denne Retning. I et nyligt udkommet talentfuldt svensk Skrift af Hans Larsson (»Intuition«) viser den samme Tendens sig. Hvad der end kan indvendes mod disse Forfattere, saa udtrykke de hver paa sin Maade en aandelig Fornødenhed, der ikke lader sig tilbagetrænge. Vi kunne ikke leve paa Abstraktioner og Specialiteter, og det Spørgsmaal kan ikke skydes tilbage, hvilken Betydning Tænkning og Forskning da har for vor personlige Livsførelse.

Uagtet jeg tror, og ogsaa lejlighedsvis allerede har berørt, at Problemet lige saa vel opstaar paa det positivt religiøse Standpunkt i vore Dage, som paa det filosofiske eller humane, vil jeg dog her især holde mig til dette sidste Standpunkt. Spørgsmaalet er, hvorledes Filosofien kan blive Kunst, og i hvilken Betydning den kan blive det; *at* den maa blive det, er givet. Og som jeg begyndte med at sige, historisk ligger det i Filosofiens Begreb ikke blot at være Viden, men ogsaa Kunst eller Visdom. Spørgsmaalet er, hvorledes dette under vore Forhold kan ske.

De fleste af de Forfattere, jeg før nævnte, synes ikke at have set Problemets hele Vanskelighed. De overhugge Knuden i Stedet for at løse den; de springe over i Mystik og Intuition, gøre Vold paa Tænkningen, glemme, afbryde eller afslutte den paa vilkaarlig Maade, ja se maaske endog med romantisk Foragt ned paa den ædruelige Tænknings og Specialundersøgelsernes Mænd. Hvad der interesserer mig hos disse Forfattere, er derfor mere den Trang, der kommer frem hos dem, end den Maade, hvorpaa de selv søge denne Trang tilfredsstillet.

Jeg skal forsøge i korte Træk at vise, af hvad Grund Filosofien maa blive Kunst, og paa hvilken Maade denne Kunst er at øve.

II.

Saaledes som vor Erkendelse nu én Gang er stillet, kan enhver afsluttende Verdensanskuelse kun være en Hypotese. Enhver Helhedsopfattelse, enhver Fortolkning af Tilværelsen, vi forsøge, maa godtgøre sin Gyldighed ved at sammenholdes med nye, videre gaaende Erfaringer. Men da saadanne indfinde sig, saa længe Livet varer i os og udenfor os, kan Erfaringsbekræftelsen aldrig afsluttes saaledes, som det er muligt ved mere begrænsede Opgaver. Det er altid paa fragmentarisk Grundlag, vi bygger en Fortolkning af Tilværelsen; vi ere stillede omtrent som Filologen, der skal tyde et brudstykkeagtigt Manuskript, eller som Historikeren, der af spredte og løsrevne Beretninger skal konstruere en Begivenhed eller en Handling og dens Motiver. Den filosofiske Forsken ender i Gisningens Kunst, ligesom Tekstkritiken og Historieforskningen. Den Karakteristik af Tilværelsen, enhver Verdensanskuelse tilstræber, kan da ikke komme ud over det Hypotetiske. Grænseresultaterne, de sidste Konsekvenser, en Tænker drager, ville stedse beholde en problematisk Karakter.

Der hører nu ikke blot Kunst til at udarbejde en saadan sidste Hypotese, men der hører ogsaa en ejendommelig Kunst til at arbejde med den i Praksis. Der udfordres en Elasticitet, der stadigt fra den fuldbyrdede Konstruktion gaar tilbage til Analysen, og formaar at gøre denne Svingning frem og tilbage uden at miste Energien. Kunsten er at forene Troens Begejstring med Drøftelsens Utrættelighed. Tankearbejdets Kraft maa ikke svækkes ved Bevidstheden om, at Resultatet stedse er problematisk. Naar den givne Virkelighed er i Modstrid med de Ideer, vi med al vor Flid har dannet os, er det saa Ideernes Skyld, eller er det den begrænsede Erfarings Skyld? Her er Kunsten den, stedse at være beredt til ny Prøvelse. Det er lettere at slaa en

Streg over Erfaringsbekræftelsen og én Gang for alle hensynke i Profeteren og romantisk Intuition; men det fører til Tankens Død — den store Fare, som al aandelig Reaktion truer med, og som det fremfor Alt gælder at undgaa. Men den undgaas kun ved Indøvelse i den Kunst at leve paa Ideer. Det er mere end blot Viden; thi det stiller Krav til Villiens Energi og Følelsens Livlighed. Det er Noget, der ikke kan gøres af én Gang for alle. — Om det, man kun behøver at vide for at kunne øve det, siger en gammel tysk Talemaade: »Das ist keine Kunst, das ist nur eine Wissenschaft.« Overgangen fra Filosofien som Viden til Filosofien som Kunst kræver Opbud af en personlig Kraft og Virtuositet, som den rene Viden ikke fordrer. Det gælder om at bevare Sammenhængen mellem vor Tænken og vor praktiske Higen og Færden i Livets Mangfoldighed, at gøre Overgangen saaledes, at der ingen indre Splid kommer i vort Væsen.

Korteligt skal jeg henvise til, at en aldeles lignende Opgave stilles den Troende. Selv om hans Tros Indhold for ham er givet én Gang for alle og staar uforanderligt fast, som kundgjort af en absolut Autoritet, saa forandrer Livet sig dog stadigt, og Opgaven bliver da den at bevare Sammenhængen mellem sin Tro og sin praktiske Deltagelse i Livets Færd. Som hist Tænkningens Resultater, saaledes skulle her Troens Postulater fastholdes uden at skifte Karakter under de skiftende Forhold. Det vilde være en interessant Opgave at undersøge, hvorledes denne Opgave er løst fra Kirkens Side til de forskellige Tider. Kirken selv er mere tilfreds med den Maade, paa hvilken den har løst denne Opgave, end dens Kritikere fra højst forskellige Standpunkter (saa forskellige som Feuerbachs og Kierkegaards) ere det. Men her vilde jeg blot antyde, at ogsaa paa Troens Standpunkt er et kunstnerisk Supplement nødvendigt, skønt det naturligvis faar en anden Karakter end den filosofiske Kunst, som ikke har Autoriteten til Forudsætning.

Et Liv i Ideer behøver ikke at forudsætte, at disse Ideers Gyldighed staar dogmatisk fast. Det er et smukt

Ord af Lagarde: »De sande Idealister kunne vente«[1]. Det er kun Utaalmodigheden og Ladheden, der volder Dogmatisme. Det gaar Mange endnu med Ideerne, som det i gamle Dage gik Alle med Stjernerne: man var bange for, at de skulde falde ned, naar de ikke var forsvarligt indlagte i faste Sfærer.

Der kræves ikke blot aandelig Frihed og Elasticitet for at leve i Ideer, uden at gøre dem til ubevægelige Dogmer: men der hører dertil ogsaa et Sind, som ikke forarges over, at det Store saa ofte viser sig for Forskningen at udspringe af det Ringe og Uanseelige. Hvad der i Ideen, i Totalanskuelsen staar saa frit og højt, har langsomt arbejdet sig frem og skyldes Bidrag fra mange Sider, som den store Aa opstaar af de mange smaa Bække. Analysen, den specielle Undersøgelse fører os ligesom bag Kulisserne, viser os Maskineriet, og der opstaar da let en Blaserethed, som udbryder: »Er det det Hele? Er det det, der ligger bag ved?« I Stedet for at glæde sig over den Tilværelsens Hemmelighed, der knytter det Store og det Smaa, det Uendelige og det Endelige sammen paa uadskillelig Maade og i stadigt Vekselspil, finder man i Analysen Bevis for, at Livets Værdi er Illusion, eller hvis man vil fastholde Værdien, vender man sig fra Analyse og Specialforsken med Haan. Ogsaa i denne Henseende behøves der kunstnerisk Virtuositet for at fastholde de forskellige Synspunkter, der kunne synes at stride mod hinanden, og for ikke at tabe Troen paa det Evangelium, Historien atter og atter forkynder, at selv de største Livsmagter en Gang maatte svøbes og lægges i en Krybbe, og at de hjælpende og forløsende Kræfter ofte komme fra en Kant, fra hvilken man mindst ventede dem.

Det rent videnskabelige Arbejde, den rene Tænken lægger kun Beslag paa en enkelt Side af Personligheden. Men ved den Opgave at arbejde med Ideerne i Livets skiftende Mangfoldighed, i de smaa Betingelsers Virvar uden at henfalde hverken til Dogmatisme eller Blaserethed. lægges der Beslag paa hele Personligheden. Mangen, som med Begejstring

[1]) Deutsche Schriften. Gøttingen 1886 p. 481.

kastede sig over Gransken af de store Problemer for at gennemtrænge dem med Tanken, har erfaret, at der kom et Punkt, hvori Situationen ændredes, og hvor han fra den mere upersonlige Søgen efter en rent objektiv Løsning af Gaaderne stødtes tilbage i sig selv og fik nok at gøre med at gennemarbejde de foreløbigt vundne Tanker i sit personlige Liv, at uddanne hos sig den personlige Kunst, som hører til for at leve i Ideerne. En begejstret Tænker fra Renaissancetiden, Giordano Bruno, har udtrykt denne Tænkningens Overgang til personligt Liv ved Hjælp af Myten om Aktæon, Jægersmanden, der efter at have faaet Øje paa den guddommelige Skønhed blev Bytte for sine egne Hunde: Hundene ere Tankerne, der rettes mod de store Ideer; naar Øjet er opladt for Idealet, vende Tankerne sig indad formedelst den stærke Bevægelse i Sindet, søge ikke længere ud efter. Problemet bliver subjektivt, personligt, ikke længere rent objektivt. Og Bruno fremhæver, at saaledes gaar det, hvor det ikke er specielle og endelige Genstande, Tanken rettes imod, men det Guddommelige, Universelle[1]. At en Forsken, især hvor den rettes mod de højeste Opgaver, omsættes til en evig Stræben, er en Tanke, ved hvilken Bruno staar som Lessings, Kants og Goethes Forgænger. Kunde Maalet naaes én Gang for alle, var der ingen Plads her for Kunst.

Videnskaben finder selv sin Regning ved saaledes at give Plads for en Kunst, der dog bevarer Sammenhængen med den. Ti denne Overgang til personlig Kunst medfører, at vi faar et nyt Erfaringsomraade. Vor Synskreds beriges. Vi blive selv »Instanser«, selv Genstande for Eksperimenter. Der gøres Erfaringer om Forholdet mellem Tankerne og de personlige Kræfter, om Hines Næringsværdi og Frugtbarhed og disses Bøjelighed og Udholdenhed. Det er menneskelige Erfaringer i Ordets sande Betydning. Og formaa vi paa en eller anden Maade at forme og udtrykke dem, vil de kunne komme Andre til Gode. Der vil paa Grundlag af saadanne Erfaringer kunne danne sig en sammenlignende Livs-

[1]) Bruno: De gl' heroici furori. Op. ital. ed. Lagarde. Gøttingen 1888. II. p. 651 f., 723 f.

filosofi[1]), der vil blive en Analogi til den sammenlignende Religionsvidenskab. Hidtil har man kun haft nogenlunde Respekt for Livsanskuelser, der vare fælles for Folkeslag, for store Menneskegrupper. Jo mere Dogmatismen trækker sig tilbage (hvad den bebudede Mystik forhaabentligt ikke vil hindre for længe), des mere ville de individuelle Erfaringer og den personlige Livskunst komme til deres Ret. Jeg ser heri et Lyspunkt for Fremtiden.

Personlighedernes Forskellighed vil uundgaaeligt faa stor Indflydelse, naar Filosofien skal gaa over til Kunst. Hvad jeg hævder, er kun, at Kunsten fra en væsentlig Side netop bestaar i at bevare Sammenhængen mellem Forskning og Personlighed, eller rettere mellem den Del af Personlighedens Væsen, som den rene Tænken lægger Beslag paa, og den, der virker, naar Tankerne skulle fastholdes og gennemføres i Livets Virkelighed. Det kan ikke være Andet, end at Vejene paa dette Punkt ville skilles paa Grund af de personlige Forskelligheder, og kun gennem en sammenlignende Livsfilosofi kan der igen blive Mulighed for gensidig Forstaaelse.

I Livskunsten er Enhver først og fremmest henvist til sig selv. Han har en Opgave, han skal løse paa sin Vis, og ikke kan løse paa nogen anden Vis, naar han ikke vil ende i Affektation eller Hykleri. — Da Buddha blev født, ønskede 10,000 Kvinder at blive hans Amme. Og da Buddha ikke vilde bedrøve de 9,999, mangfoldiggjorde han sig selv saaledes, at hver Kvinde fik sit Vidunderbarn at opfostre[2]). Saaledes har vi Alle hver for sig et Gudebarn at fostre. Og saa mange Børn der end er, ægte ere de alle. Det gælder for Enhver at udvikle *sine* Kræfter, bringe sine personlige Anlæg og Drifter sammen med de Tanker, Slægten til den givne Tid raader over, eller med saa mange af dem, som han kan tilegne sig, og derigennem uddanne sin Livsfilosofi, øve den menneskelige Livskunst paa sin Vis.

[1]) Smlgn. min Bog: Søren Kierkegaard som Filosof. Kbhvn. 1892. p. 52 f., 82 ff.

[2]) Billedet henter jeg fra *Renan*: Feuilles détachées. 4. ed. Paris, 1892, p. 162 f., men jeg anvender det noget anderledes end han.

III.

Hidtil have vi kun betragtet den filosofiske Kunst i dens Forhold til Ideerne, til Tænkningens sidste Hypoteser. Endnu klarere viser denne Kunsts *Nødvendighed* sig, hvor det gælder praktisk Livsførelse. Det gælder her ikke blot om Kontemplation og Teori, men om Handlen. Vi have ikke mere at gøre med den teoretiske Filosofi, med Forsøget paa at udvikle en Verdensanskuelse, men med Filosofien som Etik. Ogsaa her viser det sig, at der er en kunstnerisk Afslutning og Gennemførelse, som Teorien ikke direkte kan bestemme. Den filosofiske Etik kan kun give de almindelige Principer: den praktiske Anvendelse i det enkelte bestemte Tilfælde, under de aldeles konkrete Forhold, kan ikke direkte udledes af dem. Og hvad der ogsaa her vil vise sig at være den store Kunst, er det at forene Modsætninger i sig. I det personlige Forhold til Erkendelsens Resultater gjaldt det at forene Troens Frejdighed med stadigt fortsat Drøftelse, Blikket for det Store med Sansen for de smaa Betingelser. I den praktiske Livsførelse gælder det om Foreningen af Modsætninger som Erindring og Haab, Opgaaen i Øjeblikket og Stræben efter omfattende Formaal, Hævdelse af den egne Individualitet og Hengivelse til Noget, som ligger ud over denne, uvilkaarlig Udfoldelse af Livet og vilkaarlig Indgriben. Mange flere Modsætningsforhold vilde der her ved nærmere Undersøgelse være at nævne, som den personlige Kunst skal forbinde til Enhed paa en Maade, som ingen almindelig Formel kan lære, da Betingelserne baade i Grad og Kvalitet er forskellige for hvert Individs Vedkommende, og da Løsningen tilmed ikke kan naas én Gang for alle, saaledes som en Sætning staar fast, naar man blot én Gang har faaet den bevist[1]. — Kun et Par af disse Modsætningsforhold skal jeg her dvæle lidt ved, for at oplyse dem ved Eksempler.

En Fare, der truer, naar Livsførelsen ikke længere skal bestemmes ved Overlevering og Autoritet, men ved fri Erkendelse, er, at det Uvilkaarlige og Umiddelbare bliver kuet

[1]) Smlgn. min Bog: Søren Kierkegaard som Filosof. p. 44—48.

og fortrængt. Naar der er Tale om Filosofi som Kunst, vil man maaske endog straks opfatte Sagen som om det nu gjaldt at regulere alle Livsytringer efter bevidste Principer. Naar Tankens Ret til at gribe bestemmende ind i Livet anerkendes, vil der let opstaa Mistro eller Ringeagt over for det Naturlige, Tilvante, Overleverede og Uvilkaarlige. Man vil i Emancipationen fra dette maaske endog i og for sig finde et Fortrin. Vilkaarligheden prises, blot fordi den giver noget Nyt, bryder med det Vante. Bevidst Reflekteren, Ræsonneren og Reguleren kommer derfor let til at spille for stor en Rolle, og det gaar ud over Friskheden og den umiddelbare Kraft. Reaktionen efter en rationalistisk Emancipationsperiode finder maaske sin bedste Støtte i den tilsidesatte Trang til at give sig hen i det Uvilkaarlige i Stedet for at lade Alt bestemmes ved bevidste Forestillinger. Kristendommens første Virkninger i den europæiske Verden beroede for en ikke ringe Del paa, at den kom denne Trang i Møde. Den stoiske Lære, som var den alvorligste Livsfilosofi i Tiden, led netop af den Ensidighed, som bestaar i Mistillid til Sindets uvilkaarlige Bevægelser. Stoikeren vilde fremfor Alt bevare sin rationale Sindsligevægt, vilde ikke omtumles af Stemningerne, ikke tvinges i Affekt. Han ofrede Fylden og Dybden for at bevare Selvherredømmet. Ikke undres, ikke sukke i sit Inderste, ikke juble overvættes, det var hans Maksime. Kristendommen derimod gav ved sine Grundtanker og sin Kultus Lejlighed til at gennemleve de stærkeste Sindsbevægelser, til at lære de mest modsatte Følelser at kende og derved ligesom udmaale, hvad Livet indeholder af Lys og af Mørke[1]). Det var det Uvilkaarliges berettigede Reaktion mod det Vilkaarlige. Den stoiske Lære om Tankens styrende Magt var alligevel ikke urigtig. Men Forholdet er mere sammensat, end Stoikeren saa. Tanken er Roret, men Vind og Vove maa drive Skibet frem. Ogsaa her er Kunsten at bevæge sig gennem Modsætningerne, saaledes at begge kommer til deres Ret; paa Vekselspillet af det Vilkaarlige og det Uvilkaarlige beror Livets Klarhed, Sundhed og Dybde.

[1]) Se udførligere herom Afhandlingen „Hedenske Sandhedssøgere".

I nyere Tid betegner Rousseaus Optræden ogsaa en Reaktion af det Uvilkaarlige mod den bevidste Reguleren, som den moderne Rationalismes første Periode havde sat i System. Han opdagede en ny Verden, Hjertets, den umiddelbare Følelses, de uvilkaarlige Instinkters Verden i Modsætning til Forstandskulturen og den ydre, mekaniske Dannelse. At han tog Ordet for Naturen imod Kulturen, betød, at han igen vilde bringe det Umiddelbare, Ubevidste, Oprindelige og Enfolde til Ære over for det bevidst Formede og Artikulerede. Det var som en ny Kilde, der sprang ud i Ørkenen; en ny Værdsættelse af Livet indledededes, og den Bølge, han satte i Bevægelse i det menneskelige Aandsliv, fortsattes gennem den romantiske Bevægelse, hvis Forløber han var, til ind i vore Dage. Paa karakteristisk Maade fremtræder den Rousseauske Livsfilosofi i hans Fordring om, at Opdragelsen skal være *negativ*, det vil sige, væsentligt bestaa i Bortryddelsen af Hindringer og Udvækster, saa at Livet faar Lov at udfolde sig uvilkaarligt. Han hævder, at kun ved dette varsomme og indirekte Forhold kan man i det Hele lære Barnenaturen at kende og undgaa at forkvakle den ved at gribe ind efter forudfattede Ideer. Den vilkaarlige Indgriben forudsætter jo altid saadanne forudfattede Ideer; og Kunsten, den vanskelige Kunst er netop den, at gøre den fornødne Brug af de Ideer, der grunde paa Fortidens bevidste Erfaringer, uden at krænke eller forkvakle det, der ubevidst, i det Skjulte er spiret frem og begynder at udfolde sig. Deri bestaar al Opdragelses, ogsaa Selvopdragelsens Kunst. Den finder Anvendelse paa det Gudebarn, vi hver for sig har at fostre.

Et andet Forhold, hvor den almindelige Formel, som kan gives i den teoretiske Etik, heller ikke slaar til, saa at den personlige Kunst maa fremarbejde Modsætningernes Forbindelse, er det mellem Hævdelse af den egne Personlighed og Hengivelse til Andre. Fra mange Sider lyder nu Slagordet om Individualitetens hensynsløse Hævdelse som det ene Fornødne. Humaniteten, siger Lagarde endog, maa vige for Individualiteten. Men med ikke mindre Styrke rører sig i vor Tids Bevidsthed den socialistiske Tanke. For den Enkelte at finde det harmoniske, det vil sige det efter hans

Natur[1]) harmoniske Forhold mellem de to Modsætninger er en stor Kunst. I stærke Ord at proklamere det ene eller det andet Led i Modsætningsforholdet som det Eneste, det gælder, er ingen Kunst (uden i den Forstand, at det kan ske med Fremstillingskunst; men det er ikke den Slags Kunst, Talen her er om). Lige saa lidt som det er Kunst, er det Videnskab. Det er Agitation. — I Ibsens »Bygmester Solness« findes anskuelige Bidrag til at belyse Problemet. Jeg skal vel vogte mig for at give nogen Fortolkning af, hvad Stykket gaar ud paa. Det er jo ikke sagt, at det gaar ud paa Noget. Jeg benytter kun nogle Træk af Hovedpersonernes Karakter. Der fremtræder hos Solness en Tendens til absolut Selvhævdelse, til en »Rovfuglemoral«, der gør sin egen Higen til eneste Lov. (Ved Udtrykket Rovfuglemoral maa det dog aldrig glemmes, at Rovfuglene have deres Reder, og at den ene Ravn ikke hugger Øjnene ud paa den anden.) Den Selvhævdelse, der først bliver mulig gennem Hengivelsen og Opofrelsen, og den Udvidelse og Uddybelse af alle Sindets Kræfter, som kun vindes ved Opgaaen i Idealer, der omfatte Mere end den egne Individualitet, — dem kender Solness ikke. Men det viser sig dog, at naar han kuer og bedrager Andre for at naa sit Maal, saa er det ikke Tegn paa Magt, men netop paa Afmagt. Saa snart Ungdomsmodet og Ungdomskraften (personificeret i Hilde — hvis det ikke er Forsyndelse at kalde denne skønne Skikkelse en Personifikation) kommer frem hos ham igen, yder han straks Retfærdighed — nu dog for sent. Og saa længe Bygmesterens Planer omfatter det menneskelige Livs Interesser, lykkes de for ham; da han utilfreds dermed vil op i de ensomme Regioner for at bygge Luftslotte, styrter han til Jorden. Om det er Ibsens Mening, at det, der hindrer Solness i den hensynsløse Selvhævdelse, hindrer ham *med Rette*, er umuligt at sige, og det vedkommer os heller ikke. Men med den slaaende Kraft, som er en saa stor Psykolog

[1]) Om den individuelle Forholdsmæssighed af alle etiske Fordringer, se min Afhandling „Om Forholdsloven i Etiken.“ (Etiske Undersøgelser. Kbhvn. 1891, p. 53. 56.)

værdig, har han vist, at Selvhævdelsen lettest gennemføres over for dem, man *ikke* kender. Ti de, vi *kende* og komme i et inderligt Forhold til, de høre til Rovfuglereden, som vi selv, og dermed betegnes Rovfuglemoralens foreløbige Grænse — ikke ved en »moralsk« Lov, men ved en Naturlov.

Fru Solness er konstrueret som Modstykke. Hun gaar helt op i Erindring og Vedhængen ved det Tidligere, i Hensyn og Pligter. For lutter Pligter forsømmer hun sin Pligt. Hun vil die sine Børn, fordi det er hendes Pligt, skønt hendes Mælk i hendes sygelige Tilstand er skadelig for Børnene. Den Venlighed, hun viser sine Omgivelser, tager hun selv Hjertet af Livet paa ved udtrykkeligt at øve den som Pligt. Og i det væsentligste Forhold, i hvilket hun staar, det til hendes Mand, griber hun fejl for lutter Pligter. Maaske har Solness Ret i, at hendes Liv er brudt, fordi det, der var hendes egentlige Kald, Børneopfostringen, ikke falder i hendes Lod. Men de mange Pligter gøre det i hvert Tilfælde ikke bedre. Bedre vilde det være, om *hun* gik op i Selvhævdelsens store Pligt, fuldt ud udviklede sig til en Personlighed, hvis Sving og hvis Varme kunde forplante sig til hendes Nærmeste. I Stedet for at give sine smaa udstykkede Tjenester og Hensyn — i Grunden kun Udtryk for en klynkende Selvhævdelse — kunde hun da give det Højeste, en kraftigt stræbende Personlighed. Som det nu er blevet, lever hun ved hans Side som et aandeligt Lig — og det truer derfor med, at hun skal kastes ud af Reden.

Jeg tager af den store Digtning kun, hvad jeg i denne Sammenhæng kan benytte. Det er Digterens Fortrin, at han kan belyse de personlige Problemer ved at give os en Fremstilling, der medtager alle individuelle Nuancer og alle specielle Omstændigheder. (Ibsens Storhed viser sig især i Henseende til de individuelle Nuancer, ikke saa meget i det dramatiske Net, han vil trække sammen over sine Personer; ti det har ofte Huller). Den filosoferende Betragtning, der maa holde sig til almindelige Principer og typiske Eksempler, staar i en stor Taknemmelighedsgæld til de store Digtere, hvis Menneskekundskab former sig i individuelle Skikkelser. Men paa den anden Side tror jeg, at man overdriver Betydningen

af saadanne Fremstillinger, naar man mener, at Digteren ligefrem kan behandle eller endog løse Problemer. Derfra er han allerede afskaaren netop ved den rent individuelle Form, i hvilken han giver sine Fremstillinger. Det Spørgsmaal, hvor vidt det Fremstillede kan finde Anvendelse paa andre Tilfælde, staar ubesvaret hen; det var maaske en Undtagelse, med Hensyn til Karakterer eller Situationer, eller der kan opstilles modstaaende Skildringer. Problemet er ikke udtømt med den enkelte digteriske Fremstilling. Debatten begynder først ret efter denne, idet Spørgsmaalet bliver om det Fremstilledes Forhold til andre Muligheder, som Livet kan frembyde. At holde sig til den individuelle Fremstilling og anse Sagen for udtømt ved den vilde være en Dogmatisme, som er modsat den, der ofte kan lægges den videnskabelige Behandling af Livsspørgsmaal til Last. Livet gaar lige saa lidt op i en enkelt Konstellation som i et abstrakt Princip, men maa belyses fra begge Sider. Kunsten kan lige saa lidt gøre Videnskaben overflødig, som Videnskaben kan undvære Kunsten. Hvad det gælder om at holde fast, — maaske særligt i de Tider, som nu komme (hvis de Tider komme, man bebuder) — er, at selv, hvor Kunsten afløser Videnskaben og supplerer den, kan Baandet dog ikke overhugges mellem dem. Der er et Vekselforhold mellem de to Hovedformer for Aandsvirksomhed som mellem Indaanding og Udaanding; den ene Proces fortsætter den anden og beror paa den anden, trods den Modsætning, der er mellem dem. Deres Forening er nødvendig for at gøre Livet frit og sundt. Denne Forening er vanskelig at naa; men Sokrates, Stormesteren i Filosofi som Kunst, har jo ogsaa sagt: »Det Skønne er vanskeligt.«

FORHOLDET MELLEM TRO OG VIDEN I DETS HISTORISKE UDVIKLING.

Et indledende Foredrag.

Problemet om Tro og Viden opstaar med Nødvendighed paa et vist Trin af Kulturudviklingen. Vi træffe det saaledes inden for den indiske, den græske og den muhammedanske Verden, saa snart den aandelige, særligt den intellektuelle Udvikling har naaet et vist Punkt. Her ville vi dog indskrænke os til at fremhæve de Hovedformer, under hvilke det er fremtraadt inden for den evropæiske, ved Kristendommen paavirkede Aandsudvikling.

I.

Af Kristendommens Kildeskrifter kan ingen Belæring hentes angaaende dette Spørgsmaal. Der eksisterer paa det Standpunkt, ud fra hvilket de ere forfattede, ingen fra Troen forskellig Viden. Blikket er rettet mod én eneste Genstand, et eneste Maal, der lægger Beslag paa al Stræben og al aandelig Kraft. Bestræbelsen for at erkende Sandheden er her umiddelbart Et med Trangen til at vinde Sjælens Frelse og gaar ikke sin egen Vej med sin egen Metode. Der er ingen Forskel mellem Teori og Praksis, da Teori og teoretisk Interesse aldeles ikke eksisterer. Naar Guddommen selv har aabenbaaret sig synligt for Alle, — naar det ved Troen er muligt at naa til Forstaaelse af det Mysterium, som indeslutter alle Visdommens og Kundskabens Skatte,

— saa mangler ethvert Motiv til at søge Kundskab ad andre Veje.

Det var naturligt, at Troen fra først af maatte være Et og Alt, saa der ikke blev Plads til andre aandelige Fornødenheder. Den første Slægt stod endnu saa nær ved den mægtige aandelige Bevægelse, der førte til den kristelige Menigheds Grundlæggelse, at den fuldstændigt levede og aandede i de store Minder og Syner. Dertil kom endnu, at denne første Slægt levede i Troen paa Kristi snarlige Genkomst. Da skulde Alt afsluttes, Verdensdommen fældes, og alle menneskelige og jordiske Forhold give Plads for en højere Tingenes Orden. Hvem havde med en saadan Katastrofe for Øje Tid og Ro i Sindet til filosofisk Tænkning eller videnskabelig Forsken? Videnskaben kunde lige saa lidt som nogen anden menneskelig Bestræbelse faa nogen Betydning. Der skulde jo slet ikke finde nogen historisk Udvikling Sted; Maalet var naat, og Enden stod for Døren. Man forstaar ikke det ny Testamente og dets Forhold til Kulturbestræbelsen i dens forskellige Former, naar man ikke fastholder dette. Det gik her med den videnskabelige Stræben som med Stræben efter personlig Frihed og med Indgaaelse af Ægteskab (se 1. Korinterbrev 7. Kap.). Hvorledes kunde alt Sligt faa Betydning, eller endog blot blive Genstand for Drift, naar alle Tanker og Kræfter maatte anspændes for at være forberedt til den store, den absolute Afgørelse!

II.

Tiden gik, Afslutningen kom ikke. Kirken trøstede sig med, at for Gud er tusind Aar som én Dag, og én Dag som tusind Aar (2. Peters Brev 3. Kap.), og begyndte snart at falde til Ro i Verden, at indrette sig efter Forholdene og at tage Stilling over for de forskellige Sider af de kulturhistoriske Bestræbelser. Over for Videnskaben blev dens Stilling den, at den ikke længer i Troen fandt al fornøden Erkendelse, men søgte at vise, at Troens Lærdomme satte Kronen paa al menneskelig Erkendelse. Kirken tilegnede sig den Viden-

skab, Grækerne havde udviklet: den græske Astronomi, Medicin og Filosofi, og anbragte sin Teologi som Spiret paa Videnskabens Bygning, — paa lignende Maade som den omdannede de græske Templer til Kirker og f. Eks. indviede Partenon, Athenes Tempel, til den »hellige Visdom«.

Allerede i det saakaldte Johannesevangelium finde vi efter Nogles Mening platonisk Filosofi og kristelig Tro forbundne. Denne Bestræbelse fortsættes af Kirkefædrene og naar sin Afslutning i Teologiens klassiske Periode hos den middelalderlige Kirkes store Lærere. Hos *Thomas fra Aqvino* (født 1227, død 1274), den katolske Kirkes endnu i vore Dage hædrede og anerkendte Lærer, stiller Forholdet mellem Tro og Videnskab sig paa følgende Maade. Videnskaben udforsker alle *underordnede* og *specielle* Aarsager, medens den Troendes Tanke angaar den *første*, den *absolute* Aarsag til Alt. Kun Teologien lærer os derfor ret at forstaa Tingene; Videnskaben lærer os egentligt kun, *hvad* Tingene ere, ikke *hvorfra* de stamme. Men der er ingen Strid mellem Troen, der er Teologiens Princip, og Fornuften, der er Videnskabens Princip. Fornuften stammer fra Gud lige saa vel som Troen, og Troen strider ikke mod Fornuften, skønt den gaar ud over Fornuften.

I poetisk Form finde vi dette karakteristiske middelalderlige Standpunkt hos *Dante* (født 1265, død 1321), som var en Discipel af Thomas. I sin »Comedia« beretter Digteren, hvorledes det, for at hans Sjæl kunde blive lutret, forundes ham at gennemvandre den hinsidige Verden, Helvede, Skærsilden og Paradiset. Det er hans forklarede Elskede, Beatrice, Symbolet for den paa himmelsk Aabenbaring grundede Teologi, som skænker ham denne Gunst og sender Vergil, Symbolet for den naturlige Videnskab, til ham for at lede ham gennem Underverdenen. Men Himlen tør Vergil ikke betræde; han angiver selv, med stor Sagtmodighed, Grunden:

ti Herskeren, hvem Himlens Stad tilhører,
vil ej, at jeg dens Tærskel maa betræde,
fordi jeg mod hans Love var Oprører.

Da de Vandrende derfor nærme sig Himlen, aabenbarer Beatrice sig selv, og Vergil forsvinder.

Saa from og ydmyg var den naturlige Fornuft bleven i Middelalderen. Men dens Kræfter voksede, og Middelalderens Slutning betegnes ved voldsom Splid mellem Beatrice og Vergil, Tro og Viden. Vi træffe her Problemet stillet for første Gang.

III.

Den stolte Bygning, som Thomas fra Aqvino havde fuldført, og som Dante havde besunget, vaklede snart i sin Grundvold. Den fortsatte Grublen opdagede, at den var bygget af Elementer, der ikke kunde bringes i Harmoni. Allerede *Vilhelm af Occam* († 1347) finder en Modstrid mellem den naturlige Fornuft og den over enhver Lov hævede guddommelige Almagt. Han lærer, at Noget kan være sandt i Teologien, som ikke er det i Filosofien: dersom Bibelen og Kirken lære Noget, som er selvmodsigende, maa det alligevel tages for Sandhed! Teologien bygger paa overnaturlig Avtoritet og er derfor ingen Videnskab.

Have vi da to Slags Erkendelse, to Slags Logik? Dette Spørgsmaal, der ligger saa nær, bliver ikke fremdraget. Occam selv var troende Katolik; han paaviste Spliden, men forfulgte ikke dens Konsekvenser. Den katolske Kirke holdt fast ved sin hellige Thomas og har ikke tilladt nogen anden Opfattelse af Tro og Viden at gøre sig gældende inden for dens Enemærker. Endnu i vort Aarhundrede ere ikke mindre end tre katolske Filosofer blevne dømte, fordi de enten vare mere eller mindre rationalistiske end St. Thomas. For den katolske Kirke eksisterer der her ikke længer noget Problem. — Lad os da se, hvorledes Sagen stiller sig inden for Protestantismen.

IV.

I den nyere Tid breder Livet sig i saare mange forskellige Retninger og har et langt mere broget og mangesidigt Præg end i Oldtid og Middelalder. Og Kirken staar kun som ét af de mange Omraader for Livsbevægelsen; den

er ikke længer Et og Alt som i den første Menighed, eller Kronen paa det Hele som i Middelalderen. Historien er ikke *først og fremmest* en Kirkehistorie, men *blandt Andet* ogsaa Kirkehistorie. Overvejende passivt modtager Kirken de nye Livsretningers Tilbageslag og søger at finde sig til Rette over for dem; men de udgaa ikke længer fra den.

Den kirkelige Protestantismes Forhold til Videnskaben er omtrent det samme som Katolicismens. Luther havde vel beraabt sig — ej blot paa den hellige Skrift, men ogsaa paa »klare Grunde«; men ellers anvendte han paa Fornuften Pauli Ord, at Kvinden skal tie i Menigheden. Altsaa Fornuften skulde have Vergils Rolle, maatte ikke betræde det Allerhelligste. Den protestantiske Kirke vilde gerne vedblive at spille »den guddommelige Komedie«. Men Vergil har ikke længer vist sig medgørlig.

Den protestantiske Ortodoksi blev en ny Skolastik, men mere ængstelig og mindre storartet end den middelalderlige. — Den har ikke fundet nogen Dante. De store protestantiske Digtere gaa uden om den eller imod den. Poesiens Forhold til Kirken danner en Parallel til Videnskabens: Oldkirken har ingen Poesi, Katolicismen en kirkelig Poesi, Protestantismen en uden for Kirken staaende, om ikke antikirkelig Poesi.

For Protestantismen er *det 18. Aarhundrede,* hvad det 14. var for Katolicismen. Men den Krise, som det bragte, var langt grundigere, bundede langt dybere end Renaissancebevægelsen. Det er *den selvstændige humane Livsanskuelses Fødselstid.* Forløberne vare naturligvis mange — men først nu forstodes og anerkendtes de. Først nu fandt f. Eks. Spinoza, der i halvandet Aarhundrede havde ligget »som en død Hund«, en Kreds, der kunde tænke hans Tanker og tilegne sig dem. Først nu fik den teologiske Livsanskuelse en jævnbyrdig Modstander. Jeg tænker her ikke paa noget bestemt, afsluttet System, men paa en almindelig Tanke- og Livsretning, som i de store Træk var fælles for Mænd som *Lessing* og *Kant*, *Schiller* og *Goethe.* — Som man ser, fandt denne nye Livsanskuelse straks mere end én Dante.

Det Ejendommelige ved dette Standpunkt, hvis Hoved-

tanker kun forbigaaende ere blevne stillede i Skygge ved den romantiske Reaktion, er — *fra den teoretiske Side set* —, at man over for den teologiske Tro ikke stiller en foregiven Indsigt i de teologiske Lærdommes Umulighed, men en Paastand om deres Ubevislighed. Kant's store Gerning var, fra denne Side set, at give en videnskabelig Lære om Videnskabens Grænser. Ikke ydmyget og kuet, som en Oprører, der er falden til Føje, ikke ude fra hæmmet, men med selvstændig og klar Selverkendelse siger den menneskelige Fornuft her: saa langt kan jeg naa, og ikke videre! — Erkendelsens Grænser følge af Erkendelsens Natur. Ved Undersøgelse af vor Erkendelses sidste Forudsætninger og Love afstikkes det Omraade, paa hvilket den kan bevæge sig. Dette Omraade er uoverskueligt, men dog bestemt afgrænset over for det, der efter sin Natur ikke kan blive Genstand for vor Erkendelse, saaledes som denne nu én Gang er beskaffen.

For Kant og hans Tid laa Erkendelsens Betydning ikke i, at den skulde give os »den absolute Sandhed«, men deri, at vi ved den stedse kunne gaa frem i Sandhed. Den evige Søgen, den evige Stræben blev fra nu af Slagordet:

> Wer immer strebend sich bemüht,
> den können wir erlösen.

Ikke som om Intet kunde findes eller opnaas: men ethvert Fund, ethvert opnaaet Maal staar som Udgangspunkt for ny Stræben. Det var en stor Livs- og Verdenslov, man her gav Udtryk, — Udviklingstanken i en af dens vigtigste Former, en Tanke, som vor Tid har givet en realistisk Underbygning og en nærmere kritisk Bestemmelse, men som det er hin Slægts Ære at have udtalt for første Gang med fuld og klar Bevidsthed.

Men endnu vigtigere var et andet Princip, der blev slaaet fast som Hovedpunkt i den humane Livsanskuelse: *den frie Samvittigheds Princip.* Kants anden store Gerning var, at han hævdede Muligheden og Nødvendigheden af en rent human Etik, fastslog, at Samvittigheden lige saa lidt som den teoretiske Forsken kan lade sig sine Grænser afstikke

ude fra. Maalestokken for Alt, hvad vi skulle anerkende som godt, ædelt og ophøjet, maa findes i vort eget Indre og være bestemt ved den menneskelige Natur.

Naar de, der staa paa dette Standpunkt, ikke kunne gaa ind paa den kirkelige Tro, saa er det, fordi den strider ej blot mod deres Forstand, men mod deres Samvittighed. Man skal ikke blot slutte sig til en én Gang for alle given Formulering af Sandheden, men ogsaa bøje sig for Lærdomme, der ikke kunne bringes til at stemme med Samvittighedens Maalestok for Godt og Ondt.

Først her bliver Problemet skærpet, og dets egentlige Brod træder for Dagen. Hvad der fra den ene Side gøres til den højeste, paa en Maade den eneste Pligt, en Pligt, hvis Ikke-Opfyldelse medfører Fortabelse, — det afvises fra den anden Side netop som stridende mod Samvittighedens klare og bestemte Fordring! —

Biskop Martensen har fra sit Standpunkt klart set, at det vigtigste Vendepunkt i Striden om Tro og Viden fremkom ved den etiske Humanismes Grundlæggelse i Slutningen af forrige Aarhundrede. Han beskæftiger sig i sin »Kristelige Etik« vidtløftigt med denne Retnings Repræsentanter og deres Forhold til Kirkens Tro. Den sidste Forklaring af deres Vægring ved at slutte sig til denne finder han med Rette ikke i deres Forstand, men i deres Villie — kun at denne Villie efter hans Paastand er Trods mod det Hellige: »Mod Guds Hellighed have de en hemmelig Antipati!«

Hvor underligt, eller rettere hvor forfærdeligt maa det menneskelige Liv dog ikke tage sig ud fra det ortodokse Standpunkt! Den redeligste Søgen og Stræben, den strengeste Samvittighedsfuldhed forenet med den mest uforbeholdne Anerkendelse af Ufuldkommenheden i det, der er naat, maa fra dette Standpunkt udlægges som Antipati mod Helligheden. — Har man ikke for forstaaet, hvorfor Problemet om Tro og Viden saa let sætter Lidenskaberne i Bevægelse, saa forstaar man det her.

V.

Det nye humane Standpunkt syntes at have ret god Udsigt til at trænge igennem. Tidsalderens mest fremragende Aander hyldede det, de ledende Statsmænd virkede i den af det betegnede Retning, i selve Kirken var Ortodoksien afgjort svækket, og de konfessionelle Forskelligheder traadte tilbage for en oplyst og frisindet Tankegang, der var fælles for Alle. Saaledes vare ved Aarhundredets Begyndelse Forholdene ikke blot i den protestantiske, men ogsaa i den katolske Kirke.

Men hvor langt anderledes skulde Forholdene ikke udvikle sig i Løbet af Aarhundredet, og hvor forandrede vare de ikke allerede efter de to første Tiaars Udløb!

Et enkelt Træk viser tydeligt Forandringen. I Aaret 1799 udgav Schleiermacher sine »Taler om Religionen til de Dannede blandt dens Foragtere«. Han kæmpede her ingenlunde for nogen dogmatisk Tro, men hævdede en panteistisk Religiøsitet og forherligede Spinoza. For en saadan Anskuelse vilde han vinde Anerkendelse hos de Dannede. Men da han i Aaret 1821 besørgede den tredje Udgave af sin Bog, erklærede han i Fortalen, at naar man *nu* saa sig om blandt de Dannede, vilde man snarere finde det fornødent at skrive Taler til Heldører og Bogstavtrælle, uvidende og ukærlige Fordømmere, Overtroiske og Hyperdogmatikere!

Fire Aar i Forvejen (1817) havde den holstenske Præst Claus Harms til Minde om Luthers Optræden udgivet 95 nye Teser, i hvilke han blandt Andet protesterer mod »vor Tids Paver«: Fornuften paa det teoretiske Omraade, og Samvittigheden paa det praktiske Omraade. — Hvor var det dog muligt, at en saadan Optræden kunde vinde Tilslutning og betegne en ny Periodes Begyndelse?

Hvad var i det Hele Grunden til, at Humanismens Gennembrud i Slutningen af det 18. Aarhundrede ikke kom til at indlede en Udvikling, der fortsattes i lige Linie indtil nu, men afløstes af sin skarpe og bevidste Modsætning?

Da en nærmere psykologisk-historisk Forklaring af det vældige Omslag, der kom til at udfylde saa stor en Del af

vort Aarhundrede, og gjorde det til »Modsætningernes Tid«, vil kunne tjene til nærmere Belysning af vort Problems Natur, ville vi gaa noget nærmere ind derpaa, men saaledes, at vi især holde os til de Aarsager, der kunne findes i selve Beskaffenheden og Ejendommeligheden af det 18. Aarhundredes Humanisme. Der virkede naturligvis mange forskellige Aarsager med. Saaledes fik den almindelige politiske Reaktion ogsaa Indflydelse paa den religiøse Udvikling; Avtoritetsprincipets Genopstandelse i Staten maatte ogsaa føre til dets Begunstigelse paa det religiøse Omraade, og de politiske Bagstræver benyttede sig ofte af Religionen paa den modbydeligste Maade. Men dersom der ikke havde været dybt liggende indre Aarsager, vilde denne ydre Indflydelse ikke have kunnet udrette saa Meget. —

1. Enhver Reaktion skyldes for en stor Del en *Kontrastvirkning.* Ligesom det af Lyset trættede Øje finder Hvile ved Mørket eller dog ved et mattere Skær, saaledes kan i det Hele den menneskelige Aand ikke udholde en stærk og langvarig Anspændelse af en enkelt Side i dens Natur, men kaster sig uvilkaarligt over til den modsatte Side for at finde en ny Hvilestilling. Med Hensyn til det Problem, vi her tale om, er det især *Modsætningen mellem den aktive og den passive, den virkende og den modtagende Side i vor Natur,* som bliver af Betydning. Ikke som om der i vort aandelige Liv kan paavises Tilstande eller Fænomener, hvor vi enten forholde os absolut virkende eller absolut modtagende: ved enhver Form for aandeligt Liv og i enhver aandelig Tilstand kan der tvertimod paavises baade en Aktivitet og en Passivitet. Men disse to Momenter kunne staa i et meget forskelligt indbyrdes Forhold; snart har det ene, snart det andet Overvægten. Saaledes have den forskende og grublende Tænken, den prøvende og fremadstræbende Samvittighed og den formende og skabende Fantasi en overvejende aktiv Karakter, og i Modsætning til dem staa i denne Henseende Trangen til Trøst og Hengivelse, og Følelser som Pietet og Resignation. Hvor det gælder om at frembringe nye Former for Livet, faar den aktive Side i vor Natur Overvægten og lægger Beslag paa hele Energien. En saa-

dan Opgave stillede sig netop for Slægten i den sidste Del af det 18. Aarhundrede. Det var den Tid, hvor ubegrænset Fremadskriden var Slagordet, og hvor Træghed betragtedes som Arvesynden. Men der maatte komme en Tid, da Menneskenaturens andre Sider krævede deres Tilfredsstillelse, og hvor man søgte Hvile efter det rastløse Arbejde. Og Hvilen fandtes ikke i de nye Former. De behøvede endnu alt for meget aktiv Medvirken, stillede stadigt Fordring om Selvvirksomhed. Hvile kunde derimod maaske findes i de gamle Former, som man i sin Fremstormen havde vendt Ryggen, men om hvilke man nu opdagede, hvor vidunderligt de vare tilpassede efter Følelseslivets Trang: i Aarhundreder eller Aartusinder havde Slægt efter Slægt nedlagt sine Erfaringer i dem, havde lagt dem til Rette, saa der ikke behøvedes uafbrudt Arbejde for at bruge dem. Vor Aktivitet søger det Nye; med vor virkende Natur leve vi i Nutiden; men den passive og modtagende Side i os bestemmes og næres overvejende ved den forudgaaende Tids Eftervirkninger; her nærmer det aandelige Liv sig det Ubevidste og drager Næring af det. Et Eksempel herpaa fra det enkelte Individs Liv have vi i Barndomserindringernes Magt: de virke uden vor bevidste Medvirkning og stige især op med overvældende Styrke, naar Sindet er træt af aktivt Aandsarbejde.

Det er karakteristisk, at Schleiermacher netop ved Overgangen til det nye Aarhundrede opstillede sin berømte Definition af Religionen som den ubetingede Afhængighedsfølelse. Det var som et Program for den Retning, Aandslivet nu skulde tage. Humanismen blev afløst af Konfessionalismen, den frie Forsken og den frie Samvittighed af Avtoritetstroen.

Ere vi da henviste til et Sisyfusarbejde, ruller Stenen stedse tilbage, naar vi vel have faaet den op paa Bjærget? — Nej, men i det Anførte ligger, at kun den Sandhed kan blive sejrende, der kan gennemtrænge og fylde hele Livet. Og det sker ikke med ét Ryk; det tager Tid, og først gennem mange Svingninger skrider det fremad. Det synes at være en psykologisk Lov, at *Erkendelsen udvikler sig hurtigere end Følelseslivet.* Kun langsomt nedfældes det aktive

og bevidste Arbejdes Resultater i Følelsens uvilkaarlige Liv. Før det kan ske, kommer der da naturligt en Periode, i hvilken de nye Tanker blegne og vise sig utilfredsstillende; Tvivl og Uro bemægtiger sig Mange, og der synes ikke at være nogen anden Udvej end at kaste sig tilbage i Følelseslivets gamle Former, hvis man ikke skal gaa til Grunde. Men denne Disharmoni vil kun være forbigaaende: ere de nye Tanker gyldige, udtrykke de virkeligt nogle af de Love, vor Tilværelse er underlagt, saa ville de stedse arbejde sig frem paa ny, og den ustadige Ligevægts Tid vil være forbi. I Længden vil Følelseslivet udvikle sig i større eller mindre Harmoni med Tankelivet: paa den Maade bleve jo selve hine gamle Former og Dogmer til. Allerede selve Reaktionsperioderne vise sig at bære Præg af det, de bekæmpe; i de gamle Læderflasker vil der for en ikke ringe Del hældes ny Vin, og kun den, der holder sig til det Udvortes, vil mene, at Alt igen er blevet som det var før.

Vi staa her over for en aandelig Natursammenhæng, som vi maa bøje os for, og som vi ikke kunne trodse. Den, der har faaet ret Øje for den, vil hverken have Manges let købte Tillid til Sejrens Nærhed eller tabe Modet ved tilsyneladende Tilbagegang. Han véd, at ligesom de tilsyneladende pludselige Revolutioner kun betegne, at det længe i Skjul Forberedte nu træder frem for Dagens Lys, saaledes tyde de pludselige Reaktioner paa, at der var Drifter og Fornødenheder, som kun ufuldkomment bleve tilfredsstillede ved det tilsyneladende saa glimrende Fremskridt, og som derfor maa søge Tilfredsstillelse ved det Gamle, indtil de have lempet sig efter det Nye, eller dette efter dem.

2. Det 18. Aarhundredes Humanisme gav ikke blot den erkendende og virkende Del af vor Natur en afgjort Overvægt over den følende og modtagende, men i nøje Sammenhæng hermed havde den en afgjort *aandsaristokratisk* Karakter. Den hele Bevægelse var, og maatte efter sin Natur være, indskrænket til en lille Kreds; det egentlige Folk paavirkedes saare lidet af den. Til ingen Tid have maaske de vel stillede Klasser i Samfundet vist saa stor Iver for at gaa i Spidsen for Oplysningens og Fremskridtets Ar-

bejde. Men Afstanden mellem de Ledende og dem, der trængte til Ledelse, var overordentlig stor. Og Udviklingen havde ført til et Brud med den *fælles* Tro, de fælles Former for de højeste Tanker. I Middelalderen kunde den dybest grublende Skolastiker og den enfoldigste Træl mødes i samme Bekendelse. Nu var denne Enhed sprængt, og der maatte, især da samtidigt Følelsen for det Nationale og Folkelige tog et stærkt Opsving, opstaa en Trang til ogsaa i Tro at være Et med sit Folk. Reaktionen mod det 18. Aarhundrede fik fra denne Side set en *aandsdemokratisk* Karakter. Det var jo — for at tage et enkelt Eksempel — den Overbevisning, at »de Ulærdes Tro umuligt kan være bunden til de Lærdes Vidnesbyrd«, der førte Grundtvig til hans »Opdagelse«.

Ligesom Spliden mellem de forskellige Sider eller Kræfter i det aandelige Liv vil ogsaa Spliden inden for Folkets Liv være et stadigt virkende Motiv til at vende tilbage til den gamle Tro. Fælles Former og Udtryk for de højeste Tanker skabes langsomt og forudsætte, at Tankerne ere gaaede over i Kød og Blod hos Alle. Da nu de individuelle Forskelligheder i religiøs Trang og religiøs Sans maa antages at stige og tiltage, jo mere Religionsfriheden bliver til Virkelighed, saa vil et saadant Fællesskab blive stedse vanskeligere at tilvejebringe.

Et Vidnesbyrd om, hvor stor Trangen til Fællesskab kan være, frembyder *Schellings* og *Hegels* Religionsfilosofi. Disse Mænd og deres Tilhængere vare overbeviste om, at de i deres filosofiske Ideer havde udviklet det samme Indhold, som Kirkens Dogmer udtalte. Forskellen skulde kun angaa Formen: hvad Teologien har som Forestilling, i Fantasiens og Følelsens Form, det skulde Filosofien forme til abstrakt Begreb, uden at derved det Væsentlige gik tabt. I Dogmet om Guds Menneskeblivelse f. Eks. skulde indeholdes den filosofiske Tanke, at selv det Højeste maa udvikle sig gennem Kamp og Modsætninger, og at et Princip kun viser sin Gyldighed, naar det formaar at gennemtrænge det virkelige Liv med al dets Splid og med alle dets stridende Forhold.

I og for sig er det fuldt berettiget at betragte Dogmerne

som Symboler. For den Ikke-troende kunne de ikke være Andet, naar de i det Hele skulle være Noget. Og Mange, der ansé sig selv for meget troende og betragtes af Andre som saadanne, staa i Virkeligheden paa dette Standpunkt. Men det vil altid føre til mislige Følger, naar man benytter den symbolske Opfattelse til at tilvejebringe et falskt Skin af Fællesskab. En virkelig Enhed kan ad den Vej ikke bringes til Veje. Paa et saadant falskt Skin beroede det sidste Forsøg paa Forsoning af Tro og Viden, som er blevet gjort, Hegels Religionsfilosofi, af hvilken Mange ventede sig en »ny Æra«. Vergil skulde her ikke ydmyg underordne sig Beatrice; de skulde følges Arm i Arm. Men denne tilsyneladende Enighed gav kun Anledning til, at Modsætningen mellem Tro og Viden blev udtalt i endnu langt skarpere og mere tilspidset Form end hidtil, saaledes som det skete af *Strauss* og *Ludwig Feuerbach* i Tyskland og af *Søren Kierkegaard* hos os. Disse Mænd vare enige i, at den teologiske Tros Indhold var det Ubegribelige; Forskellen mellem dem bestod i, at Strauss og Feuerbach sagde: Det er ubegribeligt, og derfor kan det ikke tros! medens Kierkegaard sagde: Netop fordi det er ubegribeligt, kan og skal det tros! — Strauss's Ord: »Af falske Foreningsforsøg er der sket nok; kun Skærpelse af Modsætningerne kan føre videre!« er karakteristisk for Udviklingens Gang i det 19. Aarhundrede. En berømt kirkehistorisk Forsker, *F. C. Baur*, har med Rette fundet vort Aarhundredes Ejendommelighed deri, at alle Modsætninger — i Videnskab, Religion og Politik — udarbejdes til den højeste mulige Grad. Det hænger naturligt sammen med, at Reaktion og Revolution paa de forskellige Omraader saa hyppigt have staaet over for hinanden; derved er der opstaaet en klar Bevidsthed om Modsætningernes Natur og en Bestræbelse for at udforme dem hver for sig i deres fulde Konsekvens. Baade Nødvendigheden af at træffe et Valg mellem uforenelige Modsætninger og Karakteren af de Veje, man skal vælge mellem, gaar mere og mere op for den almindelige Bevidsthed. —

Har den blotte Trang til Fællesskab saaledes ført til Sympati med den gamle Tro — hvad enten denne Sympati

førte til personlig Tilslutning til dens Bogstav eller blot til symbolsk Udlægning af dens Udsagn, — saa maatte dette hele Spørgsmaal om Tro og Viden særligt stille sig paa en alvorlig Maade for dem, der indsaa dets Sammenhæng med det sociale Spørgsmaal. Selv om man indrømmer, at den videnskabelige Kritik af Dogmerne fører til deres Opløsning, vil dog den Tanke rejse sig, at disse Dogmer, saa fornuftstridige de end maatte være, ere Manges eneste aandelige Tilhold og Trøst, — det, der holder deres Haab oppe under Livets tunge Kamp, — det Eneste, de raade over, der kan løfte deres Blik ud over den trange Kreds, i hvilken deres Liv bevæger sig. Fra dette Synspunkt har saaledes en af vor Tids ædleste filosofiske Tænkere, *Albert Lange*, Forfatteren til »Geschichte des Materialismus«, udtalt sig over for Strauss og Feuerbach, med hvem han er enig hvad den rent teoretiske Side af Sagen angaar. Det er i det Hele karakteristisk, hvor stor en Rolle Spørgsmaalet om Religionens Nytte og Uundværlighed spiller i den religiøse Debat. Det gælder i første Linie ikke: Sandhed eller ikke Sandhed? — men: Trøst eller ikke Trøst? — I tidligere Tiders Debat kom denne Side af Sagen ikke frem som Noget for sig, end sige som Hovedsagen. Man søgte ikke efter Grunde og Motiver til at holde paa den dogmatiske Tro trods Vanskelighederne; men det var dem, der opgav den dogmatiske Tro, hvem det paalaa at motivere deres Skridt.

Det er sikkert af meget stor Betydning, at det aandelige Fællesskab ikke forsvinder, og at vor Slægt ikke mister nogen Kraft, der kan holde den oppe i Kampen for Tilværelsen. Det er med fuld Ret, at disse Hensyn blive bestemmende for den Maade, paa hvilken den religiøse Kamp føres; men selve Kampen kunne de kun for en Tid dæmpe, da de ikke anvise nogen Vej til Problemets Løsning.

3. Endeligt havde den humane Livsanskuelse, saaledes som det 18. Aarhundrede formaaede at fremstille den, en ensidig *abstrakt* og *idealistisk* Karakter. Den udtaltes efter sit almindelige Princip og med de vigtigste Forudsætninger og Fordringer, den medfører, men savnede tilstrækkelig Gennemførelse og realt Grundlag. Saa at sige ethvert Frem-

skridt, det 19. Aarhundrede har gjort, har bidraget Sit til at raade nogen Bod paa disse Mangler. Naturvidenskabernes storartede Opsving har givet en fastere Basis for Overbevisningen om den lovordnede Sammenhæng i Naturen. I Udviklingens Begreb er der paavist en ledende Idé, om hvilken al vor Viden paa Naturens og Historiens Omraade kan samle sig. Den historiske Kritik og den sammenlignende Religionsvidenskab have udvidet og berigtiget det Materiale, som er nødvendigt til religionsfilosofiske Problemers Behandling. En dybere gaaende psykologisk Forstaaelse af det menneskelige Aandslivs forskellige Sider i deres indbyrdes Forhold og en fornyet Drøftelse af de erkendelsesteoretiske Spørgsmaal giver Problemet om Tro og Viden en noget anden Karakter end det forhen har kunnet have. — Alt dette er naturligvis kun smaa Fremskridt i Forhold til Problemets Storhed. Dette vil i lange Tider følge Slægten paa dens Vej, og den forskellige Maade, hvorpaa det opfattes og behandles, vil kunne afgive Maalestok for den aandelige Udviklings Grad og Retning til de forskellige Tider. Her have vi kun tilbage at vise, hvorledes Problemet maa stille sig i vore Dage.

VI

Der blev i den Forhandling om Tro og Viden, som i Tredserne fandt Sted i vor Literatur, lagt stor Vægt paa Distinktionen mellem Tro og Teologi, og jeg selv hørte, som Discipel af Rasmus Nielsen, til deres Tal, der knyttede ikke ringe Forhaabninger til den. Den hjælper os aabenbart ikke, og den er i hvert Tilfælde ikke holdbar. Saa snart Troen har et bestemt Indhold, en bestemt Genstand, maa der ogsaa udvikle sig en Lære om dette Indhold, som søger at paavise dets indre Sammenhæng og dets Betydning. Ellers véd hverken den Troende selv eller Andre, hvad det egentligt er, han tror paa.

Nu til Dags har desuden Teologien opgivet at støtte sine Paastande med videnskabelige Beviser. Den har opgivet alle stolte Drømme om at faa Vergil til at gaa i Ledebaand og

er tilfreds, naar man lader den uanfægtet fra den videnskabelige Kritiks Side. Den erklærer sine Dogmer for *ubevislige,* indrømmer maaske endog, at de frembyde Vanskeligheder for den »naturlige« Forstand, og stiller sig væsentligt paa det Standpunkt, at den hævder den dogmatiske Tro som en aandelig Livsfornødenhed — vel at mærke en Fornødenhed, det er Pligt at have. Det skal være Tegn paa Forhærdelse og Trods mod det Hellige, naar man ej føler den Trang, der lader Fornuften bøje sig for det Ubegribelige. Deri ligger, som jeg allerede har haft Lejlighed til at berøre, Problemets egentlige Brod.

Paa den anden Side vil ingen videnskabelig Tænker paastaa, at den absolute *Umulighed* af Dogmernes Indhold kan strengt bevises. Vi bygge i videnskabelig Forsken paa de naturlige Aarsagers Princip. Det har hjulpet os igennem mangen god Gang, og noget andet videnskabeligt Princip til Forstaaelse af Tilværelsen vil neppe nogen Sinde kunne opstilles; — men det kan ikke bevises, at *Alt* i Tilværelsen er dette Princip underlagt.

Ja, vi maa endog gaa et Skridt videre. Samtidigt med de vidunderlige Fremskridt, som ere gjorte i Kundskab om Naturen og Historien, baade hvad Enkeltheder og hvad den store Sammenhæng angaar, have vi i langt dybere Forstand end forhen lært, at *den hele Tilværelse er én stor Gaade.* For Filosofen er det ringeste Fænomen i denne Henseende lige saa lærerigt som det største og mest i Øjne faldende. Det simpleste Aarsagsforhold giver os Mere end nok at tænke paa — indeslutter egentligt hele Verdensgaaden i sig. Alt hvad vi forstaa og forklare, forstaa og forklare vi ved at paavise Aarsagssammenhæng: vidste vi nu blot, hvad Aarsagssammenhæng egentligt er, — hvad det er, der holder Alt i Naturen sammen og gør den til den vidunderlige Helhed, der mere og mere afslører sig for os, — saa vilde alle Gaader være løste! Men til en saadan Kundskab er al Udsigt spærret. Vore Fornemmelser, Forestillinger og Begreber (og saaledes ogsaa Aarsagsbegrebet) ere ret gode Hjælpemidler til at finde os til Rette i Tilværelsen, men vi have ingen Ret til at mene, at de kunne afbilde Tilværelsens inder-

ste Væsen for os. Vi kunne i det Højeste forme spekulative Hypoteser om, hvorledes Tilværelsen i sig selv kunde være beskaffen; men nogen Erfaringsbekræftelse kunne saadanne Hypoteser i Følge Sagens Natur ikke faa.

Deraf følger nu aldeles ikke, at man bøjer sig for ethvert teologisk Orakelsprog. Deraf følger kun, at Diskussionen om Tro og Viden maa føres paa en noget anden Maade end den hidtil er bleven ført. Lad os i Korthed berøre de Hovedspørgsmaal, som her ville være at drøfte.

1. Naar den teologiske Tro vedkender sig, at dens Paastande ere ubevislige eller maaske endog uforenelige med nogle af Videnskabens vigtigste Forudsætninger og Resultater, stiller den sig tilsyneladende paa et utilgængeligt og uangribeligt Standpunkt. Der synes ikke mere at være nogen fælles Grund, paa hvilken Kampen kan føres.

Men naar den teologiske Tro alligevel — for at udtrykke sit Indhold — benytter Forestillinger og Begreber, som ogsaa den naturlige Fornuft og den videnskabelige Tænkning anvender, saa maa der spørges, om disse Begreber tages i aldeles samme Betydning. Det har víst sig forbundet med uovervindelige Vanskeligheder, selv for den dristigste Spekulation, at gennemføre Sætninger og Domme om det, der ligger ud over enhver mulig Erfaring. Hvad kan det nu egentligt være, som bevirker, at Troen her kommer bedre fra det end den videnskabelige Tænken? *Hvorfor bortfalde de store Vanskeligheder ved Dogmerne, naar man gaar fra Viden over til Troen?* En Skabelse af Intet f. Eks., — en første Aarsag, — et absolut godt Væsen, som dog er Aarsag til Alt, altsaa ogsaa til det Onde, — saadanne Begreber, mod hvilke den menneskelige Tanke er tørnet atter og atter, indtil den til sidst har opgivet Forsøgene paa at forene dem med sine andre Begreber, — hvorledes kunne de stille sig i et helt andet Lys, fordi de erklæres at være Genstande for Tro, ikke for Viden?

Svares der (som f. Eks. af Biskop Martensen i hans Dogmatik), at den Genfødelse af Menneskenaturen, som finder Sted hos den Troende, ogsaa omfatter Erkendelsen, saa at

det bliver forstaaeligt, der før var ubegribeligt eller endog selvmodsigende, saa kunne naturligvis de Ikkegenfødte ikke tale med om, hvorledes Tingene tage sig ud efter en saa radikal Forandring. Men da de Troende og Genfødte dog ikke ganske opgive Sammenhængen med den naturlige Verden og, for saa vidt de vedblive at høre med til den, ogsaa maa vedblive at bruge deres naturlige Fornuft, saa maatte de dog kunne sammenligne de to Arter af Erkendelse, den naturlige og den genfødte, og sige os, hvori Forskellen egentligt bestaar. Her er der et Kapitel i Dogmatiken, som Teologerne i alle de mange Aar, i hvilke Teologien har floreret, have forsømt at skrive, nemlig: en ny eller højere Logik og Erkendelsesteori, som kunde vise os, ved Hjælp af hvilke nye Principer man i Troen slipper forbi de Skær, paa hvilke man i den naturlige Tænkning bestandigt strander. Indtil dette Kapitel er skrevet, maa vi have Ret til at undersøge de teologiske Begreber paa samme Maade, som vi undersøge alle andre, og fælde samme Dom om Inkonsekvenser og uberettigede Begrebsanvendelser, som vi alle andre Steder fælde. En saadan Undersøgelse vil føre til det Resultat, *at Dogmet i Virkeligheden staar lige saa afmægtigt over for de store Gaader som Videnskaben.*

2. Men — vil man da sige fra teologisk Side (især nu, da den filosofiske Interesse i vor teologiske Verden synes at være skrinlagt med Biskop Martensen) — det er dog en Misforstaaelse at mene, at Troen skal fyldestgøre en teoretisk Trang. For Troen har Tænkning og Refleksion Intet at betyde, og al Verdens Modgrunde falde magtesløse til Jorden af den simple Grund, at Ingen kommer til Troen uden den, som søger Trøst for en ængstet Samvittighed. Det er *Følelsen*, særlig den ængstede Samvittighed, ikke nogen anden Kraft, der her virker.

Dette er ikke nogen behagelig Indvending, hvis Meningen er, at den Talende selv ikke kan undvære den Trøst, der ligger i Troen; thi i saa Fald maa Diskussionen høre op. Hvem vil berøve Nogen hans Trøst? Selv den ivrigste Kemiker vilde ikke bruge til Undersøgelse den Drik Vand, hvor-

med et Menneske skal læske sin brændende Tørst. Enhver Diskussion forudsætter, at Deltagerne hver for sig have saa megen Ro og Kraft i Sindet, at de kunne se Sandheden under Øjne, saa man ikke behøver, som over for Syge, at dølge Noget.

Hvad der trøster den Ene, trøster desuden ikke den Anden, eller vækker endog hans Forargelse og Indignation. Saa snart der appelleres til Følelsen, appelleres der mere eller mindre til noget rent Individuelt. En saadan Appel kan aldrig være Argument; thi *Følelsen i og for sig lærer os aldeles Intet uden vor egen Tilstand.* Den mest levende Glæde og Beroligelse, jeg føler ved en Efterretning, garanterer Intet om denne Efterretnings Vederhæftighed. Fra min Følelse kan jeg derfor ikke med Sikkerhed slutte til Noget, som ligger ud over min egen Tilstand. Vore Ønsker bestemme ikke, hvad der er Sandhed; men det kunde jo være, at H. C. Ørsted havde Ret i, at den fulde Sandhed altid bringer sin Trøst med sig.

Den Følelse, paa hvilken man især beraaber sig som Støtte for den teologiske Tro, er *Syndsbevidstheden.* Her opstaar nu det store Spørgsmaal, om Syndsbevidstheden, saaledes som Teologien opfatter den, virkeligt er en, etisk set, sund og berettiget Følelse, — om der ikke skulde indeholdes Elementer i den, som ikke ere virkeligt etiske, men som hænge sammen med barbariske Forestillinger (om en vred Guddom, der skal forsones), og som maa udskilles, for at Syndsbevidstheden kan blive til virkelig etisk Angerfølelse.

Men det er netop Maalestokken for det Etiske, der er saa forskellig paa de to Standpunkter! Og Teologien, der før viste os fra det Dogmatiske over til det Etiske, hævder nu omvendt, at uden Dogmetro er ingen Etik mulig. Appellen til Syndsbevidstheden leder os derfor kun i en Kreds: thi Syndsbevidstheden er en af bestemte dogmatiske Forestillinger betinget Følelse, og det er da intet Under, om den aflægger Vidnesbyrd til Fordel for Dogmet. — Vi komme kun ud af denne Kreds, dersom Teologien kan vise os, hvad der hidtil ikke er lykkedes, at kun dogmatisk Tro kan være

Grundlag for Etik, ja, at de teologiske Antagelser i det Hele taget egne sig til at være Grundlaget for en Etik. Dersom derimod en human Etik er mulig, og dersom en ubevidst human Etik skulde vise sig stedse at ligge til Grund for den teologiske Etik i dens forskellige Former (saaledes som man kunde slutte af den Kendsgerning, at naar Menneskene forbedre sig, forbedre ogsaa deres Guder sig), saa vilde den skarpeste Brod være taget bort, og hvad der saa blev tilbage af Problemet, vilde vel stedse kunne sætte Følelsen i stærk og dyb Bevægelse, men ikke længer spalte vor Slægt i to modsatte Lejre, der støde sammen i uforligelig Strid om den sidste Maalestok for Godt og Ondt.

3. Der er en Paastand, som længe utaalmodigt har ventet paa at komme til Orde fra teologisk Side. Den lyder omtrent saaledes: »Troen er bygget paa *historiske Kendsgerninger;* dens Indhold er først og fremmest Historie og hverken noget udspekuleret System eller blotte Følelsespostulater. Og historiske Kendsgerninger maa man tage, som de ere; ved dem kan intet Fornuftræsonnement rokke.«

Naar man nu blot her tager Ordet Historie i samme Betydning, som vi tage det i den historiske Videnskab! Men det gaar med den teologiske Brug af dette Begreb som med Brugen af andre Begreber (Aarsag, Etik o. s. v.): trods Ordligheden er den virkelige Betydning af Begreberne saare forskellig. Historisk er ikke Alt hvad der staar i gamle Bøger eller indeholdes i gamle Traditioner. En historisk Kendsgerning kan ofte kræve indtrængende kritisk Forsken, før den kan gøre Fordring paa Anerkendelse. Det store Spørgsmaal bliver da, om Teologien vil underkaste sig den historiske Kritiks sædvanlige Love, eller om den gør Fordring paa visse Privilegier for sine »Kendsgerninger«. At den maa fordre saadanne Privilegier, følger allerede af, at dens Kildeskrifter indeholde Fortællinger om Undere, der kræve Tro for at blive anerkendte. En historisk Forsken, der ikke anvender andre Forudsætninger end dem, som al Videnskab maa gaa ud

fra, fører — som Erfaring stedse har vist — til en helt anden Opfattelse af Begivenhederne ved Kirkens Grundlæggelse end den, som den teologiske Tro fastslaar. Det gaar altsaa med Appellen til Historien som med Appellen til Følelsen og til Etiken: den fører i en Kreds, thi ved Historie mener man den *teologisk* opfattede og vurderede Historie. —

DET RELIGIØSE PROBLEM.

Tale ved Universitetets Reformationsfest den 16. November 1897.

Den Fest, vi fejre, er helliget Mindet om et af de store Gennembrud i Historien, hvor det, der var forberedt ved Tankens og Samvittighedens indre Arbejde, gennem kraftige Personligheder krævede Ret til at raade ogsaa i det ydre Liv. Reformationen staar som et Vidnesbyrd om, at der paa det aandelige Omraade, ligesom i Naturlivet, kan finde en Udvikling Sted, der fører til nye Livsformer. Herimod strider det ikke, at Reformatorerne væsentligt opfattede deres Værk som en Fornyelse af den oprindelige Kristendom. De staar her, som Renæssancens Mænd i det Hele stod. Man vilde paa alle Omraader en Genfødelse af Oldtiden. I Kunst og i Literatur, i Tænkning og i Naturforskning saa vel som i Religionen beraabte man sig paa Oldtidens Forbilleder. Den nye Kunst inspireredes af Antiken; den nye Filosofi gik i Skole hos Platon, Aristoteles og Lucretius; Kopernikus søgte at skaffe sig Anerkendelse for sine nye astronomiske Teorier ved at beraabe sig paa lignende Forestillinger hos de gamle Pythagoræere, og Atomlæren, der skulde spille saa stor en Rolle i den moderne Fysik og Kemi, fremstilledes først som en Rekonstruktion af den antike Atomistik. Machiavelli har i sine »Discorsi«, der forfattedes omtrent samtidigt med Reformationens Udbrud, udtalt Tidens Tendens, naar han siger, at religiøse og politiske Institutioner fra Tid til anden maa føres tilbage til deres Udspring, bedømmes og beaandes ved Sammenligning med dette.

I Ordets absolute Betydning er Genfødelse af en tidligere Tids Tanke eller Tro ikke mulig. Som Historien viser, er Genfødelse i Virkeligheden et nyt Liv. At Fordybelsen i Oldtiden paa Kunstens, Tænkningens og Naturforskningens Omraade ikke bragte det Antike frem igen, men tjente til Forberedelse for nye Former og Retninger, benegtes ikke af Nogen, og det forholder sig heller ikke anderledes paa det religiøse Livs Omraade. Det kunde ikke være anderledes, hvis Livet ikke skulde gaa tilbage. Den Trang, der førte til ny Fordybelse i Oldtiden, var i Virkeligheden en ny Trang, en Trang, der var opstaaet ved, at nye Betingelser og Fornødenheder havde udviklet sig paa det aandelige Omraade.

Lige saa langt som det var fra, at den mærkelige Tid, hvis Minde vi fejre, genfrembragte det Antike og det Primitive, lige saa langt er det fra, at den en Gang for alle skulde have fundet og udtalt Sandheden. »Sandhed, du erkendte Fædreneland!« hedder det i vor Reformationskantate. Men Sandheden er stor og omfattende, og ingen Slægt kan finde den for alle Tider. Selve den Sandhed, Reformatorerne erkendte, maa atter og atter prøves efter dens Gyldighed. Det religiøse Problem staar den Dag i Dag, og i langt skarpere og mere bevidst Form end før, i første Række blandt det aandelige Livs Problemer. Det stilles nu paa en væsentlig anden Maade end paa Reformationstiden. Der er kommet nye Elementer til paa Aandslivets Omraade, Elementer, Reformatorerne ikke kendte eller ikke agtede, og som give selve Problemet ny Betydning og stille Vilkaarene for dets Behandling væsentligt anderledes. Det vilde ikke være i Reformationens Aand, om vi vilde lukke Øjnene herfor. Men det vil være i Reformationens Aand, naar vi anstille en Undersøgelse af de Elementer, der — saa vidt vi hidtil kunne se — ere af væsentlig Indflydelse paa det religiøse Liv og den religiøse Tro.

Der gives neppe nogen af de Videnskaber, der ere repræsenterede her ved Universitetet, der ikke vilde kunne give et Bidrag til en saadan Undersøgelse. Jeg skal fra mit Standpunkt fortsætte, hvad to af mine Kolleger have indledet

i Taler ved denne Fest. En af mine teologiske Kolleger har talt om den historiske Kritiks Betydning ved Fastsættelsen af den religiøse Tradition, og min astronomiske Kollega har talt om Erfaringsvidenskabens stille, men stadigt voksende Indflydelse paa religiøse Forestillingers Indhold og Betydning.

Der er, saa vidt jeg ser, fire Elementer, som utvivlsomt bestemme den Karakter, menneskelig Livsanskuelse, hvad enten den antager Form af religiøs Tro eller ikke, antager til en bestemt given Tid. De kunne i Korthed betegnes som Overlevering, Iagttagelse, Tænkning og Villie.

Religion bestaar fra Slægt til Slægt som en ærværdig Overlevering, i hvilken den Enkelte uvilkaarligt lever sig ind. Den giver Form og Indhold for Trangen til at forstaa Livet, dets Betydning og dets Opgaver. Et religiøst Problem opstaar, hvad dette Punkt angaar, naar der spørges, hvorfra Overleveringen stammer, hvor vidt man kan stole paa dens Ægthed, og hvem der i Tvivlstilfælde skal afgøre saadanne Spørgsmaal. I vore Dage gælder det her om den historiske Kritiks Forhold til kirkelig Overlevering. Jeg behøver ikke at minde om, at dette Emne netop i de seneste Aar er kommet op ogsaa her hjemme. Et endnu mere brændende og dybtgaaende Spørgsmaal er det, om den Livsførelse, der nu kalder sig med Kristendommens Navn, virkeligt er den samme, som den, der oprindeligt var knyttet til dette Navn. Fra denne Side blev det religiøse Problem rejst her hjemme af vort Folks største religiøse Tænker i Form af det Spørgsmaal: Er det nye Testamentes Kristendom virkeligt til?

Den Iagttagelse og Kundskab, den Enkelte kan vinde, vil nødvendigvis faa Indflydelse paa hans Tro. Den vil bestemme den Maade, paa hvilken han opfatter Overleveringen, — hvad han virkeligt tilegner sig, og hvad han lader ligge, — hvad han tager i bogstavelig Betydning, og hvad han opfatter som blot Symbol. Heri bestaar, hvad min astronomiske Kollega har kaldet Iagttagelsens religiøse Betydning.

Naar jeg stiller Tænkningen som et eget Element i

denne Sammenhæng, mener jeg ved Tænkning det aandelige Arbejde, ved hvilket vi blive os Indholdet af vore Forestillinger og det indbyrdes Forhold mellem vore forskellige Forestillinger klart bevidst. Et saadant aandeligt Arbejde foregaar uafbrudt og uvilkaarligt, med større eller mindre Energi. Her rejser sig en hel Række Spørgsmaal. Kunne religiøse Antagelser bevises ad Fornuftens Vej? Den katolske Kirke har ved sin højeste Autoritet slaaet fast, at det ikke blot er muligt at bevise den saakaldte naturlige Religions Sandheder (særligt Guds Tilværelse), men ogsaa at føre et Bevis for Aabenbaringens og den ufejlbare Kirkes Nødvendighed. I den protestantiske Verden, hvor den kritiske Filosofi (uden at man kan tilskrive den protestantiske Kirke nogen Ære derfor) gennemgaaende har fortrængt Skolastiken, stiller Spørgsmaalet sig anderledes. Der spørges ikke om, hvor vidt religiøse Antagelser kunne bevises, men om de kunne gendrives. Naar de ikke kunne gendrives, mener man sig berettiget til at fastholde dem. Herimod rejser der sig dog Indsigelse fra anden Side. Det er en Regel, der anerkendes overalt i Videnskaben, at man ikke skal anvende andre Antagelser og Formodninger end dem, der med streng Nødvendighed fremgaar af de kritisk prøvede Erfaringer; det er ikke nok, at en Sætning ikke strider mod, hvad der kan bevises. Kampen staar mellem disse to Standpunkter: fra det ene hævdes Retten til at fastholde, hvad der ikke videnskabeligt kan gendrives; paa det andet hævdes Forpligtelsen til ikke at antage Andet, end hvad der med streng Nødvendighed fremgaa af virkelig Iagttagelse. Fra det sidste Standpunkt hævdes, at den Sparsommelighedens Lov, der gælder for videnskabelige Antagelser, ogsaa bør gøre og efterhaanden vil gøre sig gældende paa Troens og Livsanskuelsens Omraade, saa at man vil nærme sig til et Punkt, hvor Erfaringsvidenskaben bliver eneste Grundlag for de Tanker, Mennesket har Brug for i Livets Kamp. At der foregaar en saadan Tilnærmelse, er der ingen Tvivl om. Spørgsmaalet er, hvor langt den vil kunne gaa. En aandfuld amerikansk Filosof, William James, har sagt, at Gennemførelsen af Sparsommelighedens Lov paa Troens Omraade

vilde føre til Barbari. Derom kunne vi dog Intet vide, da den Tid, hvor der vil kunne blive Tale om Sligt, ligger fjernt endnu, om den nogensinde kommer; skulde den komme, vil den kunne medbringe aandelige Livsbetingelser, som vi nu ikke kunne gøre os nogen Forestilling om. Men foreløbigt staa vi midt i Udviklingen. Erfaringen bringer os stedse nye Ting, ikke mindst paa de Omraader, hvor Livsspørgsmaalene høre hjemme, det biologiske, det psykologiske og det sociale Omraade. Al Tro gælder jo dog Livets, særligt det aandelige Livs Bestaaen, Bevarelsen og Udviklingen af de højeste Værdier, vi har lært at kende. Og der maa stedse kæmpes for Livet, ikke blot for det ydre, materielle Liv, men for at hævde det Liv, der i vore højeste og bedste Øjeblikke staar for os som det eneste Liv, der er værdt at leve. Og her staa vi — trods Alt hvad Erfaringsvidenskaben har bragt — stadigt overfor det Gaadefulde og det Uoverskuelige. Nye Erfaringer fortrænge gamle, nye Synsmaader vise sig nødvendige, og den Maade, paa hvilken vi have lagt os Tingene til Rette, sættes stedse paa nye Prøver. Med Spænding maa netop den, der tillægger Erfaringen en afgørende Betydning for sin Tro, følge den fortsatte Udvikling af Livet uden om os og i os:

Neu ist immer die Erfahrung,
Immer ist dem Herzen bang!

Denne Betragtning fører os over til det sidste, det mest afgørende Element: den personlige Trang og Higen, der er utilfredsstillet ved alt Givet, fordi den gaar ud paa Noget, som Erfaringen kun ufuldkomment lader komme til Raadighed. Gennem Værdibegrebet hænger religiøs Tro sammen med Villien. Vor Tro bestemmes ved, hvad der for os staar som den højeste Værdi, der giver alt Andet Værdi, og ved det Forhold, vi mene at finde mellem Virkelighedens Verden og denne højeste Værdi. Al Værdi beror paa et Formaal, vor Villie med større eller mindre Bevidsthed fastholder. Saa længe der er et Spændingsforhold mellem vor højeste Værdi og Erfaringsvirkeligheden, saa længe er der Plads for et religiøst Problem. Det er ganske vist først og fremmest vor

egen Opgave at kæmpe for det højeste Værdifulde — for dets Sejr i os og uden for os; men det religiøse Problem stiller sig med det Spørgsmaal: er det os alene, der kæmpe for det, eller er der Magter og Love i Tilværelsen, der virke i Harmoni med det og i Retning af det? — Det er Reformationens største Fortjeneste, at den har hævdet dette som Grundspørgsmaalet. Reformationen lod den gamle Dogmatik staa, men lagde hele Vægten paa Personlighedens indre Tilslutning. I sin Catechismus major spørger Luther: Qvid est Deus? (Hvad er Gud?) Og hans Svar er: det, hvortil du har fuld Tro og Tillid. Det er ene Hjertets Tillid, der gør Noget til en Gud eller en Afgud (sola cordis fiducia deum pariter atqve idolum facit et constituit); og den rette Gud vil du have, naar din Tro og Tillid er ret og ægte. Luther blev den Mand, han blev, fordi han af egen Erfaring kendte den Angst, der føles i Kampen for Livets højeste Værdier, ikke blot for, om de ville sejre uden om os, men først og fremmest for, om de ville sejre i os selv. Der, hvor Villiens Grænse ligger — indadtil og udadtil — der hævder Villien sig endnu i Form af Tro. Hvad Skolastiken og det romerske Kirkesystem ikke kunde lade komme til Udfoldelse, eller hvad de for hastigt og paa for lette Vilkaar tilfredsstillede, — den Enkeltes indre Trang og Krav til sig selv og til Verden, det stillede Reformatorerne i første Række. Det er deres store, umistelige Fortjeneste.

Den personlige Trang til Hævdelse af Livsværdierne er den Faktor, som tilsidst bliver afgørende for den Indflydelse, Overlevering, Iagttagelse og Tænkning faa. Den træffer sit Valg mellem Overleveringernes og Iagttagelsernes Mangfoldighed, betoner nogle og stiller andre i Baggrunden, og den hæmmer eller fremmer Tænkningens Konsekvens. Det er det mest urolige Element i det Religiøse. Det er mod den, at Opmærksomheden mere og mere vender sig, fordi der er opstaaet en levende Fornemmelse af, at det er her, Slaget tilsidst skal staa. De gamle Guder, som Slægten har vendt sig fra paa forskellige Stadier af sin Udvikling, ere aldrig blevne gendrevne. Gudedynastier uddø, naar der ikke mere er Trang til dem. Derfor vender Behandlingen af det reli-

giøse Spørgsmaal sig mere og mere fra Spekulationens til Psykologiens Omraade.

Men Menneskets Tendens til at dogmatisere følger let med ogsaa her. Religionspsykologien er endnu meget lidet dyrket. Først langsomt er den Overbevisning bleven almindelig, som Luther — i det mindste et enkelt Sted — saa klart har udtalt. Og efter at den var begyndt at fæstne sig, mente man at kunne antage, at dette afgørende Element, den personlige Trang og Higen, den inderste Vilje maatte være den samme hos Alle og til alle Tider. Psykologisk Iagttagelse bekræfter ikke denne Antagelse. Der er et Vekselvirkningsforhold mellem denne personlige Faktor og de tre andre Faktorer: Overlevering, Iagttagelse og Tænkning bestemme Trangens Art og Retning, lige saa vel som Trangen igen faar Indflydelse paa deres Udvikling. Saaledes er det nu en Gang paa det aandelige Omraade; det er et Væv, hvor en enkelt Traad ikke kan drages ud, uden at det zitrer i det hele. Det aandelige Livs Elementer indgaa en saa inderlig Forening, at det er umuligt at betragte noget enkelt af dem som uafhængigt og konstant. Det var derfor et uberettiget Haab, naar man mente, ved at bygge paa den personlige Trang som en ensartet og konstant Faktor at kunne opføre en ny dogmatisk Bygning. Problemet er langt mere indviklet end som saa. Vi staa her ved nogle af de zarteste og mest sammensatte psykologiske Spørgsmaal.

Man kan sige, at vor Tids Filosofi bevæger sig henimod at blive en empirisk Personlighedsfilosofi. Ved at arbejde paa det psykologiske, erkendelsesteoretiske og etiske Omraade, — de Omraader, der i den sidste Menneskealder have lagt Beslag paa næsten al filosofisk Interesse, stræber den at vinde Indblik i det aandelige Livs Betingelser og Former, dets Tarv og dets Trang. Man beskylder ofte den realistiske eller positivistiske Retning i Filosofien for at fornegte Personlighedens Ret. Jeg tror omvendt, at ingen Retning anerkender denne Ret med mere Alvor og Oprigtighed end Positivismen. Medens den romantiske Teologi og Spekulation meget hurtigt fik sit Personlighedsbegreb færdigt og straks begyndte at bygge sine ofte saa skrøbelige Tanke-

bygninger derpaa, ser Positivismen i Personlighedsbegrebet et Problem, der maa belyses og behandles fra saare mange Sider, — ad alle de mange Veje, den moderne Psykologi benytter for at vinde Forstaaelse af det menneskelige Sjæleliv. Og medens den romantiske Personlighedslære nærede Foragt eller Frygt (snart mere det Ene, snart mere det Andet) for den lovmæssige Natursammenhæng og for de bestemte Betingelser, der bære Alt i Livet, det Højeste som det Laveste, er det den frejdige Tro, der ligger til Grund for den moderne psykologiske Forsken, at Aandslivets Værdi ikke forringes ved, at det er knyttet til bestemte Betingelser og Love. I hin romantiske Fordom rører der sig en hemmelig Vantro. I det personlige Liv er der et uudtømmeligt Omraade for Forsken, og intetsteds er dogmatisk Afslutning betænkeligere. Heldigvis ville Problemerne stedse rejse sig paa ny.

Hvor vidt det nogensinde vil blive muligt at samle alle de Elementer, vi her have omtalt, til en stor og omfattende Verdensanskuelse, der forener Overleveringens Ærværdighed med Tankens Konsekvens, den Rigdom og Lovmæssighed, Iagttagelserne frembyde, med Hjertets inderste Trang, det er et Spørgsmaal, som det er umuligt at besvare. Den eneste Filosofi, den katolske Kirke anerkender, Skolastiken, som den i det 13. Aarhundrede formedes af Thomas Aqvinas, og som den af Dante benyttedes til Ramme og Tankeelement i hans store Digtning, — den kunde for sin Tid yde noget Saadant. Maaske har det kun været muligt paa dette bestemte Punkt i Historien. Maaske vil en Gang mange Traade, der for os synes at løbe i modsat Retning, samles til et vidunderligt Hele, om hvis Natur vi nu ikke kan have nogen Anelse. Hvilken af disse to Muligheder vi holde os til, saa vil det foreløbigt ikke kunne ændre Noget i vor Arbejdsmaade. Vi ville søge at holde vor Horisont aaben, men tillige tage vore Opgaver op der, hvor der virkeligt er et Arbejde at gøre. Der er i den nyeste Tid en idealistisk Retning at spore i den filosofiske Verden. Den er berettiget, for saa vidt den bekæmper den Ignoreren af afgørende Problemer, som Reaktionen mod den romantiske Teologi og Spekulation ofte har fort til. Sin positive Berettigelse vil den kun kunne godtgøre, naar den

kan paavise nye Midler til at behandle de gamle Problemer. Men den vil bidrage til at holde Horisonten aaben, saa at de nye Tvivl lige saa lidt formaa at lukke den for os, som de gamle Dogmer have formaaet det. Tanken kan undvære sine Løsninger, men den kan ikke undvære sine Problemer.

For den, hvis Livsstilling fører med sig, at han ikke blot arbejder med Problemerne i det stille Lønkammer, men ogsaa skal føre de Unge paa Vej under deres Stræben efter at finde sig til Rette i Tankens Verden, for ham vil denne Betragtning have sin særlige Betydning. Han vil søge i al sin Færd at forbinde Sansen for den stræbende Personlighed med Overbevisningen om, at Personligheden skal lutres og forædles gennem Arbejdet paa at vinde Sandheden og bøje sig for dens Krav. Han vil ønske at kunne gøre sit Arbejde i denne Aand, og han vil ønske, at denne Aand maa raade i den Højskole, det er hans Ære at tilhøre.

KAMPEN MELLEM GAMLE OG NYE TANKER.

ET TILBAGEBLIK [1].

Homer kalder Mennesket et Væsen, der ser frem og tilbage. De to Ting hænge nøje sammen, ti for at kunne se frem, hvad der er det Vigtigste, maa man kunne se tilbage, og de Tanker og Stemninger, med hvilke vi se Fremtiden i Møde og berede os til den, ville nødvendigvis — hvad enten vi ere os det bevidst eller ikke — være bestemte ved den Maade, paa hvilken vi opfatte Fortiden. Og imod et Aarhundredes Slutning er der særlig Anledning til et Tilbageblik. Ganske vist er Inddelingen i Aarhundreder en rent udvortes og borgerlig Indretning, og hverken den indre eller den ydre Verdens Begivenheder passe ind i den Ramme, denne Inddeling giver. Jeg vil ogsaa her forsøge at paavise, at aandeligt talt begynder vort Aarhundrede, før man i Almanaken begyndte at skrive 18... Maaske vil man en Gang sige det Samme om det næste Aarhundrede; vi, der leve midt i Tiden, kunne ikke vide det, da vi endnu ikke kunne skelne det, der er Begyndelsen til noget Nyt, fra hvad der hører det Gamle til; vi maa naturligvis haabe, at der findes saadanne Begyndelser i vor Tid. Der vil dog ikke være noget til Hinder for at benytte den ydre Anledning, Aarhundredets borgerlige Afslutning giver, til at se tilbage paa den aandelige Udviklings Gang siden der sidst skiftedes Aar-

[1] Foredrag, holdt i det norske Studentersamfund i Kristiania den 14. April 1895.

hundrede. En mere væsentlig Anledning har jeg for mit Vedkommende faaet til et saadant Tilbageblik ved Afslutningen af et Arbejde over Filosofiens Historie i det sidste Aarhundrede. Det er paa Resultater af dette Arbejde, jeg for en væsentlig Del støtter mig i de Anskuelser, jeg her vil gøre gældende. Men før jeg, støttet til Historien, gaar over til at gøre Rede for, hvorledes vi nu ere stillede med Hensyn til nogle af de vigtigste Problemer paa det aandelige Livs Omraade, maa jeg forudskikke nogle Bemærkninger om Synspunkt og Maalestok for det aandelige Livs Udvikling.

I.

Naar man i det Hele taget anerkender, at der foregaar en aandelig Udvikling, ikke blot hos den Enkelte, men ogsaa i Slægten, saa at lige saa lidt i den indre som i den ydre Verden Alt bliver som det var, saa opstaar naturligt det Spørgsmaal, om der ved denne Udvikling gøres et Fremskridt eller ikke, — om der tabes eller vindes ved de Forandringer, der ske. I Begrebet Udvikling ligger ikke nødvendigvis, at der bliver noget mere Værdifuldt til end der var før, ikke heller, at de vundne Værdier bevares. Der kan tænkes en Udvikling — i Betydning af en lovbestemt Række af Forandringer — som fører til en Tilbagegang ikke blot i Værdi, men ogsaa i Energi.

Paa den ydre Naturs Omraade har man som bekendt i de sidste halvhundrede Aar opstillet og gennemført Loven om Energiens Bestaaen. Fysikerne ere overbeviste om, at der i den materielle Verden ingen Energi opstaar og ingen Energi forgaar, men at Energien ved enhver Forandring og Udvikling kun omsættes i nye Former. Men heller ikke her er Energiens Bestaaen Et med Værdiens Bestaaen, ti man har jo drøftet den Mulighed, at der i vort Verdenssystem kunde indtræde en saadan Fordeling af Varmen, at al Bevægelse og alt Liv vilde høre op, saa at det, der fra vort Synspunkt (og andet Synspunkt have vi nu en Gang ikke) giver Verden Værdi — det, at den kan være Hjemsted for Liv og Aand — dermed vilde være faldet bort.

Hvorledes ere vi nu stillede paa det aandelige Omraade? Jeg skal her ikke komme ind paa det meget omtvistede Spørgsmaal om det aandelige Livs Forhold til Loven om den fysiske Energis Bestaaen. Hvorledes man end stiller sig til dette Spørgsmaal, saa vil der, saa snart man indrømmer, at der foregaar en Udvikling paa det aandelige Omraade, være en naturlig Trang til at spørge, om Energien og Værdien bevares under denne Udvikling eller ikke. Men da Videnskaben om den aandelige Verden ikke, saaledes som Videnskaben om den materielle Verden, er en eksakt Videnskab, kunne vi ikke vente at komme til noget sikkert Resultat. Allerede med Hensyn til Paavisningen af den Energis Bevarelse, der kundgør sig i det aandelige Livs Funktioner, ere vi meget uheldigt stillede. Vi kunne ikke paavise, at der stadigt er samme Mulighed for aandeligt Liv tilstede i Verden. Og selv om vi begrænse Betragtningen til en enkelt Periode, mangle vi Midler til at overbevise os om, at der i Løbet af Udviklingen ikke sættes Energi til eller maaske opstaar ny Energi. Det Spørgsmaal, om der i Løbet af et eller flere Aarhundreder er sket en Svækkelse eller en Bevarelse eller en Forøgelse af Energien, kunne vi ikke med Sikkerhed besvare. Selv om vi nu tillidsfuldt antage, at den Energi, der staar til det aandelige Livs Raadighed, ikke forminskes, saa er dermed dog ikke det Spørgsmaal besvaret, om denne Energi finder Anvendelse paa lige saa værdifuld Maade som tidligere. Sygelig Udvikling kan lægge Beslag paa lige saa megen Energi som sund Udvikling, en Opløsningsproces kan forbruge ikke mindre Energi end en Tilblivelsesproces; Størrelserne kunne være de samme, men Fortegnene forskellige. Selve Bevarelsen af den aandelige Energi vil foreløbigt være af Værdi, da Livets Værdi ogsaa beror paa dets Kraft; men det er ikke den eneste Maalestok. Foruden det aandelige Livs Kraft spørge vi ogsaa om Rigdommen og Fylden af dets Indhold. Jo større og rigere Nuancering, det frembyder, jo flere Forskelligheder og Modsætninger, det formaar at omfatte, des større Værdi tillægge vi det. Men paa den anden Side: kun hvis Aandslivets Indholdsrigdom og Forskelligartethed er forbunden med Evne til at virke med samlet

Kraft, er Livet sundt. Meget let kan der blive et omvendt Forhold mellem Kraft og Fylde. I vor Vurdering indskrænke vi ikke Betragtningen til det enkelte Individ for sig alene. Vi betragte kun Aandslivet som sundt, naar den enkelte Personlighed staar i nøje Sammenhæng — som givende og modtagende — til Samfundet, Slægten. Vi vurdere en Periodes Aandsliv efter den Kraft og Selvstændighed, den enkelte Personlighed kan besidde, uden at det aandelige Fællesskab med andre Personligheder derfor brydes. Det er en ulykkelig Tid, ikke blot naar der mangler Kraft eller Fylde hos det enkelte Individ, men ogsaa naar der mangler Fællesskab, Forstaaelse og harmonisk Vekselvirkning mellem Individerne indbyrdes. Naar de Tanker og Følelser, der bære Livet, blive helt forskellige hos de forskellige Individer, træder Ligegyldighed og Foragt i Stedet for Sympati; der mangler Glæden ved at give og Glæden ved at modtage. Netop de mest fremragende Individer, hvis Aandsliv har Betydning for store Kredse, lide herunder; *de* føle det største Savn, fordi de have Mulighed for at give Mere og modtage Mere end Andre. Man slipper for mange Problemer og mange Sorger, naar man indsnevrer sin Horizont.

Den nyere Psykologi har paa forskellig Maade paavist Muligheden af, at den Energi, det aandelige Liv har besiddet paa tidligere Trin, kan vedblive at bestaa under nye Former paa senere Trin i Udviklingen. Herhen hører først og fremmest det af Spinoza og de engelske Psykologer paaviste Motivforskydningsfænomen. Hvad der først kun har Interesse og vækker Stræben, fordi det er Middel til at opnaa et Formaal, kan blive Genstand for selvstændig Interesse og efterhaanden selv komme til at staa som Formaal. Saaledes kan en Tanke, vi først bøje os for af Lydighed mod en Autoritet, en Tanke, hvis Værdi for os derfor først ene beror paa vor Frygt eller vor Tillid over for Autoriteten, senere ved sin egen Magt, sin egen Begrundelse, staa fast for os, selv om Autoritetsforholdet falder bort. Der kan i Samfundet udvikles Institutioner, som skulle fyldestgøre bestemte Formaal, men som senere hen opretholdes, efter at de oprindelige Formaal ere faldne bort, fordi det viser sig, at de kunne tjene nye Formaal. Saa-

danne Motivforskydninger foregaa uafbrudt hos det enkelte Individ og i Historien, og uden dem finder man ikke Sammenhæng i Udviklingen. En anden Form, i hvilken Kontinuiteten gennem alle Forandringer kan bevares, er hvad man med Benyttelse af en nærliggende Analogi har kaldt psykisk Kemi. Sjælelige Fænomener kunne indgaa en saadan Forbindelse, at de ikke længere gøre sig gældende hvert for sig i deres Ejendommelighed, men lige som smelte sammen til et nyt Fænomen, der er deres fælles Produkt, ligesom Vandet opstaar ved Forbindelse af Ilt og Brint. Glæde og Sorg kunne knytte sig til samme Begivenhed, og Tanken om denne Begivenhed kan da tilsidst være forbunden med en Grundstemning, Vemodet, der hverken lader Glæden for sig eller Sorgen for sig træde frem, men udtrykker dem begge paa en Gang. Her har fundet en Udligning Sted, hvorved de tidligere sjælelige Erfaringer bevares under andre Former. Forskydning og Udligning ere de to vigtigste Maader, paa hvilke den aandelige Energi vil kunne bevares. Men dermed er det ikke sagt, at Værdien er den samme i de nye Former som i de gamle. Ikke blot det sunde, ogsaa det syge Bevidsthedsliv frembyder Forskydninger og Udligninger. Ogsaa i Læren om Sindssygdomme taler man om psykiske Ækvivalenter, saaledes især, hvor Tendensen til epileptiske Anfald faar Luft paa anden Maade, i Form af pludseligt Raseri eller overraskende Stemningsændring. Den ene og samme Sum af Energi, der er til Stede, kan faa Afløb paa mange Maader. Men selv om det kan paavises, at den bevares, er det ikke sagt, at den bevares uden Forandring af Værdi. Ja, Forskydninger og Udligninger gaa stadigt for sig, uden Bevarelse hverken af Kraften eller af Værdien.

Et Punkt er her især af Betydning. Paa et vist Trin af den aandelige Udvikling, Slægtens saa vel som det enkelte Individs, er Instinktets og Autoritetens Enehersken forbi. Synskredsen udvides; der viser sig en større Mængde af Muligheder og Retninger baade for Tro og for Handlen. Hidtil havde Verden været begrænset, og der havde kun frembudt sig en eneste Maade at opfatte Livet paa og en eneste Maade at leve det paa. Nu slaas Dørene op til den uendelige Verden med dens mange

Synspunkter og Livsretninger. Kan nu Kraften, Trygheden og Inderligheden bevares, naar Indholdet bliver saa meget des rigere? Kan det aandelige Fællesskab bevares, naar saa mange Retninger i Tro og Liv faa deres mere eller mindre frie Spil? — Det var et Spørgsmaal, som først Renaissancens og senere Oplysningens og Revolutionens Aarhundrede stillede. Det er et Grundproblem, der under forskellige Former strækker sig hen igennem den nyere Tids Tænkning lige fra Renaissancens Tid til vore Dage. Renaissancen selv stillede ikke Problemet; den var saa optagen af det Nye og Store, den opdagede, at den ikke følte Problemets Brod. Oplysningens Tid var ligeledes saa optagen af sin Kritik og sin Fornuft, af at skyde det Gamle til Side og føle Glæden ved den kritiserende og prøvende Fornufts Brug, at den ikke tænkte paa, om der ikke ved Bruddet med Instinkt og Autoritet var gaaet Noget tabt, de nye Former for aandeligt Liv ikke vilde kunne erstatte. Selv om Kontinuiteten i Udviklingen kunde paavises trods alle Renaissancer og Revolutioner (ligesom Geologien mener at kunne paavise Kontinuiteten i Jordudviklingen trods alle Jordrevolutioner), og selv om det kunde paavises, at den samme Energi, der ytrede sig i Instinktets og Autoritetstroens koncentrerede Form, nu ytrer sig i mere spredt, fordelt og nuanceret Form, saa er det jo ikke sagt, at disse forskellige Ytringsformer ere lige meget værd. Den paa mange Punkter fordelte, i mange nuancerede Former fremtrædende Kraft har maaske ikke paa noget Punkt den Mulighed for at optræde samlet, den Koncentrationens Sikkerhed og Vælde, som den havde under den gamle Tingenes Orden. Bliver Livet ikke mattere under Udviklingens Gang, ikke fordi der forsvinder Kraft, men fordi den fordeles og nuanceres, — ligesom Fysikere tro, at vort Verdenssystem en Gang vil stivne, fordi Energien er fordelt, saa de store Rytmer i Verdensprocessen ikke mere bliver mulige?

Det er Problemet. Og naar vi nu tage vor Tidsbetragtning op, finder jeg det ejendommeligt for vort Aarhundrede, at dette Problem er blevet følt og stillet. Og *vort* Aarhundredes Begyndelse maa sættes der, hvor Problemet først optræder. Men saa maa vi forlade Almanakens Grænser; ti

Problemet stilledes først af *Rousseau, Lessing* og *Kant.* De vare de Første, som paa en Gang følte hele Berettigelsen af den moderne Kritik og af Horizontens Udvidelse, og tillige saa det som et stort Spørgsmaal, hvorledes den Revolution i det aandelige Liv, der stod for Døren, skulde kunne foregaa saaledes, at Livets Sundhed og Inderlighed ikke led derunder. De hørte Oplysningens Tid til, samtidigt med at de saa dens Grænser og indsaa Nødvendigheden af at bevare den inderste Kærne i den gamle Tro og den gamle Ordning, selv om Skallerne maatte kastes bort. Med disse tre Mænd begynder det nittende Aarhundrede. De stillede dette dets egentlige Problem.

II.

Den filosofiske Tænknings Historie i det forløbne Aarhundrede frembyder Træk, der godtgøre, at Problemet stadigt er blevet følt af en hel Række af fremragende Aander, saa at det med Rette kan kaldes vor Tids Problem.

Filosofien kan — især fra et historisk Synspunkt — betragtes paa to forskellige Maader. — Filosofiske Ideer kunne for det Første betragtes som *Symptomer* paa, hvad der rører sig i Tiden. Hvad der hos de Fleste kun bevæger sig som dunkel Følelse og uvilkaarlig Trang, det former sig hos Filosofen til en Ide, ligesom det hos Digteren former sig til et Billede. Driften til at forme i klare Tanker, hvad der bevæger sig i Sindet, er ejendommelig for filosofiske Naturer. Vi se derfor ofte i Filosofiens Historie Ideer komme frem, som vedkommende Tænker ikke selv formaar at give fuld Begrundelse af; de stikke for første Gang Hovedet ind i Tilværelsen, dukke fra Erfaringernes Kaos og de uvilkaarlige Tendensers dunkle Verden op i Tænkningens Dagslys, og deres første Form er derfor ofte ufuldkommen og uden fast Begrundelse. Først senere kan det forstaas, hvorledes de hænge sammen med Tidens og Udviklingens hele Vilkaar. — Paa den anden Side er Filosofien Forsøg paa *videnskabelig Behandling* af uundgaaelige, bevidst stillede Problemer. Fra dette Synspunkt falder Vurderingen af en Filosofi ofte helt

anderledes ud end fra det første; men enhver betydningsfuld filosofisk Bestræbelse vil frembyde Elementer af begge Arter. Og der er desuden aabenbart en indre Forbindelse mellem Filosofien som Symptom og Filosofien som Videnskab. Fælles for begge Sider er, at Filosofien er den menneskelige Aands Stræben efter bevidst Klarhed angaaende sit Væsen og sine Livsvilkaar; Filosofien er *videnskabelig Selverkendelse.*

I denne Sammenhæng vil jeg dog især benytte det første Synspunkt. Jeg finder det et mærkeligt Tidens Tegn, at det af Rousseau, Lessing og Kant rejste Problem strækker sig under forskellige Former gennem hele Aarhundredets Tænkning. Atter og atter kommer den Tanke frem: Vi have forladt Instinktets og Autoritetens trygge og faste Grund; Kritiken og Analysen har gjort sit Værk, et Værk, der ikke kunde holdes borte og heller ikke igen kan gøres ugjort; men af Kritik og Analyse kunne vi ikke leve, da Livet stedse kræver positivt Indhold og fast Grund under Fødderne; der maa da naas frem til et nyt Stade, der forener det førstes positive Kraft med det andets kritiske Alsidighed og Bevægelighed! Hvis dette ikke er muligt, saa er Livet i Opløsning. Vi kunne ganske vist endnu en Tid lang tære paa Eftervirkningerne fra den instinktmæssige og troende Barndomstid; men denne Kapital vil tilsidst blive opbrugt, dersom ikke nye positive Former udvikle sig. For at bruge et Billede, som Renan har brugt i sine »Barndomserindringer«: Efter et Sagn fra Bretagne blev der en Gang ved en Baads Kæntring nedsænket en Kirkeklokke i Havet. I stille Vejr — fortælles der — kan man endnu høre dens Klemten fra Havbunden. Saaledes høre vi endnu Tonerne fra den Tid, der var forenet i fælles og kraftig Tro og i naiv Tillid til Livet; men vil Klangen ikke en Gang dø hen? ville vi ikke fjerne os saa langt fra dens Sted, at dens Toner ikke kunne høres?

Det var *Rousseau*, der først for Alvor rejste Problemet, ikke blot i sine bekendte Paradokser, men i alle sine Skrifter, i sin inderste Tankegang. Han gennemzitredes af det, blev et Offer for det. Han blev hjemløs, fordi han hverken delte

de Konservatives Glæde over det Bestaaende eller Encyklopædisternes Glæde over den nye Oplysning. En lignende Stilling indtog *Lessing* over for Ortodokse og Rationalister i Tyskland, og *Kant* over for Dogmatismen og Skepticismen. Begge ere de — især Kant — paavirkede af Rousseau. Ingen af disse Mænd vilde tilbage til det Gamle, saa lidt de vare tilfredse med det Nye. De ventede — hver paa sin Vis — det tredie Rige. Kant, den største Tænker af de tre, har tydeligst formuleret sit Forhold til de to Retninger, fra hvilke der var at tage Afstand. Han forkastede ligesom Skeptikerne de dogmatiske Systemer, men han gjorde det ikke blot gennem negativ Kritik. Han søgte at forstaa, hvorledes Systemerne kunde blive til, forstaa den aandelige Trang og Evne, som fik Luft i dem, og som kunde blive ved at leve, selv om den fik Luft paa anden Maade. I denne Tilbagegaaen fra de færdige Systemer til deres første Motiver og i denne Undersøgelse af, hvor vidt disse Motiver kunne vedblive at virke under andre Forhold og paa andre Maader, finder jeg Kants største Gerning. Derved blev paa en Gang Kontinuiteten med Fortiden reddet, og Udsigten til Fremtiden holdt aaben. Kant har derved stillet hele Aandsvidenskabens Program. Vi lære Menneskeaanden at kende gennem dens Værker. Men de *færdige Værker,* de fuldt udførte Trosformer og Tankesystemer blive let en død Skat uden Forbindelse med vort eget Liv og derfor ubrugelige for dette. Derfor maa vi trænge ind til de *Kræfter, der have frembragt Værkerne,* for at se, om de endnu staa til vor Raadighed, og for at se, paa hvilke Vilkaar de nu maa virke.

I det Aarhundrede, der er gaaet efter Rousseau, Lessing og Kant, kan der paavises to Hovedretninger i den filosofiske Tænken. Den ene kalder jeg *Romantiken,* den anden *Positivismen.* Den ene søger Problemernes Løsning ad Spekulationens og Kontemplationens Vej, den anden gennem Konstatering af Kendsgerninger og Refleksioner over Kendsgerninger. De staa skarpt imod hinanden, da de tage deres Udgangspunkt ved de modsatte Grænser for Erkendelsen. Den ene vil stige ovenfra ned, den anden nedefra op. Men

det skulde da gaa underligt til, om de slet ikke mødtes. Og en nærmere Undersøgelse viser da ogsaa, at begge Retninger, hver paa sin Maade, følge Kants Program for Aandsvidenskaben. Karakteristisk for begge Retninger er en dyb Forstaaelse af Middelalderen og i det Hele af tidligere Tiders Aandsliv, en Utilfredsstillethed, maaske endog en Uvillie ved den blotte negative Kritik, og Udblik til en ny Tid, da positiv Fylde og kritisk Refleksion, fælles Grundsyn og individuel Frihedstrang ikke længere skulle staa fjendtligt over for hinanden. Gennemgaaende opfatte de da ogsaa den nærværende Periode som en Overgangstid, en Brydningens Tid, som de ufærdige Begyndelsers Tid. Dog have — mærkværdigt nok — Romantikerne større Tilbøjelighed til at anerkende den givne Tingenes Orden end Positivisterne.

I *Fichte's Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* (1806) finder Læren om de tre Stadier maaske sit klareste og mest energiske Udtryk. Efter Instinktets og Autoritetens Periode kommer en Periode, der betegnes som den tomme Friheds Periode, hvis Karaktermærke er »Auf- und Ausklärung«. Glad ved Oplysning og Kritik vender man sig med Stolthed fra Fortidens Mørke. Negation og Egoisme raade. Men Tænkeren ser hen til en ny Tid, hvor en grundigere Videnskab og en højere Kunst vil føre til en ny Livsanskuelse, der lader alle aandelige Fornødenheder, Hengivelsen saa vel som Refleksionen, komme til deres Ret. Omtrent samtidigt betegnede *Saint-Simon* i Frankrig det 18. Aarhundrede som en kritisk, revolutionær Periode, der nu skulde afløses af en organisk Periode. Hans Disciple generaliserede Modsætningen mellem organiske og kritiske Perioder og fandt den komme igen paa forskellige Punkter af den historiske Udvikling. En organisk Periode er karakteriseret ved Fasthed og Sluttethed i Tro og Tanke, og ved aandeligt Fællesskab. I den kritiske Periode raader derimod Tvivlen og Antagonismen paa Troens og Associationens Bekostning. Medens Fichte er paavirket af Kant, og gennem ham af Rousseau, synes Saint-Simon nærmest at være kommen til sin Opfattelse gennem Refleksioner over Industriens og Videnskabens Udviklings-

gang. Paa den videre Udvikling af hans Ideer hos hans Disciple fik Lessings Skrift om Menneskehedens Opdragelse en ikke ringe Indflydelse.

Det vilde blive for vidtløftigt at fremdrage alle de forskellige Former, hvorunder den samme store Tanke fremtræder hos de romantiske og positive Filosofer. — *Hegels* Tredelinger og hele hans dialektiske Metode ere egentligt opstaaede ved Skematisering af de tre Stadiers Lov. Til Grund ligge — som det ses af Optegnelser fra Hegels Ungdom — Studier over Kultur- og Religionshistorie. Som lykkelige Tider priser Hegel de Perioder, hvor der er Tro paa Tilværelsens Kærne, og hvor fælles Forstaaelse af Livet forener Alle. Subjektiv Kritik isolerer da ikke den Enkelte fra det Hele og gør ham ikke splidagtig med sig selv. Men det var Hegels Overbevisning, at det Substantielle i den gamle Tro og i den gamle Tingenes Orden kunde bevares gennem Refleksionens Skærsild, og i sin egen Filosofi mente han at have paavist det. *Schleiermacher* var mere kritisk, men mente dog at kunne paavise de samme Følelseserfaringer, af hvilke det Væsentlige i den gamle Tro var udsprungen. Ingen af de to Tænkere vilde være ved, at de omdannede Aandslivets gamle Former efter deres Behov. Deri bestaar netop det Romantiske hos dem, at de umiddelbart mene at leve Fortidens Liv om igen. — Inden for Positivismen er først og fremmest at nævne *Auguste Comte's* Formulering af de tre Stadiers Lov. Den aandelige Udvikling foregaar herefter gennem tre Stadier, det teologiske, det metafysiske og det positive. Det metafysiske Stadium er rent negativt og kritisk; det er en Opløsningsperiode, svarende til hvad Fichte kaldte den tomme Friheds Periode, til hvad Saint-Simon kaldte den kritiske Periode, og til hvad Hegel kaldte de ulykkelige Tider, den kritiske Subjektivitets Perioder. Der er efter Comte et aandeligt Slægtskab mellem den positive og den teologiske Periode; de have hver sin Helhedsopfattelse, og de forbinde den Enkelte med Slægten paa inderlig, organisk Vis. Hos *Stuart Mill* og *Herbert Spencer* finde vi lignende Ideer, ligeledes kos *Schelling* og hos *Eugen Dühring*. *Carlyle* er opfyldt af den Tanke, at han lever i

en af de mest ulykkelige Tider i Historien, i Kritikens og Mekanismens Periode. Men han er ikke mindre overbevist om, at »de gamle evige Magter leve bestandigt«, selv om ethvert romantisk-spekulativt Forsøg paa at rehabilitere de gamle Former er paa Strudsens Vis at stikke Hovedet i en Busk for ikke at se Tingene som de ere. Han er endog overbevist om, at Fuglen Føniks ikke dør paa Baalet, for saa paa ny at blive til, men at den stadigt er levende, selv om vi ikke høre dens Vingeslag. Han levede paa de tre Stadiers Lov, i Troen paa det tredie Rige.

Romantikerne ere mere tilbøjelige til at tro paa en Identitet af de gamle og de nye Tanker, Positivisterne mere til at opfatte Forholdet mellem det Gamle og det Nye som Ækvivalens. Derfor ere Romantikerne mere konservative end Positivisterne. Men fælles er Overbevisningen om Udviklingens Kontinuitet. Medens Oplysningens og Revolutionens Tid saa ned paa Middelalderen som lutter Mørke og Barbari, anerkende baade Positivister og Romantikere dens store Betydning som organisk Periode. Og medens Reaktionen i det 19. Aarhundrede saa tilbage til Oplysningens og Revolutionens Tid som lutter Forstandshovmod, Vildskab og Negation, saa anerkende baade Romantikere og Positivister saadanne kritiske Perioders Nødvendighed.

III.

Men — kunde man sige — denne Enighed betyder ikke meget, naar de to Retninger ere uenige om, hvorledes det tredie Stadium, det tredie Rige skal være. Her træder en afgørende Modsætning frem. Og desuden: Er Læren om de tre Stadier eller om organiske og kritiske Perioder i rytmisk Skiften anerkendt af Alle? Er der ikke dem, som i dette Punkt hverken ere enige med Romantikerne eller Positivisterne, men som enten mene, at der slet intet tredje Rige *behøver* at komme, eller at der — selv om det behøves — intet saadant *kan* komme?

Jeg skal søge at besvare disse Indvendinger, og tager den sidste først.

Skønt en sammenlignende Betragtning af de to Hovedretninger i det sidste Aarhundrede, der kunne betegnes som Romantiken og Positivismen, finder større Overensstemmelse, end man paa Forhaand skulde vente, med Hensyn til et saa væsentligt Problem som det, vi her betragte, saa er der dog et andet Træk, der ikke kan Andet end paatrænge sig den, der betragter Aandsudviklingens Gang i vort Aarhundrede. Det er den Maade, paa hvilken Modsætningerne skærpes. Ikke tilfreds med den Anerkendelse og Sympati, baade Romantik og Positivisme lægge for Dagen over for den gamle Tro og den gamle Tingenes Orden, udfolder Autoritetstroen sig i Løbet af Aarhundredet med stedse større Konsekvens og i stedse mere ekstreme Former. Mellemstandspunkter knuses. Inden for den katolske Kirke bortfalder Gallikanismen, Pavens Ufejlbarhed proklameres, og al anden Filosoferen end den, der følger i Thomas Aqvinas' Spor, forkastes. Og ligesom den katolske Teologi gaar tilbage til det 13. Aarhundrede, gaar den protestantiske Teologi tilbage til det 17. Aarhundrede. Fra Standpunkter som disse føler man ikke Trang til noget tredie Rige. Det ene Fornødne antages at være traadt ind i Historien en Gang for alle, og al Tidens Uro og Nød udledes af, at man ikke holder sig til det. Med Medlidenhed ser man ned til Filosoferne, der plage sig med at finde Vilkaarene for det aandelige Livs Bestaaen, ligesom de, der staa paa Bredden, se paa de Skibbrudnes Kamp med Bølgerne. Paa den anden Side er der dem, der mene, at Opløsningens Værk, som Renaissancen og Revolutionen have indledet, ikke kan stanses. De glæde sig maaske endog ved Opløsningen og anse Opløsningsprodukterne for Udviklingens højeste Produkt. Kritiken og Negationen have udbrændt Evnen og Trangen hos dem til positivt Liv, til Hengivelse og til aandeligt Fællesskab. De føle ikke Trang til et tredie Rige, og selv om de føle den, saa anse disse »trætte Mænd« det for umuligt, at det kan komme; langt snarere end at hige fremad kaste de sig tilbage i den gamle Tros Arme.

Men over for dette unægtelige Faktum, Modsætningernes Skærpelse paa det aandelige Omraade, maa vi henvise til

en psykologisk Lov, som allerede ovenfor blev omtalt: Motivforskydningens Lov. Selv om gamle Former og Traditioner endnu holdes oppe iblandt os, saa vil dog en nærmere Betragtning vise, at der er foregaaet væsentlige Forandringer i det subjektive Forhold, i hvilket Individerne staa til dem. Det er i hvert Tilfælde et stort Spørgsmaal — et nyt Problem, eller snarere en særegen Form for det Problem, vi her behandle — om vor Tids Kristendom er den samme som Urkristendommen, og hvorledes de to forholde sig til hinanden. Tænkere, der komme fra saa forskellige Sider som Schopenhauer, Feuerbach og Kierkegaard, negte det. Kun Blindhed for, hvad der er det Væsentlige i en praktisk Livsanskuelse, kan negte, at her i hvert Tilfælde er et Problem. Og Andet vil jeg foreløbigt ikke hævde. — Hvad Skeptikerne angaar, gælder det at vise, at de forveksle det gamle System med de Kræfter, der virkede til at frembringe det. Kritiken rammer den færdige Bygning, ikke de Hænder og den Energi, der bragte den i Stand. Kun Erfaring kan afgøre, om ikke disse samme Kræfter endnu ere levende, selv om Former og Betingelser for deres Anvendelse nu ere væsentligt forandrede. Skeptikeren bliver selv dogmatisk, naar han negter de nye Muligheder. Der er Kræfter, man kun faar at vide, at man har, naar man bruger dem. Og ligesom Dogmatikeren overser den Forskydning, den Metamorfose, der er foregaaet især i de sidste Aarhundreder, saaledes overser Skeptikeren den Forskydning, der stadigt foregaar iblandt os, og som gør, at ogsaa de kritiske Perioder, naar de komme igen, faa en anden Karakter end forrige Gang. Der er en væsentlig og en karakteristisk Forskel mellem Ludvig Feuerbachs Forhold til Religionen og Voltaires. Saadan Forskydning og Sammensmeltning af Motiver er Historiens store Husraad paa den religiøse og den sociale Udviklings Omraade.

Hvad den nærmere Beskaffenhed af det tredie Rige, den nye organiske Periode angaar, er det intet Under, at Afvigelserne i Forestillingerne ere store. Konstruktion af Fremtidens Tro eller Fremtidens Samfundsorden er umulig.

De almindelige Træk, vi kunne angive, — Foreningen af koncentreret Kraft og nuanceret Fylde, af bevægelig Kritik og fast Tro, af individuel Frihed og social Organisation, — ere ikke tilstrækkelige til en saadan Konstruktion. Og desuden ville de stadige Forskydninger hindre, at man paa Forhaand skulde kunne danne sig en Forestilling om det mere fremskredne Livs Former.

Det er efter min Opfattelse ogsaa en Misforstaaelse af Filosofiens Betydning, naar man antager, at dens Opgave skulde være at give en saadan Konstruktion. Det er Filosofiens Sag at være en videnskabelig Selverkendelse, at søge Klarhed over, hvorledes vi ere stillede i aandelig Henseende, hvor vidt vort Livs Former svare til det Stade, vi ere naaede til, og hvilke Kræfter der har frembragt disse Former. Filosofen maa være tilfreds, naar han kan bidrage til Løsningen af denne Opgave. Han sympatiserer med Skeptikernes Uro, for saa vidt den virkeligt er en Søgen, og med Dogmatikernes Konservatisme, for saa vidt den virkeligt bevarer noget Værdifuldt.

Jeg for mit Vedkommende har i hvert Tilfælde kun villet konstatere et Problem, ikke give en definitiv Løsning. Men med Problemets Opstilling er ogsaa givet den Aand, i hvilken, og den Metode, med hvilken vi maa arbejde. Jeg skal fremhæve de Punkter, som jeg i denne Henseende anser for de mest væsentlige.

For det Første ligger der i Anerkendelsen af Problemet et Princip, man kunde kalde Ækvivalensens Princip. Hvad der har udfyldt en væsentlig Plads inden for det aandelige Liv, kan ikke falde bort uden Erstatning. Den blotte Kritik kan ikke være det sidste Ord, naar Livet ikke skal stanse. Det er Aandsvidenskabens Opgave at undersøge, om nye Former for aandelig Energi staa rede til at indtage deres Plads, hvis Virken aftager. Det gælder at udfinde, hvad der giver det aandelige Liv Styrke og Værdi til enhver given Tid. Denne Opgave er — som allerede berørt — langt vanskeligere end den tilsvarende Opgave paa det materielle Omraade, fordi vi mangle en nøjagtig Maalestok, baade for Energien og for Værdien. Men det

er en uafviselig Opgave, baade til teoretisk Forstaaelse af det aandelige Liv og til praktisk Videreførelse af det. Vi forstaa kun en Personlighed, naar vi se, hvad den drager Næring af, og hvorledes den bruger den Næring, den optager, ligesom vi kun forstaa, hvad der foregaar i en Organisme, naar vi forfølge Omsætningsprocesserne i den, lige fra Optagelsen af Elementer fra Omverdenen til Funktionernes mangfoldige Anvendelse af de optagne Elementer. Vi stave endnu i vor Psykologi paa en Lære om Personligheden, om Betingelserne for, at der danner sig aandelige Centra, og om Betingelserne for deres Sundhed. Her har den romantiske Retning altfor ofte ladet sig nøje med at bestemme Personlighedens Begreb in abstracto og at opstille det som Genstand for Kontemplation, ligesom Platon opstillede sine Ideer. Saaledes som jeg forstaar og hylder den positivistiske Retning i Filosofien, stiler den henimod at finde de Betingelser og Love, det personlige Liv, ligesom alt Andet i Verden, er underlagt. Gennem Eksperiment og Selviagttagelse, ved Benyttelse af fysiologisk og historisk Materiale vil den finde de Love, der sammenholder Livet indenfor det enkelte Individs Bevidsthed, saa vel som de Love, i Følge hvilke Individets Bevidsthedsliv er knyttet til hele Slægtens Liv. Det er saa langt fra, at en realistisk Forsken vil føre til at fornegte Personlighedens Idé, at den netop vil styrke denne Idés Anvendelighed ved at føre til Indsigt i de bestemte Love, Betingelser og Grænser for den. Den romantiske Frygt eller Foragt for den mekaniske Sammenhæng, der nu en Gang er Bærer og Ramme for Alt, hvad der skal kunne bestaa og gøre sig gældende i Virkelighedens Verden, er en af de vigtigste Hindringer for den aandelige Udvikling. Den er selv en hemmelig Vantro, idet den hviler paa den Forudsætning, at det forringer Aandslivets Værdi at være en lovbunden Sammenhæng underlagt. En frejdig Tro paa Personlighedens Idé vil baade medføre Tillid til, at den vil kunne hævde sig under nye Former, og Iver for at undersøge den Tingenes Orden, der kan føre det personlige Liv over fra

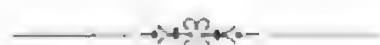
gamle til nye Former. Idealet for al psykologisk og etisk Forsken er hermed givet. Mod dette Ideal fæster Positivisten sit Blik, naar han vil undgaa at forvirres af Enkeltundersøgelsernes Mangfoldighed. Som ethvert Ideal har det noget Irrationelt, det vil sige: i matematisk Forstand Irrationelt, ved sig: ved vore virkelige Bestræbelser kunne vi kun naa en Tilnærmelse, Bestemmelse af flere og flere Decimaler. Men det er den samme Begrænsning, som al vor Erkendelse er underlagt.

Under denne Bestræbelse for at tilvejebringe Grundlaget for en Personlighedsfilosofi, der kan lære os at skelne mellem de sande og de falske Positioner og mellem de sande og falske Negationer, at opdage det »Organiske« og det »Kritiske« i deres berettigede Former og sondre det fra Surrogater og Forfalskninger, — maa vi være klare over en Ting: at der er saa stor Forskel mellem menneskelige Individualiteter, at de trænge til højst forskellig Næring, og at Værdierne ikke kunne blive ens for Alle. Den virkelige Næringsværdi har kun det, der passer for den bestemte individuelle Personlighed. Man vil ikke kunne faa Alle ind under et fælles ydre Udtryk for Sandheden, naar denne skal være personlig Sandhed for hver Enkelt. Kendetegnet for den personlige Sandhed er, som en dansk Tænker har sagt, at den frembringes paa ny af Individet selv: »Ingen Livsytring har Sandhed, uden deri ligger skabende Selvvirksomhed«. Der skal ingen Undskyldning gøres for de individuelle Forskelligheder, som medføre, at Enhver former Sandheden paa sin Maade. Ligesom Livet viser sin Energi i den enkelte Personlighed ved den Fylde af Tanker og Motiver, den formaar at koncentrere om sit ledende Formaal, saaledes er det et Tegn paa, at Livet i Slægten er energisk, naar der fremtræder forskelligartede, hver for sig udprægede Personligheder, som tage Livet og Verden hver efter sin Naturs Medfør. De »kritiske« Perioder indtræde i Historien, naar en forudgaaende »organisk« Sammenhæng er bleven for snever, for tilvant, — naar Synskredsen trænger til at udvides og nye Erfaringer og nye Synsmaader skulle

vindes. Da kan Slægtens Fremtid kun reddes gennem de individuelle Variationer. Hver enkelt Variation, hver enkelt Nuance af det almindelige Mennesketema betyder Mulighed for nye Erfaringer, nye Udblik og Opdagelser, der kunne komme det fortsatte Liv til Gode. Der udkom i England noget over Midten af Aarhundredet to Bøger, af to af Englands største Forskere i dette Aarhundrede, der hver fra sit Synspunkt talte de individuelle Variationers Sag. Det var *Stuart Mill's* Bog om Friheden og *Darwins* Bog om Arternes Oprindelse. Stuart Mill talte den individuelle Friheds Sag, fordi det gjaldt om, at der var saa mange selvstændige Udgangspunkter for Udviklingen som muligt, og Darwin paaviste de individuelle Variationer hos Dyr og Planter som Betingelse for Udviklingen af nye Former. Naar vi i den nyeste Tid saa ofte se Individualiteten blive gjort gældende paa en forceret Maade, naar f. Eks. i Literaturen sære Karakterer og sære Situationer fremstilles med Forkærlighed, saa er det et Tegn paa en Trang og en Sans, som er i Færd med at vaagne, og som kan føre Adskilligt med sig, der ikke er sundt, men som dog kun ved at faa Lov at komme ind under Livets og Erfaringens egen Tugt kan finde sine Grænser. Ikke ved Moraliseren udefra, men ved Tillid til det personlige Livs Evne til at finde sine egne Regler, til at arbejde sig ud af sine Kriser til nyt organisk Liv, — og ved at holde de store Idealer og Betingelser for aandelig Sundhed fast vil det lykkes at redde de sande Værdier gennem Kritikens og den tilsyneladende Opløsnings Skærsild.

Vor Tid frembyder paa det aandelige Omraade et Billede af broget Forvirring. Der er dem, der holde paa det Gamle for enhver Pris, — der er dem, der med let Hjerte give det til Pris, uden at føle Trang til noget Nyt, — der er dem, der sørge over, at de gamle Tider ere forbi, uden at kunne haabe Noget af de nye, — og der er endeligt dem, der have Programmet for det Nye færdigt i alle Rubriker og utaalmodige fordre, at det Gamle skal give Plads for de nye Herligheder. Filosofens Opgave er det gennem stille Forsken at finde Midler til at prøve Kraften

og Værdien baade af det, der gaar, og det, der kommer, og saa maaske tillige gennem den Klarhed, han maatte kunne bringe, og den Tro til Livets uoverskuelige Muligheder, han maatte kunne styrke, at give sit Bidrag til Tidens Arbejde. Selv søger han ligesom Dr. Faust i sin Grublen tilbage til den Tanke, at Aandens Verden ikke er lukket: hverken gamle Dogmer eller nye Tvivl ville formaa at stænge den for os!

Thieles Bogtrykkeri, København.